

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

**ПРОБЛЕМАТИКА ДОКУМЕНТАЛЬНОГО
ОФОРМЛЕННЯ, ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ
ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ,
ЗАВДАНИХ УКРАЇНІ ТА ЇЇ ГРОМАДЯНАМ
ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

**Тези науково-практичної конференції
*м. Харків, 22 червня 2022 р.***

Електронне наукове видання

Харків – 2022

УДК 343.2/7
Т 78

*Рекомендовано
до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 13 від 07.07.2022 р.)*

Модератор конференції **Білоус Василь Васильович** – к.ю.н., доц.,
доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Проблематика документального оформлення, визначення шкоди
П 78 та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам
внаслідок збройної агресії Російської Федерації : тези наук.-практ. конф.
(м. Харків, 22 червня 2022 р.). – Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого,
2022. – 184 с. – Електронне наукове видання. –
<https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/>.
ISBN 978-617-8198-01-5

Розглянуто проблеми законодавчого забезпечення розслідування
кримінальних правопорушень, учинених під час воєнного стану, визначення шкоди та
відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації
проти України, методичного, тактичного, техніко-криміналістичного та експертного
забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, а також оптимізації
механізму фіксації та визначення шкоди, завданої майну приватних осіб, і
подальшого відшкодування збитків.

УДК 343.2/7
© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2022
ISBN 978-617-8198-01-5

ЗМІСТ

<i>Лученко Д. В.</i> Переднє слово	6
<i>Капліна О. В.</i> Відшкодування шкоди, завданої громадянину внаслідок збройної агресії: кримінальний процесуальний аспект	12
<i>Георгієвський Ю. В.</i> Пропозиції щодо вдосконалення адміністративного порядку обстеження та компенсації збитків, завданих нерухомому майну приватних осіб через збройну агресію РФ проти України	17
<i>Дзюба Ю. П.</i> Кримінально-правове визначення документа: проблемні питання	25
<i>Рябінін І. М., Климчук Д. В.</i> Організаційні та тактичні особливості огляду місця події за фактом вибуху	29
<i>Семчук Н. О.</i> Особливості відшкодування екологічної шкоди, завданої під час збройної агресії проти України	33
<i>Кожевніков О. А.</i> Щодо актуальності функціонування криміналістичного обліку осіб за ознаками зовнішності в умовах воєнного стану	37
<i>Шевчук В. М.</i> Перезавантаження криміналістики в умовах війни: проблеми, завдання, перспективи	40
<i>Білоус В. В.</i> Актуальні криміналістичні рекомендації із застосування технічних засобів для фіксування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації	47
<i>Лепехіна І. А.</i> Використання кошторисного методу визначення розміру шкоди та відшкодування збитків, у зв'язку з обстрілами житлових будинків внаслідок збройної агресії Російської Федерації	54
<i>Башкіров Г. Б.</i> Про вихідні дані для виконання судових будівельно-технічних експертиз по визначенню шкоди та збитків, завданих Україні у зв'язку з обстрілами житлових будинків внаслідок збройної агресії Російської Федерації	60
<i>Оболєнцева-Красивська О. С.</i> Окремі питання визначення шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації громадянам України (фізичним особам)	64
<i>Козир А. В., Воробйова О. Ю.</i> Особливості економічних досліджень визначення упущеної вигоди підприємств внаслідок руйнувань, завданих Російською Федерацією	68
<i>Коломійцев О. В., Нікітюк В. Г., Герман О. М.</i> Особливості криміналістичних досліджень пошкоджень житлових будівель та об'єктів інфраструктури при розслідуванні воєнних злочинів	72
<i>Корнєв О. В.</i> Проблемні питання забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії Російської Федерації проти України	76
<i>Сердюк О. В.</i> Корупційна вразливість процесів документування, оцінки та відшкодування збитків власників нерухомого майна внаслідок	

збройної агресії Російської Федерації: міжнародний досвід	79
<i>Мартиненко Н. В.</i> Щодо визначення розміру шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії Російської Федерації	87
<i>Завдов'єва І. Г.</i> Проблемні питання визначення економічних втрат підприємств, заподіяних внаслідок збройної агресії РФ	91
<i>Вельможна-Сидорова А. С.</i> Актуальні питання функціонування криміналістичного обліку місць масових захоронень загиблих осіб для визначення шкоди, нанесеної довкіллю та умов її відшкодування Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації	95
<i>Левченко О. С., Самсоненко Я. О.</i> Інформаційні технології у протидії актуальним загрозам для цивільного населення на територіях, що зазнали збройної агресії	99
<i>Матарикіна О. В.</i> Призначення судових молекулярно-генетичних експертиз у провадженнях щодо осіб, зниклих безвісти	103
<i>Півньов Є. О.</i> Проблемні питання експертних досліджень із визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації	106
<i>Капустіна М. В.</i> Фіксація пошкодженого (знищеного) майна громадян України внаслідок військової російської агресії	111
<i>Коваленко А. В.</i> Деякі правові й організаційні проблеми збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану	114
<i>Рязанцев В. В., Дереча Л. М., Яценко І. В.</i> Сучасні технології проведення судової молекулярно-генетичної експертизи з метою отримання інформації про особу	117
<i>Донцова О. С., Фесюнін В. М., Фокін Д. І.</i> Вихідні дані, які необхідні для ідентифікації певного майна під час проведення товарознавчих досліджень з визначення шкоди та збитків, завданих приватним та юридичним особам Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації	121
<i>Котенко С. О., Солоніченко Л. А.</i> Реалізація права судових експертів при винесенні клопотань під час проведення судової товарознавчої експертизи в умовах запровадження в Україні воєнного стану	128
<i>Лук'янова В. О., Бузина С. О., Бушмін В. О., Царинний Є. О.</i> Особливості огляду транспортного засобу як об'єкта судової транспортно-товарознавчої експертизи з метою визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації	132
<i>Ольхов В. С., Хоробрих П. М., Пасашков О. О.</i> Проблемні питання при визначенні вартості пошкоджень автомобільних доріг, які утворилися внаслідок збройної агресії РФ	136
<i>Кравцов С. О.</i> Міжнародно-правові аспекти відшкодування шкоди, заподіяної військовою агресією Російської Федерації	138

<i>Гусаров К. В.</i> Проблеми судового захисту цивільних прав під час збройної агресії РФ	143
<i>Лоцкін І. М., Яценко І. В.</i> Оптимізація здійснення державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин в період воєнного стану в Україні	146
<i>Янишен В. П.</i> До питання правового забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації	152
<i>Карнаух Б. П.</i> Деліктний позов як шлях до відшкодування шкоди, завданої війною: оцінка перспектив	158
<i>Дудник Т. Г., Савельєв Д. Ю.</i> Проблемні питання при проведенні розрахунків збитків зруйнованого або пошкодженого майна сільськогосподарських підприємств, зокрема зерносховищ (силосів), внаслідок збройної агресії російської федерації	161
Резолюція Робочої групи з удосконалення механізму фіксації фактів пошкодження (руйнації) нерухомого майна приватних осіб та відшкодування завданих у результаті збройної агресії РФ збитків	165

Лученко Д. В.,
д.ю.н, проф.,
проректор з наукової роботи,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Шановні друзі! Ви маєте нагоду ознайомитися з матеріалами науково-практичної конференції «Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації», яка відбулась у стінах Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 22 червня 2022 р. Сама ідея експертного обговорення заявленої проблематики була зумовлена суворими випробуваннями, що випали на долю наших громадян в останній час. Повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації на територію нашої держави, замах на її суверенітет, та намагання знищення Українського народу як нації, супроводжуються безперервними атаками, бомбардуваннями і ракетними обстрілами не тільки об'єктів військової інфраструктури, а й домівок цивільного населення.

За інформацією, що міститься на сайті Офісу Генерального прокурора України, станом на початок червня 2022 року органами досудового слідства проводиться досудове розслідування в понад 20 тис. кримінальних провадженнях, зареєстрованих за фактами порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), та в 73 кримінальних провадженнях за фактами планування, підготовки, розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України). За чотири місяці війни зруйновано чи пошкоджено мільйони квадратних метрів житлового фонду на суму в десятки мільярдів доларів США.

Ми кожного дня бачимо у стрічці новин повідомлення про обстріли об'єктів цивільної інфраструктури міст Харкова, Миколаєва, Одеси, Запоріжжя та багатьох інших населених пунктів нашої держави. Таким чином, кількість помешкань, які зазнали руйнації або пошкодження в результаті збройної агресії ворога у 2022 р., кожного дня зростає.

Тим не менш, попри війну, що триває, значна кількість громадян повертаються до своїх домівок у зонах бойових дій, на деокупованих територіях, територіях, які зазнали артилерійських і ракетних ударів. Люди починають відновлювати свої пошкоджені обстрілами будинки, не очікуючи оформлення компетентними органами протоколів огляду. Громадяни зазначають, що вони не мають часу і можливості чекати. Їм треба десь жити, спати, виховувати своїх дітей. Таким чином, проблема оперативного документального оформлення, визначення шкоди та

відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації, є однією з найгостріших нагальних проблем нашої держави, яка потребує негайного вирішення.

2 червня 2022 р. наказом ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого № 109 з метою вдосконалення механізму фіксації фактів пошкодження (руйнації) нерухомого майна приватних осіб та відшкодування завданих у результаті збройної агресії РФ збитків, розробки проєктів відповідних нормативно-правових актів, забезпечення зацікавлених суб'єктів необхідними методичними матеріалами щодо порядку здійснення відповідних процесуальних дій і на виконання звернення Української асоціації районних та обласних рад від 01.06.2022 р. № П 04-40/165 було створено Робочу групу, до складу якої увійшли: Лученко Дмитро Валентинович – проректор з наукової роботи (голова групи); Ісаков Михайло Григорович – член Наглядової ради Університету; Капліна Оксана Володимирівна – завідувачка кафедри кримінального процесу; Гусаров Костянтин Володимирович – завідувач кафедри цивільного процесу; Задихайло Дмитро Вітольдович – завідувач кафедри господарського права; Білоус Василь Васильович – доцент кафедри криміналістики; Георгієвський Юрій Валентинович – доцент кафедри адміністративного права; Цувіна Тетяна Андріївна – доцентка кафедри цивільного процесу; Сібільов Денис Михайлович – доцент кафедри цивільного процесу; Янишен Віктор Петрович – доцент кафедри цивільного права № 1; Карнаух Богдан Петрович – доцент кафедри цивільного права № 1; Яковлев Олександр Анатолійович – доцент кафедри трудового права.

Робоча група підготувала методичні рекомендації щодо вдосконалення механізму фіксації та відшкодування збитків, завданих приватним особам внаслідок збройної агресії РФ, та в контексті цих рекомендацій опрацювала низку пропозицій щодо змін і доповнень до чинного законодавства.

Ці напрацювання стали предметом обговорення експертною й науковою спільнотою під час науково-практичної конференції, матеріали якої, а також прийнята на конференції Резолюція, викладені у пропонованій збірці.

Слід зазначити, що робота конференції була організована за трьома напрямками:

1. Проблеми законодавчого забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, учинених під час воєнного стану, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України.

2. Проблеми методичного, тактичного, техніко-криміналістичного та експертного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, учинених під час воєнного стану.

3. Проблеми оптимізації механізму фіксації та визначення шкоди,

завданої майну приватних осіб в умовах воєнного стану, та подальшого відшкодування збитків.

З вітальними словами до учасників конференції звернулися: Дмитро Лученко – д.ю.н., проф., проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Сергій Чернов – д.держ.упр., проф., Президент Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Українська асоціація районних та обласних рад»; Михайло Ісаков – д.ю.н., член Наглядової ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений юрист України; Елла Сімакова-Єфремян – д.ю.н., проф., заступник директора з наукової роботи Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», заслужений діяч науки і техніки України; Ігор Давиденко – директор Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

З доповідями та презентаціями перед учасниками конференції виступили:

Олеся Отрадна – д.ю.н., проф., директорка Тренінгового центру прокурорів України, заступниця голови Task Force при Офісі Генерального прокурора щодо пошуку, арешту та конфіскації активів Російської Федерації;

Оксана Капліна – д.ю.н., проф., завідувачка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Юрій Георгієвський – д.ю.н., доц., доцент кафедри адміністративного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Юрій Дзюба – к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Ігор Рябінін – судовий експерт-вибухотехнік Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Дмитро Климчук – судовий експерт-вибухотехнік Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Наталія Семчук – к.ю.н., доц., доцентка Національного авіаційного університету;

Олексій Кожевников – завідувач відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Віктор Шевчук – д.ю.н., проф., професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Василь Білоус – к.ю.н., доц., доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Ірина Лепехіна – судовий експерт відділу будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності лабораторії товарознавчих,

гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Богдан Карнаух – к.ю.н., доц., доцент кафедри цивільного права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Геннадій Башкіров – завідувач відділу будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Олена Оболенцева-Красивська – старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Олена Воробйова – завідувачка сектору економічних та товарознавчих досліджень Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Тамара Дудник – завідувачка сектору Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Дмитро Савельєв – старший судовий експерт Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Олександр Коломійцев – к.т.н., провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Віталій Нікітюк – завідувач сектору Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Олександр Герман – старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса»;

Олексій Корнєв – аспірант, науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Олександр Сердюк – д.ю.н., професор кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Наталія Мартиненко – докторка філософії з публічного управління та адміністрування, науковий співробітник відділу міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Ірина Завдов'єва – завідувачка відділу економічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Антоніна Вельможна-Сидорова – судовий експерт Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Ярослав Самсоненко – курсант Військово-юридичного інституту Національно юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Олексій Левченко – курсант Військово-юридичного інституту Національно юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Олена Матарикіна – заступниця завідувача відділу біологічних досліджень та обліку – завідувачка сектору молекулярно-генетичних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Євген Півньов – аспірант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Марієтта Капустіна – к.ю.н., доц., доцентка кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Артем Коваленко – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка;

Іван Яценко – д.вет.н., проф., провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С.Бокаріуса»;

Лариса Дереча – к.біолог.н., вчений секретар, старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С.Бокаріуса»;

Володимир Рязанцев – к.біол.н., провідний науковий співробітник сектору молекулярно-генетичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Денис Фокін – завідувач сектору Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Валентин Фесюнін – к.ю.н., доц., завідувач лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Ольга Донцова – головний судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Лариса Солоніченко – судовий експерт товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Світлана Котенко – старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського

науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Валерій Бушмін – старший судовий експерт сектору автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України;

Павло Хоробрих – завідувач лабораторії Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Олександр Посашков – к.ю.н., старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Валерій Ольхов – завідувач сектору Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Лариса Кирилова – старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса».

В обговоренні взяли участь:

Тетяна Харіна – науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Олександр Радутний – к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Інна Колеснікова – к.ю.н., асистентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

Андрій Кравець – директор ТОВ Агенція консалтингових послуг;

Анна Лиманська – судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Юлія Семенець – начальник відділу організаційно-методичної роботи та координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності Харківської обласної прокуратури;

Тетяна Савкіна – старший науковий співробітник лабораторії ЕТПДДОІВ Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Ольга Герасименко – к.псих.н., завідувач сектору психологічних досліджень лабораторії економічних, товарознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Наталія Петренко – головний судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», відділення-Бюро у м. Києві;

Юлія Шпак – науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»;

Денис Маслій – заступник начальника управління Харківської обласної прокуратури;

Анжеліка Бунякова – судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», відділення-Бюро у м. Києві;

Дмитро Іщенко – судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», відділення-Бюро у м. Києві;

Олена Ястреб – судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», відділення-Бюро у м. Києві;

Світлана Тарасютіна – судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», відділення-Бюро у м. Києві;

Світлана Солодухіна – судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса», відділення-Бюро у м. Києві та ін.

Капліна О. В.,

д.ю.н, проф.,

завідувачка кафедри кримінального процесу,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

м. Харків

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЇНОЇ АГРЕСІЇ: КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

24 лютого 2022 р. Росія розпочала безпрецедентну за своїм масштабом після Другої світової війни та в XXI столітті, жорстоку за своєю суттю, несправедливу за своєю метою, повномасштабну війну, яку було приховано для всього світу назвою «спеціальна військова операція». Про масштабність для України цієї трагедії говорить той факт, що за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН) втрати серед цивільних осіб із 24 лютого на 24⁰⁰ 21 червня становлять 4634 загиблих. Втім УВКПЛ ООН вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривали інтенсивні

бойові дії, затримується, а багато повідомлень все ще чекають на підтвердження. Крім того, й досі немає відомостей щодо загиблих у Маріуполі (Донецька обл.), Ізюмі (Харківська обл.), Попасній (Луганська обл.), звідки надходять повідомлення про численні жертви серед цивільного населення. Ці дані підлягають подальшій верифікації та не входять до вищенаведеної статистики. За підтвердженими даними ООН, загинули 1780 чоловіків, 1194 жінки, 148 хлопчиків та 131 дівчинка, тоді як стать 41 дитини та 1340 дорослих поки що не вдалося встановити [1].

Управління верховного комісара ООН вказує, що з початку війни з України виїхали більше 8 млн осіб. Більше всього біженців виїхало до Польщі – понад 4 млн українців. Від війни громадяни України ховаються також у Румунії, Молдові, Словаччині, Угорщині та в інших європейських країнах.

З початку російського вторгнення майже третина українців була змушена покинути свої домівки. Це найбільша криза переміщення людей у світі на сьогодні. Понад 7,1 млн осіб залишаються переміщеними через війну. За оцінками, 15,7 млн людей терміново потребують гуманітарної допомоги і захисту [2].

Вражають втрати української економіки. За підрахунками Київського інституту економіки станом на 8 червня уточнена загальна сума прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури складає 103.9 млрд дол. США або 3 трлн грн. Слід підкреслити, що ця цифра відображає повне руйнування відповідних об'єктів.

На початок червня в результаті війни Росії проти України втрачено 44,8 млн м² житлових будинків (що за підрахунками складає 39379 млн дол.); пошкоджено 23,9 тис. км доріг (вартістю 30034 млн дол.); 11 цивільних і 12 військових аеропортів (6817 та 468 млн дол. відповідно); 656 закладів охорони здоров'я (1147 млн дол.); 305 мостів (1692 млн дол.); 1177 закладів вищої та середньої освіти (1127 млн дол.); 111 адміністративних будівель (607 млн дол.); 668 дитячих садочків (576 млн дол.); 141 релігійну споруду (81 млн дол.); 203 культурні споруди (270 млн дол.); 20 торгових центрів (345 млн дол.); 28 нафтобаз (227 млн дол.). Знищена гордість українського літакобудування, найбільший та надпотужний у світі транспортний літак АН-225 «Мрія» (вартістю 300 млн дол.) [3].

Війна забирає життя українців, руйнує їх домівки, будівлі, все, що складало їх довоєнне щасливе життя.

Втім ключовим завданням органом охорони правопорядку є фіксування кожного факту вчинення воєнних злочинів та притягнення до відповідальності винних у розв'язуванні війни та конкретних воєнних злочинів. Станом на 23 червня 2022 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) внесені відомості та розпочаті досудові розслідування стосовно 19086 злочинів агресії та воєнних злочинів; 9396

злочинів проти національної безпеки. Здійснюється досудове розслідування стосовно так званої магістральної справи щодо агресії російської федерації, в якій повідомлено про підозру 623 осіб представників військово-політичного керівництва країни-агресора [4].

Серед розпочатих кримінальних проваджень питома вага, а саме 18383, які розпочаті за ст. 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів та звичаїв війни».

Багато мешканців України зазнали руйнувань свого житла, подекуди воно не просто зруйновано, а знищено та не підлягає відновленню. Знищені прибудинкові чи господарські будівлі, автомобілі, присадибні ділянки тощо. Господарі починають вимагати відшкодування шкоди, завданої збройною агресією. В державі вже зроблені перші кроки, спрямовані на створення механізму відшкодування.

Враховуючи, що шкода заподіюється під час вчинення воєнних злочинів, постає питання про можливість її відшкодування потерпілим в межах кримінальних проваджень. Одним із сучасних та найбільш поширених способів відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні є позовна форма. Однак слід вказати на деякі вразливі моменти, які пов'язані з пред'явленням, доказуванням та розглядом цивільного позову у кримінальному провадженні при заподіянні шкоди збройною агресією.

Перша проблем, з якої може зіткнутися потерпілий, пов'язана з тим, що зокрема, воєнні дії можуть заважати слідчому після подачі заяви про вчинення злочину відповідно до ст. 214 КПК виїхати на місце події та здійснити огляд зруйнованого чи знищеного в результаті обстрілу, авіаційного бомбардування тощо, житла чи іншого володіння.

Як відомо, огляд місця події проводиться з важливою процесуально значущою метою – виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК). Він є єдиною слідчою дією, яка проводиться до внесення відомостей до ЄРДР, або якщо відсутня технічна можливість доступу до ЄРДР, прийняття слідчим, прокурором постанови про початок кримінального провадження. Саме огляд є слідчою (розшуковою) дією, яка набуває ключового значення, оскільки, будучи невідкладним, має в тому числі й локальну мету: 1) фіксування самого факту вчиненого кримінального правопорушення; 2) безпосереднє вивчення та фіксування зруйнованих житла та/або іншого володіння особи; 3) встановлення попередніх причин руйнування або знищення житла або іншого володіння.

Саме на підставі відомостей, які закріплені під час проведення огляду місця події отримується інформація щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, яка впливає на рішення стосовно внесення відомостей до ЄРДР, попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, та встановлюються інші

обставини, необхідні для здійснення досудового розслідування.

Бойові дії можуть зробити проведення огляду місяця події неможливим або значно ускладнити його проведення. Звичайно, усунути прогалини першопочаткового огляду місця події можна під час проведення повторного та додаткового огляду. Втім вразливість такого підходу полягає в тому, що, як правило, потерпілі починають відновлювати будинок, господарські будови, що не дозволяє при повторному огляді детально зафіксувати масштаб руйнування та встановити шкоду, яка завдана злочином.

Неможливість виїхати на місце вчиненого воєнного злочину слідчого, прокурора призводить до того, що потерпілі намагаються самостійно зафіксувати приміщення, будівлі, споруди тощо, пошкоджені, зруйновані внаслідок проведення бойових дій, потрапляння засобів враження, вибухів, як їх знищили, наслідки пожеж тощо. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не забороняє таку фіксацію. Втім такі матеріали, які можуть бути приєднані до кримінального провадження як документи, є вкрай вразливими, оскільки зібрані не професійними учасниками кримінального провадження, що може призвести до проблем з їх оцінкою, визнання їх недопустимими, як доказів.

Незважаючи на те, що обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК, покладається на слідчого та прокурора, втім при подачі заяви (чи позову) потерпілий та/або цивільний позивач зобов'язаний вказати шкоду, яка завдана кримінальним правопорушенням, що іноді зробити вкрай складно.

Також відповідно до вимог п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди. Отже в переважній більшості випадків визначення розміру шкоди від руйнування чи знищення житла чи іншого володіння особи можливо лише шляхом призначення та проведення будівельно-технічних, товарознавчих тощо експертиз. Необхідність використання експертних знань в цих надскладних ситуаціях очевидна. Масштаб руйнувань в межах держави, значна кількість кримінальних проваджень по яких необхідно призначити та провести експертизи, роблять цивільний позов у кримінальному провадженні недостатньо швидким та ефективним засобом відшкодування.

Ще на один момент необхідно звернути увагу, як на найбільш вразливий під час заявлення та вирішення цивільного позову. Особа, якій воєнним злочином завдано шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до *підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого* (ч. 1 ст. 128 КПК). У цьому

контексті можна розглянути два можливих варіанти. Деякі кримінальні провадження розпочати щодо конкретних осіб – військовополонених, яким повідомлено про підозру у вчиненні воєнних злочинів. Щодо деяких із них обвинувальні акти вже направлено до суду, та в Україні є вже навіть кілька вироків, якими вони визнані винними у вчиненні злочинів. В подібного роду випадках в межах кримінального провадження цивільний позов може бути пред'явлений щодо конкретного підозрюваного чи обвинуваченого. Втім виникають проблеми з забезпеченням цього цивільного позову, оскільки військовополонені не мають майна. І навіть у тому випадку, якщо вина особи у вчиненні злочину, передбаченого, зокрема, ст. 438 КК України, буде доказана, неможливим є виконання цього судового рішення в частині заявленого цивільного позову.

В іншому випадку, попри значну кількість розпочатих кримінальних проваджень, істотну шкоду, яка заподіяна порушенням законів та звичаїв війни, складно визначити особу, винну у вчиненні цього та інших злочинів, що призводить до того, що правомірні очікування потерпілого, який прагне відшкодування, відтермінуються на невизначений строк.

Логічно припустити, що під час воєнних дій відповідати за шкоду, завдану діями військових повинна держава-агресор.

Другий механізм, якій можна запропонувати, пов'язаний із створенням Державного фонду відшкодування. Що стосується фінансування вказаного Державного Фонду, то його наповнення можливо завдяки різним джерелам фінансування. Це можуть бути добровільні пожертви держав, приватних осіб, кошти від конфіскації, спеціальної конфіскації, репарації, контрибуція, тощо, втім, перш за все, він має наповнюватися за рахунок коштів держави-агресора.

Висновки, які можна зробити полягають в наступному. Збройна агресія російської федерації призвела до жертв серед мирного населення, а також до масових руйнувань та знищення майна та іншого володіння мешканців України. Наразі держава створює низку механізмів, спрямованих на відшкодування (компенсацію) завданої збройною агресією шкоди.

Заявлення цивільного позову у кримінальному провадженні, яке розпочато у зв'язку із вчиненням воєнного злочину, є одним із засобів відшкодування шкоди, завданої потерпілому. Це детермінується правовою природою цивільного позову, яка утворює поєднання публічного та приватного начал, тим, що предмет цивільного позову обумовлений його безпосереднім зв'язком із вчиненим злочином, покладенням на органи держави обов'язку встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Втім, при заявленні цивільного позову щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією є низка факторів, які гальмують механізм відшкодування: складність належного фіксування факту руйнування, особливо в умовах бойових дій; складність встановлення розміру заподіяної шкоди, що

потребує тривалого часу у зв'язку з необхідністю призначення відповідних експертиз; в переважній більшості випадків відсутність особи, щодо якої можна заявити цивільний позов. Уявляється, що, незважаючи на проблеми, які, до речі, існують у кожному з наявних зараз механізмів, слід використовувати будь-яку існуючу можливість, спрямовану на відновлення в правах потерпілого.

З метою оптимізації процесуального порядку відшкодування шкоди, завданої воєнними злочинами, можна запропонувати: 1) внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального та цивільного законодавства відповідно до яких як цивільного відповідача, який несе відповідальність за шкоду, завдану її військовими, залучати країну-агресора; 2) передбачити створення Державного фонду відшкодування шкоди, завданої воєнними злочинами.

Література

1. Інформаційне агентство Інтерфакс Україна «Війна в Україні забрала життя щонайменше 4634 цивільних, 5769 поранено» 22.06.2022 р. <https://ua.interfax.com.ua/news/general/840932.html>.
2. Див.: Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) Official site. Ukraine Situation: Refugees from Ukraine across Europe. (2022-06-16). URL: <file:///C:/Users/asus/Downloads/Ukraine%20situation%20flash%20update%20No%2017%2017%2006%202022.pdf>.
3. Див.: Проєкт «Росія заплатить» KSE Institute (аналітичного центру при Київській школі економіки) спільно з Офісом Президента України, Міністерством економіки, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерством інфраструктури України, Міністерством розвитку громад та територій України. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/>.
4. Див.: Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ / Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора: офіційний веб-портал. URL: <https://www.gp.gov.ua>.

Георгієвський Ю. В.,

д.ю.н., доц.,

доцент кафедри адміністративного права,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

завідувач наукового відділу правового забезпечення

галузевого інноваційного розвитку

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України,

м. Харків

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОРЯДКУ ОБСТЕЖЕННЯ ТА КОМПЕНСАЦІЇ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ НЕРУХОМОМУ МАЙНУ ПРИВАТНИХ ОСІБ ЧЕРЕЗ ЗБРОЙНУ АГРЕСІЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Збройна агресія РФ проти України триває вже майже чотири місяці. При цьому характерним для ведення РФ способом ведення бойових дій

є завдання значної шкоди цивільному населенню в наближених до зони бойових дій районах шляхом авіаційного бомбардування та обстрілів важкою, реактивною та стратегічною артилерією житлових кварталів та об'єктів житлової інфраструктури (шкіл, дитячих садочків, лікарень, магазинів, історичних та архітектурних пам'яток тощо) населених пунктів України, що є порушенням ст. 25 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі [1].

За інформацією, що міститься на сайті Офісу Генерального прокурора України станом на 17.06.2022 р., органами досудового слідства проводиться досудове розслідування в 17313 кримінальних провадженнях, зареєстрованими за фактами порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) та в 73 кримінальних провадженнях за фактами планування, підготовки, розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України) [2].

За оцінками аналітиків проєкту «Росія заплатить», створеного KSE Institute спільно з Офісом Президента та Міністерством економіки України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерства інфраструктури та Міністерства розвитку громад та територій, станом на 08.06.2022 р. через війну зруйновано чи пошкоджено зокрема 44.8 млн м² житлового фонду на суму \$ 39,4 млрд (найбільше постраждали такі міста як Маріуполь, Харків, Чернігів, Суми та Рубіжне) [3].

Звичайно, що наведені показники збільшуватимуться щодня продовження РФ війни проти України саме в такий агресивний спосіб.

До цього ж маємо зважати на те, що життя не стає на місці, наші громадяни, які були вимушені виїхати з багатьох населених пунктів через пошкодження чи руйнування їхніх домівок повертаються до них та займаються їхнім відновленням за власний рахунок чи за рахунок місцевих громад.

У напрямку пошуку шляхів удосконалення чинних механізмів фіксації збитків, завданих війною, варто відзначити громадські ініціативи, зокрема, вже згаданий нам всеукраїнський проєкт «Росія заплатить» від KSE Institute, що передбачає фіксацію збитків та повідомлення про них в цифровому форматі безпосередньо зацікавленими приватними особами [4] та нова регіональна платформа @tviyDimKharkivBot від IT-компанії «Sigma Software»[5], яка розробила централізований цифровий інструмент перевірки стану житла, завдяки якому харків'яни можуть перевірити, чи залишилися їхні домівки неушкодженими. Відмітимо, що станом на 10.06.2022 р., тобто лише за чотири дні від початку проєкту, цим цифровим інструментом вже скористалися понад 50 тис. харків'ян, що свідчить про затребуваність такого цифрового сервісу.

За наведених обставин та зважаючи на масовий характер завданих збитків, невідкладне удосконалення чинних нормативно-правових

механізмів своєчасної та належної фіксації пошкодження (руйнації) нерухомого майна приватних осіб задля забезпечення подальшого відновлення порушених прав постраждалих осіб як в судовому, так і в позасудовому порядку, набуває надзвичайної актуальності.

Варто зазначити, що 02.06.2022 р. розпочала свою роботу урядова Комісія з аудиту збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі Комісія з аудиту збитків), завданням якої є розробка методів відновлення завданої шкоди, які в подальшому будуть використовуватися нашою державою спільно з міжнародними партнерами для примусу РФ до репарацій на користь України [6]. Цю Комісію було утворено Кабінетом Міністрів України на виконання відповідного указу Президента України «Про визначення збитків, завданих Україні внаслідок війни» від 17.05.2022 р. [7].

Як вбачається з повідомлення, оприлюдненого 15.06.2022 р. на офіційному сайті Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Кабінет Міністрів України 14.06.2022 р. схвалив новий Порядок фіксації пошкоджень та руйнувань житлових будівель та споруд, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ. Текст цього Порядку досі не оприлюднений, але, як вбачається з опису, що наводить Мінреінтеграції, ним пропонується фіксувати пошкодження, зумовлені збройною агресією РФ, будівель та споруд не лише приватної та комунальної форми власності, а й державної; проводити обстеження пошкоджених об'єктів за рішенням уповноважених органів шляхом комісійного та/або технічного обстеження; конкретизувати напрями, за якими визнаються шкода та збитки об'єктів житлового фонду, житлово-комунального господарства та громадських будівель; встановити примірну форму та зміст акту комісійного обстеження. При цьому в подальшому передбачається створення функціоналу, який дозволить створювати акти комісійного обстеження за допомогою Порталу Дія [8].

Підтримуючи ідею спрощення правил встановлення та оформлення фактів завдання шкоди, нам уявляється, що первісним завданням нормативно-правової оптимізації має бути забезпечення доступності для широких верств українських громадян вже впроваджених механізмів фіксації збитків, які дозволяли б в кожному конкретному випадку достовірно та достатньо встановити факт пошкодження (руйнації) будь-якого об'єкта нерухомого майна приватної особи внаслідок актів збройної агресії РФ проти України.

Таким чином, доцільним, на нашу думку, є також удосконалення чинного адміністративного порядку обстеження та компенсації збитків, завданих нерухомому майну приватних осіб через збройну агресію РФ проти України.

У цьому контексті, ми акцентуємо увагу насамперед на доречності обов'язкового залучення до обстеження пошкоджених чи зруйнованих об'єктів нерухомого майна приватних осіб, оформлення результатів та

подальшого супроводу отриманих матеріалів правників (адвокатів) функціонуючої в нашій державі системи безоплатної правової допомоги.

Про доцільність такої пропозиції свідчить зміст низки дій з фіксації факту завданих збитків та оформлення відповідного звернення зацікавленої особи про сплату грошової допомоги, які в сукупності є правовою послугою та підпадають під ознаки безоплатної первинної правової допомоги, встановлених профільним законом [9], а за самими обставинами, що вимушують зацікавлену особу звернутися по неї в умовах воєнного стану, має бути гарантованою державою.

До цього ж, на користь цієї пропозиції виступає також розгалуженість вітчизняної системи суб'єктів надання безоплатної правової допомоги, їхнє функціонування в усіх регіонах України, зокрема, через утворення спеціалізованих установ з надання первинної правової допомоги та багаторічне функціонування системи центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги [10].

Також на користь цієї ідеї свідчить і професійна правова підготовка та більш високий рівень цифрової грамотності та забезпечення сучасними засобами фіксації як установ системи безоплатної правової допомоги, так і окремих адвокатів, порівняно з пересічними громадянами, які можуть бути необізнаними в використанні сучасних цифрових технологій, та не мати сучасних засобів фіксації та телекомунікацій.

Таким чином, нам уявляється за доречне зосередити зусилля на нормативному удосконаленні вже чинного Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації (далі за текстом – Порядок) [11].

Аналіз зазначеного Порядку дозволяє висловити деякі пропозиції, спрямовані на його невідкладне удосконалення.

По-перше, цим Порядком встановлено, що органи місцевого самоврядування, а в разі їх відсутності – військово-цивільні адміністрації населених пунктів мають здійснювати не лише облік пошкодженого або зруйнованого житла, а й безпосередньо проведення обстежень такого майна (п. 4).

Зважаючи на те, що через введення в Україні в установленому законом порядку воєнного стану, Президент України своїми указами утворив 24.02.2022 р. обласні та районні військові адміністрації [12], а 30.03.2022 р. – Авдіївську міську Покровського району, Вугледарську міську Волноваського району, Мар'їнську міську Покровського району, Очеретинську селищну Покровського району, Світлодарську міську Бахмутського району, Слов'янську міську Краматорського району, Торецьку міську Бахмутського району, а також новоутворену Дружківську

міську військовій адміністрації Донецької області, на базі раніше функціонуючих військово-цивільних адміністрацій населених пунктів Донецької області [13].

При цьому військові та військово-цивільні адміністрації є різними за правовим статусом, компетенцією та порядком утворення тимчасові державні органи, діяльність яких регулюється різними нормативно-правовими актами, що унеможлиблює поширення повноважень військово-цивільних адміністрацій на військові адміністрації без відповідних змін до зазначеного Порядку.

Отже, обстеження пошкодженого або зруйнованого житла в тих населених пунктах, де не функціонують органи місцевого самоврядування, належним чином в сучасних умовах забезпечено бути не може.

Таким чином, доречно доповнити Порядок відповідними положеннями, за якими передбачені ним повноваження військово-цивільних адміністрацій, зокрема повноваження з проведення обстеження пошкодженого або зруйнованого житла та іншого нерухомого майна приватних осіб, покласти також і на відповідні військові адміністрації населених пунктів, де ці тимчасові державні органи утворено.

По-друге, п. 12 передбачено утворення Комісій з обстеження житла, зруйнованого внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації (далі – Комісія з обстеження), яку формується органами місцевого самоврядування, а у разі їх відсутності, як ми вже зазначали, – військово-цивільними адміністраціями населених пунктів з депутатів відповідної місцевої ради, представників райдержадміністрацій та правоохоронних органів, а також представників громадських об'єднань та неприбуткових організацій, а в разі потреби – також і з фахівців проєктних і науково-дослідних організацій та інших суб'єктів господарювання, у тому числі ті, які мають право проводити обстеження та технічну інвентаризацію об'єктів нерухомого майна. При цьому, робота в таких комісіях зазначених вище осіб, як і будь-яких представників зацікавлених в обстеженні приватних осіб, є добровільною, тобто передбачає наявність їхньої згоди на залучення.

Як вже зазначалося раніше, нам уявляється за доцільне включати правників (адвокатів) системи безоплатної правової допомоги до роботи таких комісій за кожним зверненням громадян за обстеженням в обов'язковому порядку, а отже і відповідним чином відкоригувати п. 12 Порядку.

По-третє, за зазначеним Порядком також передбачено створення Комісій з розгляду питань, пов'язаних з наданням грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною

агресією Російської Федерації (далі – Комісія з надання грошової компенсації). Як вбачається з Порядку, утворення таких комісій передбачено наразі тільки в Донецькій та Луганській областях.

Зважаючи на те, що через агресивні бойові дії факти пошкодження чи знищення нерухомого майна приватних осіб мають місце в усіх регіонах України, Порядок має передбачати утворення таких Комісій не лише в Донецькій та Луганській, а в усіх областях України, що обумовлює відповідне коригування п. 6 Порядку.

По-четверте, в п. 7 зазначеного Порядку визначено, що до складу комісії входять представники певних структурних підрозділів облдержадміністрацій. Зважаючи на те, що через введення воєнного стану замість обласних державних адміністрацій утворено обласні військові адміністрації, така норма Порядку не відповідає правовим реаліям, а отже її не може бути реалізовано належним чином [12].

При цьому додамо, що відповідно до абз. 5 ч. 7 ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» структуру і штатний розпис обласних військових адміністрацій затверджує Головнокомандувач Збройних Сил України за поданням начальника відповідної військової адміністрації [14].

Нам уявляється, що така структура формується в залежності від оперативної ситуації в області, має враховувати об'єктивну потребу та забезпечувати ефективно та раціональне використання бюджетних коштів на утримання органів державної влади в умовах воєнного стану, а отже, цілком ймовірно не передбачатиме наявності у структурі обласної військової адміністрації в умовах воєнного стану, приміром, структурного підрозділу інвестиційно-інноваційного розвитку, включення представників до складу Комісій з надання грошової компенсації передбачено чинним порядком наразі.

У будь-якому разі нам видається доречним при вдосконаленні п. 7 Порядку в частині визначення складу Комісій з надання грошової компенсації від обласної військової адміністрації уникнути конкретизації її структурних підрозділів, а передбачити її формування начальником обласної військової адміністрації в залежності від структури, затвердженої Головнокомандувачем ЗСУ.

По-п'яте, доречно залучати до роботи як Комісії з обстеження, так і Комісії з надання грошової компенсації представників військового командування України, а не лише осіб уповноважених Командувачем об'єднаних сил, як це передбачено чинним Порядком.

Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» військовим командуванням є Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших

утворених відповідно до законів України військових формувань [14].

На нашу думку, для з'ясування причин та обставин пошкодження або руйнування нерухомого майна приватних осіб та оперативного розв'язання питань, вирішення яких покладено на зазначені Комісії, було б доречно передбачити в у відповідних положеннях Порядку включення до складу їхнього складу військовослужбовців, уповноважених Головнокомандувачем ЗСУ зі складу органів військового управління, військових з'єднань, військових частин ЗСУ та інших утворених військових формувань, що дислокуються в населених пунктах, де розташовано пошкоджене (зруйноване) нерухоме майно приватних осіб.

По-шосте, уявляється, що зазначений Порядок має бути удосконалено включенням до нього правил здійснення обстеження будь-якого нерухомого майна (нежитлових будівель, споруд і т. ін.) приватних осіб, а не лише житла, як це передбачено чинним Порядком наразі, а також правилами оформлення фото- та відеоматеріалів з фіксації пошкодження чи руйнування об'єктів нерухомого майна приватних осіб, визначенням чітких технічних вимог до змісту Акту та додаткових матеріалів, якими оформлюються результати такого обстеження, щоб уникнути необґрунтованої відмови за формальних підстав.

По-сьоме, є доцільними скоротити місячний строк на обстеження, встановлений п. 17 Порядку, до п'ятнадцятиденного [11]. На нашу думку, чинний Порядок доцільно змінити так, щоб саме на Комісію з обстеження покладалася б обов'язок достовірно та достатньо технічно повно встановити факт пошкодження (руйнації) будь-якого об'єкта нерухомого майна приватної особи внаслідок актів збройної агресії РФ проти України, щоб така належна фіксація унеможливила б відмову Комісії з надання грошової компенсації в сплаті зазначеної компенсації зацікавленій приватній особі.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що запроваджений у чинному Порядку визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, механізм фіксації пошкоджень (руйнації) житла постраждалих осіб не було розраховано ані на введення воєнного стану через повномасштабну збройну агресію та утворення військових адміністрацій, ані на масовий характер завдання збитків нерухомому майну приватних осіб під час війни.

Вважаємо за потрібне акцентувати увагу на розширенні меж правового регулювання за вказаним Порядком, надання грошової компенсації постраждалим приватним особам, будь-які об'єкти нерухомого майна яких пошкоджено чи зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації.

Нам видається, що тягар належного оформлення має бути покладено саме на Комісію з обстеження, належна якість результатів роботи якої за прозорими, зрозумілими та доступними для виконання правилами проведення обстеження та фіксації його результатів виключатиме відмову приватній особі в прийнятті відповідного рішення Комісією з надання грошової компенсації.

На нашу думку, провідну роль в роботі обох комісій мають відігравати правники (адвокати) функціонуючої в Україні системи безоплатної правової допомоги, адже дії з встановлення фактів пошкодження (руйнації) нерухомого майна приватної особи, фіксації цих фактів та сприянні в отриманні компенсації за завдані приватній особі збитки є правовою допомогою, яка в умовах воєнного стану, має надаватися безоплатно та бути гарантованою державою. Відзначимо, що вітчизняна система суб'єктів надання безоплатної правової допомоги функціонує в усіх регіонах України, а її представники завдяки професійній правовій підготовці, більш високому загальному рівню цифрової грамотності та забезпеченню сучасними засобами фіксації як установ системи безоплатної правової допомоги, так і окремих адвокатів, здатні забезпечувати в інтересах приватних осіб суворе дотримання запропонованих правил фіксації та оформлення пошкоджень та руйнувань нерухомого майна задля уникнення необґрунтованої відмови в наданні грошової компенсації постраждалим особам.

Вважаємо, що запропоновані пропозиції в разі їхнього нормативного впровадження дозволять створити переконливу доказову базу для урядової Комісії з аудиту та сприятимуть опрацюванню стратегії як судового, так і позасудового стягнення збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Література

1. Про закони і звичаї війни на суходолі: IV Конвенція та Положення як до неї від 08.10.1907 р. Дата набрання чинності для України 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 17.06.2022).

2. Злочини вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ в Україну: узагальнена інформація Офісом Генерального прокурора України станом на 17.06.2022 р. URL: <https://warcrimes.gov.ua/all-crimes.html> (дата звернення: 17.06.2022).

3. За останніми обрахунками загальна сума прямих збитків інфраструктури становить \$103.9 млрд. : аналітичний звіт Київської школи економіки. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostannimi-obrahunkami-zagalna-suma-ryamih-zbitkiv-infrastrukturi-stanovit-103-9-mlrd/> (дата звернення: 17.06.2022).

4. «Росія заплатить»: Проєкт KSE Institute за підтримки Офісу Президента України, Мінекономіки, Мінреінтеграції, Мінінфраструктури та Мінрегіона зі збору інформації матеріальну шкоду, завдану громадянам та державі внаслідок російської агресії. URL: <https://damaged.in.ua/> (дата звернення: 17.06.2022).

5. Як харків'яни можуть перевірити стан свого житла в Харкові : публікація на медіа ресурсі «Спека.медіа» від 10.06.2022 р. URL: <https://speka.media/sigma-software/yak-harkiviyani-mozut-pereviriti-vm4x3v> (дата звернення: 17.06.2022).

6. Віцепрем'єрка Ірина Верещук провела перше засідання Комісії з аудиту

завданих Україні збитків внаслідок російської агресії: повідомлення Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 03.06.2022 р. URL: <https://minre.gov.ua/news/vicepremyerka-iryna-vereshchuk-provela-pershe-zasidannya-komisiyi-z-audytu-zavdanyh-ukrayini/> (дата звернення: 17.06.2022).

7. Про визначення збитків, завданих Україні внаслідок війни : Указ Президента України від 17.05.2022 р. № 345/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345/2022#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

8. Уряд спростив порядок фіксації руйнування житла та споруд, пошкоджених через агресію Росії: повідомлення Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 15.06.2022 р.. URL: <https://www.minre.gov.ua/news/uryad-sprostyv-poryadok-fiksaciyi-ruynuvan-zhytla-ta-sporud-poshkodzhenyh-cherez-agresiyu/> (дата звернення: 17.06.2022).

9. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

10. Про систему БПД: інформація з офіційного вебсайту Координаційного центру з надання правової допомоги. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/pro-systemu-bpd/> (дата звернення: 17.06.2022).

11. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації : Постанова КМУ від 18.12.2013 р. № 947 в редакції постанови від 02.09.2020 р. № 767. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-%D0%BF#n33> (дата звернення: 17.06.2022).

12. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405/> (дата звернення: 17.06.2022).

13. Про утворення військових адміністрацій населених пунктів у Донецькій області : Указ Президента України від 30.03.2022 р. № 188/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1882022-41917> (дата звернення: 17.06.2022).

14. Про правовий режим воєнного стану : Закону України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

Дзюба Ю. П.,

*к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінального права № 2,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ДОКУМЕНТА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Поняття документа у кримінальному праві. Офіційний документ як предмет кримінальних правопорушень. Електронний документ. Правові позиції Верховного Суду щодо тлумачення ознак та властивостей документа у кримінальних провадженнях.

Кримінально-правова охорона документообігу в Україні забезпечується низкою норм, що передбачають відповідальність за

викрадення, привласнення, вимагання документів, заволодіння ними шляхом шахрайства та зловживання службовим становищем, їх знищення та пошкодження (ст. 357 КК), підроблення документів, їх збут та використання (ст. 358 КК), службове підроблення (ст. 366 КК)¹. Крім того, законодавець встановив кримінальну відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень, що вчиняються у різних сферах життя суспільства, нормальне функціонування яких забезпечується чітким дотриманням вимог документообігу. Зокрема – за фальсифікацію виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування та відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК), за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків та з електронними грошима (ст. 200 КК) та за інші види кримінальних правопорушень. Так чи інакше – всі вони прямо пов'язані з обертанням документів.

Документ як предмет конкретного кримінального правопорушення має відповідати низці вимог, детермінованих об'єктом посягання, його об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Водночас, зміст поняття документа характеризується низкою ознак, що відображають його місце і роль як предмета відповідного правопорушення.

У своєму розумінні визначення поняття документа ми базуємось на тому, що документ у кримінальному праві – *це матеріальний (електронний) предмет, що виходить від органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян, підприємств, установ чи організацій незалежно від форм власності, інших повноважних суб'єктів, має необхідні реквізити та містить інформацію, яка засвідчує (підтверджує) факти, що мають юридичне значення*. Зміст поняття документа як предмета відповідного злочинного посягання розкривається через низку ознак – соціальну, фізичну, юридичну та формальну.

В одній із своїх постанов (у справі № 461/7315/15-к) Верховний Суд звернув увагу саме на зміст інформації, на її здатність підтверджувати факти, що мають юридичне значення. Інформація, зафіксована в такому документі, повинна мати юридично значущий характер – підтверджувати або засвідчувати конкретні події, явища або факти, що тягнуть за собою або здатні спричинити наслідки правового характеру у вигляді виникнення (реалізації), зміни або припинення певних прав та (або) обов'язків.

Незважаючи на те, що один з обвинувачених по справі подав до департаменту містобудування міської ради пакет документів, серед яких був завідомо підроблений протокол – кримінальне провадження за цим фактом було припинено, адже для затвердження містобудівних умов будівництва готелю його погодження, скріплене протоколом, не є обов'язковим.

¹ Про визначення поняття офіційного документа див. примітку до ст. 358 КК України.

Касаційний кримінальний суд дійшов висновку, що протокол загальних зборів власників квартир не є офіційним документом, оскільки не відповідає вимогам, встановленим у примітці до ст. 358 КК, зокрема – складання та використання цього протоколу не спричинило та не могло спричинити наслідків правового характеру.

Окремим різновидом документів виступають електронні документи. Їм притаманні ті ж самі ознаки, що й видовому поняттю документа як предмета кримінального правопорушення. Водночас, змістовне наповнення кожної з ознак поняття електронного документа має суттєві відмінності, що визначаються його особливостями як окремого предмета відповідного кримінально протиправного діяння. Ці відмінності дозволяють відслідкувати зв'язок електронного документа з іншими елементами кримінальних правопорушень, зокрема – з об'єктом та об'єктивною стороною та встановити механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

Суспільні відносини у сфері електронного документообігу регулюються законами України «Про електронні довірчі послуги», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про стандартизацію», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про Національний банк України». Відповідні нормативні джерела містять доволі розгалужений понятійний апарат, яким оперує законодавець під час унормування питань, пов'язаних із функціонуванням електронного документообігу. Зрозуміло, що відповідні визначення, які містяться у згаданих вище законах, потребують свого тлумачення крізь призму вироблених наукою кримінального права ознак предметів певних видів кримінальних правопорушень. Водночас, окремі ознаки предмета, що традиційно розглядаються як обов'язкові стосовно документа на паперовому носіїві, для електронного документа потребують суттєвих уточнень.

Так, Верховний Суд нашої держави у своїй Постанові від 10 вересня 2020 р. (справа № 751/6069/19; провадження № 51-1704км20), посилаючись на ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV, зазначає, що у випадку зберігання інформації на кількох електронних носіях *кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа*. У зв'язку з вищезазначеним Верховний Суд сформулював правову позицію, згідно з якою матеріальний носій – лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки коли електронний документ виступає речовим доказом. Головною особливістю електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Один і той самий електронний документ (зокрема, й відеозапис) може існувати на різних носіях. Всі ідентичні за своїм змістом примірники електронного документа можуть розглядатися як оригінали

та відрізнятися один від одного тільки часом та датою створення. Долучений слідчим до матеріалів провадження DVD-R диск з відеозаписом обставин події був виготовлений у зв'язку із необхідністю надання інформації, що має значення у кримінальному провадженні та є похідним від інформації, що зберігається на комп'ютері в електронному вигляді у виді файлів. Таким чином, Верховний Суд дійшов до висновку про те, що записаний на оптичний диск – носій інформації електронний файл у вигляді відеозапису є оригіналом (відображенням) електронного документа.

Таке розуміння природи електронного документа кореспондує запропонованому нами кримінально-правовому визначенню поняття документа. Крім того, наведеним трактуванням вищим судовим органом України матеріальної природи документа фактично визнається та обставина, що фізичне (електромагнітне) поле являє собою особливу форму матерії. Іншими словами, матеріальна природа фізичного поля дозволяє визнати його об'єктом матеріального світу і, відповідно, відповісти ствердно на запитання про можливість визнання електромагнітного поля носієм інформації. Більш того, дана позиція дозволяє відносити до електронних документів і комп'ютерну документовану інформацію у будь-якому її стані, у тому числі й під час прийому або передачі такої інформації по телекомунікаційних каналах зв'язку.

Отже, можна констатувати, що навіть у момент передавання повідомлення в електронному вигляді ознака матеріальності також йому притаманна – у такому випадку матеріальний носій відповідної інформації зберігається у відправника, а саме повідомлення в електронному вигляді передається одержувачу. Тобто, йде певне дублювання інформації, яка з використанням електромагнітних полів (хвиль) потрапляє до певного респондента.

До формальних ознак документа, що забезпечують його юридичну значущість, відносяться його реквізити, що дозволяють *ідентифікувати* респондента, від якого виходить певний документ. Саме наявність реквізитів електронного документа дозволяє провести відмежування між власне інформацією у електронному вигляді і документом. До таких реквізитів відноситься електронний цифровий підпис (ЕЦП) та кваліфікований цифровий підпис (КЕП). Можливість визнання електронного документа таким, що за своєю юридичною силою є аналогічним з документом на традиційному (паперовому) носіїві – залежать від виду електронного підпису, що використовується для скріплення відповідної інформації (відомостей). Зазвичай, вимоги до виду цифрового підпису визначаються видом (типом) документів, закріплюються на нормативному рівні відповідним галузевим законодавством та виходять з рівня захисту такого підпису. Він може бути простий або посилений (кваліфікований (КЕП) і некваліфікований

(ЕЦП)). Таким чином, використання того чи іншого виду електронного підпису дозволяє прирівняти електронний документ за своєю юридичною силою до традиційних документів на паперовому носіїві.

Крім того, особливу увагу слід приділяти збереженню цілісності окремих різновидів електронних документів, відображених у протоколах, що складаються за результатами проведення НС(Р)Д. Адже у разі проведення технічної експертизи таких електронних документів або у порядку виконання тимчасового доступу до речей та документів судом може бути витребуваний оригінал відповідного запису. Зокрема, слід зазначати за допомогою якої апаратури було проведено зняття (фіксація) інформації та на який саме носій інформації зафіксовані відповідні документи (Постанова КАС від 20.05.2020 р. у справі № 585/1899/17; провадження № 51-5456км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395920>).

Рябінін І. М.,

*головний судовий експерт-вибухотехнік,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

Климчук Д. В.,

*старший судовий експерт-вибухотехнік,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТОМ ВИБУХУ

Аналіз сучасної практики роботи правоохоронних органів та спецслужб при розслідуванні злочинів даної категорії показує, що на початковому етапі розслідування, особливо при організації та провадженні огляду місця події за фактом вибуху, практичні працівники тим не менш припускаються помилок організаційного та методичного характеру, обумовлених недостатніми знаннями нормативної документації, закономірностей слідоутворення та сучасних криміналістичних технологій з виявлення, фіксації та вилучення слідів вибуху.

Що стосується організаційних питань, найбільш поширеною помилкою слідчих органів є проведення огляду місця вибуху без участі фахівців відповідного профілю. Наприклад, згідно з відомчою інструкцією МВС [1], для здійснення огляду місця події за фактом вибуху обов'язково залучаються спеціалісти-вибухотехніки НПУ як спеціалісти в кримінальному провадженні відповідно до ст. 71 Кримінального процесуального кодексу України. Разом з цим дана Інструкція визначає

порядок поводження з вибуховими матеріалами особами, які проходять службу в Національній поліції України та судовими експертами Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, тобто формально її вимоги не поширюються на слідчі органи інших відомств.

У будь-якому разі необхідно враховувати, що незалежно від особистих припущень слідчого про причини походження вибуху, огляд місця події не повинен починатися до оцінки ситуації вибухотехніками та іншими профільними фахівцями. До їх прибуття оточення та огорожа території мають бути здійснені на максимально можливій відстані від місця вибуху, оскільки самотійно слідчі не здатні оцінити реальну небезпеку його наслідків для життя та здоров'я членів СОГ та громадян.

Слідчий огляд місця події за фактом вибуху є одним з найскладніших видів слідчого огляду. Основним змістом огляду місця події за фактом вибуху є безпосереднє сприйняття місця події (дільниці місцевості або приміщень, де стався вибух, де настали шкідливі наслідки і є сліди вибуху). До основних завдань відносяться виявлення, огляд, фіксація і вилучення слідів вибуху. Кваліфіковане вирішення цих завдань потребує спеціальних знань у криміналістичній вибухотехніці, правильної організації криміналістичних робіт з матеріальними носіями інформації, наявності спеціальних техніко-криміналістичних засобів.

Місце вибуху як об'єкт криміналістичного дослідження є сукупністю слідів вибухового впливу, відображених у конкретній навколишній обстановці. Їх виявлення та фіксація неможливі без виділення основних ознак прояву вибуху в цілому та вибуху вибухового пристрою (ВП) певної конструкції зокрема. Ознаки впливу на об'єкти навколишньої обстановки включають сліди, характерні для бризантної, фугасної, термічної, а також осколкової дії окремих елементів підірваного ВП і вторинної осколкової дії, викликані сильним метанням навколишніх об'єктів або їх частин. Аналіз зазначених слідів дозволяє виявити центр та визначити природу вибуху.

Бризантна (дрібна) дія вибуху проявляється на об'єктах, що знаходяться у безпосередньому контакті із зарядом конденсованої вибухової речовини (ВР) або з ВП на її основі в момент вибуху. Основними її ознаками на місці події є локальні деформації, руйнування у вигляді вм'ятин, воронок, сколів високоміцних елементів з металу, залізобетону, цегли тощо, а також локальні області повних руйнувань на маломіцних об'єктах з деревини, скла, полімерних матеріалів та їм подібних. Розміри областей із ознаками бризантної дії співмірні з розмірами підірваного пристрою (заряду ВР). Така дія, як правило, є відмінною особливістю вибуху ВР, що детонують (тротил, гексоген, ТЕН, тетрил, амоніт та ін.).

Фугасна дія проявляється в набагато більшому просторі від центру вибуху і обумовлюється здатністю ударної хвилі і стиснених газів, що розширюються, виробляти незворотні в порівнянні з вихідним станом

зміни навколишнього оточення, окремих його об'єктів. До ознак фугасної дії вибуху (належать: вирва ув ґрунті та інших матеріалах, поразка людей, переміщення предметів навколишнього оточення, руйнування, пошкодження та формозміна окремих елементів та предметів у області дії вибуху). Розміри області фугасної дії залежать від маси підірваного заряду. Так, наприклад, при вибуху ВП на основі конденсованої ВР межа зони випадкових руйнувань скління визначається радіусом $R1 = 100 \sqrt{M}$ (м), а найбільша відстань від місця вибуху, де можлива поразка людини (руйнування барабанних перетинок), становить $R2 = 6 \sqrt{M}$ (м) де M – маса підірваного заряду ВР в тротилі в еквіваленті (в кг). При вибуху 1 кг тротилу зазначені відстані становлять відповідно $R1=100$ м, $R2=6$ м. Ступінь прояву фугасного впливу на навколишні об'єкти залежить також від їх конструктивних особливостей, виду матеріалу, геометричних розмірів, розташування від центру вибуху та характеризує величину механічної роботи вибуху.

Термічна дія на навколишні об'єкти здійснюється сильно нагрітими продуктами хімічного перетворення вибухової речовини, що швидко розширюються (температура порядку 2500°C). Її відмітною ознакою на місці події є наявність слідів окопчень і опалень, які в деяких випадках можуть бути знищені після вибуху.

Результатом бризантної та фугасної дії часто є високошвидкісний розліт елементів зруйнованих вибухом об'єктів з подальшою ударною взаємодією з іншими об'єктами навколишнього оточення, так звана вторинна осколкова дія при вибуху. Первинна осколкова дія або просто осколкова дія за ступенем ураження об'єктів перевищує вторинну та обумовлюється руйнуванням та польотом осколків або окремих елементів конструкції зруйнованого вибухового пристрою. До ознак осколкової дії, що дозволяє визначати напрями польоту окремих осколкових елементів та їх швидкості, слід віднести: кратери та траси (подряпини) на високоміцних об'єктах, пробоїни від глибокого проникнення міцних осколків у менш міцні матеріали, проникнення в тіло людини.

Розміри зони розльоту залишків ВП залежать від конструкції пристрою, виду використовуваної ВР та умов вибуху. При вибуху ВП на основі конденсованої ВР дальність розльоту металічних уламків перевищує радіус зони фугасної дії. Так, при вибуху електродетонатора (капсюля-детонатора) № 8 (маса ВР близько 2 г) максимальна відстань польоту уламків становить приблизно 25 м, гранати Ф-1 (до 60 г ВР) – 200 м, осколково-фугасного снаряда калібром 152 мм (4,5 кг ВР) – 1500 м.

Вибуховий характер на матеріали і речовини викликає у них певні незворотні зміни, властиві лише цьому фізичному процесу.

Ознаками вибухового навантаження на уламках є: характерна, морфологія їх поверхонь (зовнішня ознака), зміни структури та фізичних властивостей матеріалу (внутрішня ознака). Морфологія поверхонь

уламків корпусу, їх форма та розміри залежать від виду підірваної речовини, умов протікання в ній хімічної реакції, первісних розмірів (товщини, діаметра) та матеріалу оболонки, розмірів заряду ВР.

До загальних зовнішніх ознак вибухового впливу слід віднести неправильну форму уламків з «рваними» краями (у вигляді виступів та западин), сліди руйнування та деформацій на металах, пластмасі тощо, або розволокнення матеріалу типу паперу, картону, деревини. У деяких випадках внутрішні поверхні уламків, що контактують з ВР, мають тріщини, помітні неозброєним оком, кількість та розміри яких залежать від фізичних властивостей матеріалу та підірваної речовини.

Взаємодія високошвидкісних уламків з навколишніми об'єктами може призвести до їхньої формозміни, тому окремі елементи часто мають ознаки, характерні для їх деформації в результаті удару, що відрізняються від слідів вибухового впливу, зазначених вище. Відмітними ознаками такої взаємодії є вигини та зминання, траси у вигляді подряпин на їх поверхнях, руйнування більш дрібних частин елементів з маломіцного, але крихкого матеріалу (скло, пластмаса). В останньому випадку на предметі, що ударяється, утворюється вм'ятина з подряпинами, що розходяться від неї в променевих напрямках.

Крім цього, залишки ВУ містять ознаки, характерні для конструкцій виробів промислового виготовлення та їх елементів певних видів і навіть марок, спеціально призначених для вибуху (гранати, засоби підривання шашки, снаряда тощо). Тут насамперед слід вказати на фарбування поверхонь, маркування барвником або механічним способом (тавруванням), вид матеріалу залишків ВП, частини елементів конструкції ВП (ударного механізму, блоку електроживлення, інших елементів електричного ланцюга тощо), а також наявність слідів технологічних операцій на окремих частинах підіраного пристрою. Зазначені ознаки в їхній сукупності дозволяють визначити спосіб виготовлення ВП – саморобний або промисловий.

Вибух заряду ВР у складі пристрою або без такого супроводжується розльотом високонагрітих продуктів хімічної реакції і частинок ВР, що не прореагували, взаємодія яких з навколишніми об'єктами проявляється у вигляді характерних ознак на залишках оболонки пристрою і предметах матеріальної обстановки. Зазначеними ознаками є оплавлення, окопчення, а також нерівності по внутрішній поверхні уламків у вигляді подряпин та мікрократерів. Ступінь термічного та механічного впливу продуктів хімічної реакції на окремі елементи ВП залежить від умов виникнення та розповсюдження вибухового перетворення по заряду речовини, що визначаються її фізико-хімічними властивостями, а також від здатності матеріалу окремого елемента ВП сприймати ті чи інші температурні зміни та ударні навантаження.

Дослідження місця вибуху з явно вираженими слідами пожежі передбачає вирішення питання первинності пожежі чи вибуху.

Відновлення послідовності перебігу зазначених фізичних процесів на місці події вимагає глибокого розуміння їх взаємозв'язку та впливу друг на друга. Здатність переходу пожежі та вибух і навпаки визначається як фізико-хімічними властивостями речовин, що вступили в екзотермічну реакцію першими, умовами перебігу цієї реакції, так і здатністю сприймати ті чи інші температурні чи ударні дії навколишніми предметами чи речовинами, розташованими в області їхньої дії.

Таким чином, в рамках попереднього дослідження за слідами вибуху та залишками ВУ на місці події можуть вирішуватися питання про природу вибуху та його центр, а також може бути отримана орієнтуюча інформація про вид підірваної вибухової речовини та її масу, форму та розміри вибухового пристрою (боєприпасу), тип засобів ініціювання тощо. Однак не всі із зазначених питань повною мірою вирішуються на стадії попереднього дослідження, тому що в деяких випадках потрібен глибший аналіз у лабораторних умовах із залученням відповідних інструментальних методик у рамках судової вибухово-технічної експертизи.

Література

1. Інструкція про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затв. наказом МВС України № 691 від 19.08.2019 р., зареєстрована в Міністерстві юстиції України 04.10.2019 № 1081/34052.

2. Дильдин Ю. М., Мартынов В. В., Семенов А. Ю., Шмырев А. А. Место взрыва как объект криминалистического исследования / ЭКЦ МВД РФ. Москва, 1995. 63 с.

3. Бейкер У., Кокс П., Уэстайн П. и др. Взрывные явления. Оценка и последствия : в 2-х кн. / под ред. Я. Б. Зельдовича, Б. Е. Гельфанда. Москва : Мир, 1986.

4. Беляков А. А. Взрывчатые вещества и взрывные устройства (криминалистическая взрывотехника). Москва : Юрлитинформ, 2003. 254 с.

5. Моторный И. Д. Теоретико-прикладные основы применения средств и методов криминалистической взрывотехники в борьбе с терроризмом : монография. Москва : Издатель И. И. Шумилова, 1999. 199 с.

Семчук Н. О.,

*к.ю.н., доцент кафедри кримінального права і процесу,
Національний авіаційний університет,
м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Під час збройної агресії проти України війська Російської Федерації демонструють систематичне нехтування законами та звичаями війни. Крім жахливих руйнувань цивільних об'єктів, вбивств мирного населення та використання забороненого озброєння, агресор постійно пошкоджує природоохоронну мережу України.

Серед безлічі ганебних вчинків, направлених проти природи в Україні можна назвати страшні вчинки в Чорнобильському біосферному заповіднику (зокрема, риття окопів у Рудому лісі), неприйнятні дії в «Асканії-Новій», «Олешківських пісках», «Тузлівських лиманах». Не оминули руйнівні дії і морську флору і фауну- масова загибель дельфінів у Чорному та Азовському морях, травмування безлічі тварин через мінування акваторії морів.

Безліч тварин та рослин, зокрема червонокнижних, постраждало внаслідок обстрілів та активних бойових дій. Ще більше унікальних тварин та птахів просто не народилося, оскільки місця гніздування було порушено, шлюбний сезон тварин і птахів зірвано, а новонароджені тварини і птахи загинули.

Безумовно, в період активних бойових дій може здатися, що вирішення питань стосовно шкоди, завданої Українській природі агресором, «не на часі». Бо гинуть люди, руйнуються будинки, падає економіка. Проте насправді таке враження оманливе, оскільки після перемоги, з наступною відбудовою держави та отриманням репарацій та міжнародної допомоги для відбудови держави, про природу не можна забувати. І саме вчасна фіксація заподіяної шкоди та обрахунок її розміру дозволить, хоча б частково, повернути природі України її красу та компенсувати завдану шкоду.

У той же час часто екологічні наслідки мають комплексний характер. Наприклад, незаконні дії на території Чорнобильського біосферного заповідника, зокрема, риття окопів в Рудому лісі або мінування акваторії Чорного моря може завдати шкоди різним живим організмам, здоров'ю людей, руйнувати пляжі та інші місця відпочинку. Частина цього пошкодження може бути помітна відразу, частина – через певний проміжок часу і зовсім в іншому місці [1].

З точки зору кримінального права, визначення розміру екологічної шкоди має прикладне значення – він має велике значення як при кваліфікації певних дії як окремого екологічного кримінального правопорушення, вчиненого в результаті бойових дій, так і при кваліфікації інших кримінальних правопорушень, за критерієм завданої шкоди (куди потрібно включати і екологічну шкоду), так і при відшкодуванні завданих збитків, в тому числі за рахунок репарацій.

У таких випадках за критерій криміналізації слід приймати не величину заподіяної шкоди, а величину впливу на навколишнє середовище, яка визначається кількістю шкідливих речовин, що викидаються в море, річку та атмосферу.

Зміст наслідків як елементу кримінального правопорушення включає: а) посягання на окремі елементи складу кримінального правопорушення, що характеризується формуванням у ньому відповідних змін, і б) оцінку даних наслідків у формі збитків для подальшого відшкодування.

Найпоширенішими видами наслідків є:

а) порушення встановленого в державі правопорядку, що виражається, насамперед, у дезорганізації регульованих суспільних відносин;

б) репутаційні збитки;

в) витрати, які здійснюють названі носії соціальних цінностей на відновлення порушеного такого впливу соціальної цінності;

г) неотримані вигоди.

У випадках, коли потрібно кількісно оцінити таку шкоду, використовуються терміни велика шкода та інші тяжкі наслідки. Іноді характер пошкодження можна визначити, виходячи з особливих властивостей предмета посягання, скажімо, рідкісних тварин, занесених до Червоної книги. При деяких посяганнях на природу довести розмір заподіяної шкоди дуже важко або навіть неможливо, тому застосовують нормативи для визначення розміру такої шкоди.

Природоохоронне законодавство передбачає такі методи розрахунку шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями: нормативне визначення розміру плати та справляння платежів за забруднення навколишнього природного середовища; підрахунок видатків при вирішенні питання про відповідальність за порушення екологічного законодавства; використання розміру зборів для обчислення розміру шкоди, заподіяної незаконним природокористуванням; розрахунок збитків, завданих природним ресурсам і господарству з порушенням правил користування та охорони природних ресурсів.

Для визначення розміру екологічної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, велике значення може мати таксовий метод. Для цього виду відповідальності характерне те, що розмір шкоди, як правило, визначений фауністичним законодавством у вигляді такс – конкретних, попередньо обрахованих і закріплених у законодавстві грошових сум, розмірів збитків за кожну одиницю тварин залежно від виду тварин, їх екологічної цінності, оптимальних витрат на відтворення об'єктів, яким завдана шкода. Якщо неможливо зафіксувати кількість загинув тварин (загибель риби у водоймах від отруєння), то підрахунок збитків обчислюється на підставі спеціальних методик, розроблених і затверджених спеціально уповноваженими державними органами.

Застосування такого методу має ряд переваг, хоча застосовувати такі методики можна не завжди і не всюди. Розпочнемо з очевидних переваг методу. Перш за все, це швидкість та простота застосування методу при наявності вже розроблених та затверджених такс. Тобто, умовно, будь-який слідчий орган, маючи затверджені нормативи шкоди, яка заподіюється бойовими діями, скажімо, загибеллю дельфіна, на матиме проблем – він помножить кількість загинув дельфінів, про які йому точно відомо, на кількість загинув особин. З точки зору швидкості та якості слідства це є позитивним при наявності затверджених такс.

Альтернативною цьому є багатомісячні експертизи, які затягують слідство на роки.

Мінусом такого підходу є те, що фактично всі «складнощі», з багатомісячними експертизами не зникають, а фактично переносяться на більш ранній етап – на етап прийняття та погодження відповідних такс та методик.

Наразі, в контексті збройної агресії проти України, екологічна шкода при вчиненні кримінальних правопорушень також відрізнятиметься від заподіяної у мирний час. І зміняться не лише масштаби, а й види такої шкоди. Тому вже сьогодні доцільно починати дискусії між фахівцями щодо розробки та затвердження відповідних такс, щоб полегшити розслідування кримінальних правопорушень вже завтра.

Водночас, звісно, методики визначення екологічної шкоди при кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених під час збройної агресії проти України, не повинно обмежуватися таксами. Адже не можливо при формуванні такс врахувати всю унікальність кожного природного об'єкту та всі унікальні обставини вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Особливо актуальним це питання стає сьогодні, коли бойові дії, на жаль, тривають. І нова шкода наноситься щоденно. Однак нагальна фіксація всієї заподіяної шкоди є надзвичайно важливою, оскільки екосистеми, які були пошкоджені, в пошуках рівноваги змінюватимуться, і через досить короткий час встановити точний розмір шкоди буде не можливо. При цьому, не дивлячись на те, що рівновага відновиться, певні види тварин і рослин на певній території можуть зникнути як мінімум досить надовго, як максимум, назавжди.

З викладеного можна зробити наступні висновки. Під час збройної агресії проти України державі наноситься масована екологічна шкода, принципово відмінна від шкоди, заподіяної у мирний час. Для пришвидшення розслідування кримінальних правопорушень, де шкода є елементом кримінального правопорушення, доцільним є запровадження таксового методу. Вже сьогодні доцільно починати дискусії між фахівцями щодо розробки та затвердження відповідних такс, щоб полегшити розслідування кримінальних правопорушень вже завтра. У той же час, звісно, методики визначення екологічної шкоди при кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених під час збройної агресії проти України, не повинно обмежуватися таксами. Адже не можливо при формуванні такс врахувати всю унікальність кожного природного об'єкту та всі унікальні обставини вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Література

1. Семчук Н. О. Відповідальність за заподіяну повітряну і космічну шкоду в кримінальному праві. *Захист прав і свобод людини та громадянина (кримінально-правові аспекти) : монографія*. Тернопіль, 2022. С. 239–273.

Кожевніков О. А.,
*завідувач відділу досліджень у сфері інформаційних технологій,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ОБЛІКУ ОСІБ ЗА ОЗНАКАМИ ЗОВНІШНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасні можливості виробництва цифрових засобів фото-відеофіксації обумовили зростання їх кількісного, та, головне, якісного рівня. Наслідком цього є значне поширення їхнього використання у різноманітних гаджетах серед широкого загалу (цифрові фото-відеокамери, смартфони, камери зовнішнього відеоспостереження, автомобільні реєстратори, відеодомофони, web-камери, безпілотні літальні апарати тощо). До того ж прогрес у розвитку цифрових інформаційно-телекомунікаційних мереж робить можливим користувачеві надсилати, одержувати і використовувати будь-яку форму мультимедійної інформації у великих обсягах та без втрати якості. Зазначенні чинники суттєво сприяють фіксації, зберіганню та передачі інформації про об'єктивні обставини механізму вчинення злочину, зовнішнього вигляду осіб, що приймали в ньому участь, які до недавнього часу або не можливо було висвітлити або ж вони зберігалися у вигляді ідеального образу у свідомості людини.

Внаслідок відкритої збройної агресії з боку Російської Федерації спостерігається утворення значного масиву інформації, яка містить зображення осіб, що об'ґрунтовано підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень на тимчасово окупованих територіях та за межами нашої країни [1; 2]. Зазначені графічні об'єкти зберігаються як і у відкритих джерелах, так і в матеріалах окремих кримінальних проваджень. Ефективне використання цього інформаційного пласту в діяльності суб'єктів розслідування воєнних злочинів багато в чому залежить від можливості централізованого акумулювання відомостей про об'єктивні відображення зовнішнього вигляду особи-злочинця отриманих з різних джерел, наукового підходу до їх вивчення, аналізу та систематизації.

Одним із засобів збирання таких відомостей виступає кримінальна реєстрація, а одним із проявів кримінальної реєстрації виступають криміналістичні обліки як різновид інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів при розслідуванні злочинів. Ведення криміналістичних обліків – це один із найважливіших видів практичної діяльності правоохоронних органів, зокрема Експертної служби МВС України, який відображає загальний рівень реєстрації, систематизації та зосередження об'єктів або відомостей про них за їх ідентифікаційними

ознаками з метою використання облікових даних для розкриття та попередження злочинів [3].

Функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України регламентується інструкцією з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС [4], якою передбачено три рівні їх зосередження – центральний, обласний та місцевий (кущовий). Такий стан речей пояснюється тим, що вказаний нормативно-правовий акт прийнятий ще до початку реформи системи Міністерства внутрішніх справ, а саме у 2009 р., й відповідає системі експертних установ МВС, що існувала на той час. До теперішнього часу оновленого документа, який би регламентував експертну обліково-реєстраційну діяльність, не існує. Тому очевидним є факт, що встановлена прогалина у правовому регулюванні формування, ведення та використання криміналістичних обліків Експертної служби МВС України потребує якнайшвидшого усунення [5]. Наразі за фактичним рівнем зосередження криміналістичні обліки класифікуються на центральні та регіональні. Таким чином, центральні обліки функціонують на рівні ДНДЕКЦ МВС України, а регіональні – на рівні обласних НДЕКЦ МВС України.

Криміналістичні обліки складаються з оперативно-пошукових та (або) інформаційно-довідкових колекцій та включають такі види:

- трасологічний облік;
- дактилоскопічний облік;
- балістичний облік;
- облік холодної зброї;
- облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток;
- облік осіб за ознаками зовнішності;
- вибухотехнічний облік;
- пожежно-технічний облік;
- облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів;
- облік генетичних ознак людини;
- облік записів голосів та мовлення осіб;
- облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів);
- облік матеріалів, речовин та виробів.

На нашу думку, основними принципами функціонування криміналістичних обліків, що якісно виокремлюють їх в загальній системі кримінальної реєстрації, є такі:

- наукова обґрунтованість. Цей принцип передбачає попереднє вивчення, на підставі відповідної експертної методики, загальних та окремих ознак об'єкту, який підлягає реєстрації, з метою встановлення наявності комплексу ознак, необхідного для криміналістичної ідентифікації;

– всебічність та повнота застосування спеціальних знань. Для здійснення перевірок за цими обліками виникає потреба у залученні спеціалістів тієї галузі знань, що відповідає категорії властивостей об'єктів, які представлені в певному обліку. Саме це й зумовило зосередження вказаних обліків у підрозділах саме Експертної служби МВС.

З точки зору криміналістики зовнішній вигляд людини є предметом вивчення криміналістичної габітоскопії, що досліджує закономірності відображення ознак зовнішності людини на різних носіях інформації, розробляє рекомендації щодо застосування техніко-криміналістичних засобів та методів збирання, дослідження та використання даних про зовнішність з метою встановлення істини у кримінальному провадженні [6]. Найбільш суттєва роль в ідентифікації особи належить криміналістичній портретній експертизі, за результатами проведення якої встановлюється факт тотожності. Уповноваженими на проведення даного виду досліджень є спеціалісти, що мають кваліфікацію за експертною спеціальністю 6.2 «Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями» [7].

Під час проведення ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями вирішується дві основні групи завдань: ідентифікаційні та діагностичні.

1. Ідентифікаційні завдання – установлення тотожності або відмінності осіб, зображених на фотокартках або інших об'єктивних відображеннях зовнішнього вигляду людини.

2. Діагностичні завдання – установлення расово-етнічної, статевої, вікової належності людини, зображеної на портреті.

Особливий криміналістичний інтерес становлять сучасні технології автоматичної ідентифікації особи людини за елементами зовнішності за її відображенням на фотографії або відеозаписі, які мають широке комерційне та наукове застосування. З практичними можливостями використання даних технологій можна ознайомитись на безкоштовних онлайн сервісах пошуку людей по фотозображенню [8]. Досягнення окремих позитивних результатів отриманих за допомогою використання зазначених сервісів, дають підстави вважати даний напрямок перспективним у розвитку криміналістики [9]. Такої ж думки дотримуються і науковці-криміналісти [10].

Проведений аналіз на підставі викладених фактів дає підстави для висновку про те, що:

– криміналістичний облік осіб за ознаками зовнішності, найбільш оптимальний засіб акумулювання інформації про об'єктивні відображення зовнішнього вигляду особи-злочинця, попереднього аналізу властивостей об'єкту та систематизації відомостей про нього отриманих з різних джерел;

– потребує вдосконалення нормативне регулювання функціонування

обліку осіб за елементами зовнішності (оновлення інструкції з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС, визначення правових підстав щодо створення та наповнення порівняльної бази з зображеннями осіб, що мають визначені анкетні дані);

– відкритим є питання створення та адміністрування програмного продукту з універсальними швидкодіючими, інваріантними до перешкод та точними алгоритмами ідентифікації особи за зображенням її обличчя.

Література

1. Ідентифікація російського військового-мародера з Polaroid та виправлення помилки Мінцифри. URL <https://informnapalm.org/ua/identyfikatsiia-rosiiskoho-viiskovo/> (дата звернення: 09.06.2022).

2. Мародерство в Бучі: встановлені особи 10 військових РФ. URL <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/02/novyna/suspilstvo/maroderstvo-buchi-vstanovleni-osoby-10-vijskovykh-rf> (дата звернення: 09.06.2022).

3. Кофанов А. В., Мендус С. І., Свобода Є. Ю., Індюкова В. В. Кримінальна реєстрація та криміналістичні обліки : курс лекцій. Київ : ТОВ «Три К», 2011. 148 с.

4. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, затв. наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 09.06.2022).

5. Приходько В. О. Криміналістичні обліки розшукового призначення Експертної служби МВС України – джерела криміналістично значущої інформації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 3. С. 281–284.

6. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Філія вид-ва «Право», 2020. 752 с.

7. Методика ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями / уклад.: Ковальов К. М., Коструб А. М., Павленко О. С., Чашницька Т. Г. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2021. 48 с.: з іл.

8. Он-лайн сервіс пошуку людей по фотозображенню. URL: <https://search4faces.com> (дата звернення: 09.06.2022).

9. Шевцов С. О., Кожевніков О. А. Консультації спеціаліста на стадії досудового розслідування : практ. посібник / М-во внутр. справ України ; Експертна служба ; Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Харків, 2020. 43 с.

10. Шепітько В. Ю., Білоус В. В. Роль сучасних інформаційних технологій у встановленні особи злочинця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 5–11.

Шевчук В. М.,

*д.ю.н., проф., професор кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
заслужений юрист України,
м. Харків*

ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ

Широкомасштабна військова агресія РФ та запровадження

воєнного стану в Україні суттєво вплинули на всі сфери нашого життя, в тому числі й на систему кримінальної юстиції. Органи кримінальної юстиції та загалом уся наша правова система зіштовхнулася з безпрецедентними викликами, з новими реаліями сучасної дійсності в умовах активних бойових дій та широкомасштабного вторгнення російських військових на територію України. Тому з початку війни, основні сили та засоби органів правопорядку були спрямовані на забезпечення оборони держави, проведення контрдиверсійних заходів, протидію злочинам проти основ національної безпеки, забезпечення належної організації роботи з виявлення, збирання, фіксації та збереження доказів порушення норм міжнародного гуманітарного права з боку РФ у ході війни проти України.

Крім того, військова агресія РФ та запровадження воєнного стану суттєво позначилося на динаміці злочинності в нашій країні, відбулися зміни та трансформація злочинних проявів в період війни. Збройне вторгнення російських військ та напад на Україну мали наслідком те, що стрімке на перший план вийшла нова категорія злочинів, яких раніше або взагалі не було, або вони були в невеликій кількості. Насамперед це кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (порушення законів і звичаїв війни (ст. 438 КК України); планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України); пропаганда війни (ст. 436 КК України) та ін. Другий досить великий блок кримінальних правопорушень, які сьогодні вчиняються, – злочини проти основ національної безпеки України (державна зрада (ст. 111 КК України), колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111² КК України) та ін. І третій блок – військові кримінальні правопорушення і кримінальні правопорушення проти власності, які суттєво видозмінилися та за які була посилена кримінальна відповідальність, за їх вчинення в умовах воєнного стану.

За офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора серед злочинів, вчинених в період повномасштабного вторгнення РФ, найпоширенішими є такі: а) злочини агресії та воєнні злочини – зареєстровано (станом на 21.06.2022 р.) – 18574 злочинів; б) злочини проти національної безпеки – 9169 злочинів; в) злочини проти дітей (без повного врахування з місць активних військових дій) – загинуло 323 дитини, поранено 587 дітей; 4) магістральна справа щодо агресії РФ – 623 підозрюваних – представники військово-політичного керівництва РФ (військове командування, посадовці, міністри, депутати, керівники правоохоронних органів та ін.) [5]. Трансформація злочинності в Україні під час війни значно вплинули на зміну пріоритетів завдань криміналістики та особливості формування і застосування криміналістичних знань в умовах воєнного стану.

Аналіз практики розслідування кримінальних правопорушень цих категорій свідчить про те, що слідчі органи та оперативні підрозділи стикаються з серйозними труднощами при їх виявленні, розкритті та розслідуванні, особливо у сучасних умовах воєнних дій. Головним чином вони пов'язані із специфікою способів вчинення таких кримінальних правопорушень, наявних слідів та їх наслідків, особливістю характеристики особи злочинця та недостатністю застосування науково-технічних, тактичних засобів та можливостей використання спеціальних знань щодо їх ефективного виявлення та розслідування. Крім цього, ускладненою вбачається також процедура проведення досудового розслідування та судового розгляду, процесу збирання доказів в умовах воєнного стану.

Одним із найважливіших завдань криміналістики є розроблення та застосування техніко-, тактико- та методико-криміналістичних засобів прийомів і рекомендацій, що дозволяють збирати, досліджувати та використовувати доказову інформацію. Відомо, що докази та доказування – основа будь-якого процесу, і від того, наскільки якісно та повно під час досудового розслідування буде зібрана доказова база, залежить ефективність розгляду кримінального провадження в суді і швидкість досягнення мети правосуддя [2; 8]. У таких умовах гостро постає питання про підвищення ролі криміналістики у формуванні доказової бази розслідування воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні.

У цьому плані досить цікавим прикладом в історії криміналістики щодо збирання доказів у складних умовах війни є діяльність відомого німецького і швейцарського криміналіста проф., д-ра хімічних наук Рудольфа Арчибальда Рейсса. У 1914 р. він прибув до Сербії на запрошення її уряду як експерт для розслідування злочинів Угорської, Німецької та Болгарської армій у Першій світовій війні. У зв'язку з цим певний науковий і практичний інтерес мають дві його праці, які представлені у формі своєрідних звітів, висновків та доповідей. Вони являли собою спеціальне криміналістичне дослідження фактів, що мали місце під час Першої світової війни та їх матеріали стали основою для засудження дій австро-угорської, німецької та болгарської армій. Ці документи були проілюстровані фотографіями, показаннями свідків та експертними дослідженнями. Р. А. Рейсс у 1916 р. опублікував «Report upon atrocities committed by the Austro-Hungarian army during the First invasion of Serbia» (London, 1916), а у 1918 р. виходить друком ще одна його робота, яка була присвячена подіям першої світової війни «Les infractions aux lois et conventions de la guerre commises par les ennemis de la Serbie depuis la retraite Serbe de 1915. Resume de l'enquete execute sur le front de Macedoine» (Paris, 1918). Матеріали, зібрані Р. А. Рейссом, стали доказовою базою для засудження дій австро-угорської, німецької та болгарської армії під час Першої світової війни і були використані для

засудження злочинів, що були вчинені під час цієї війни [9; 11]. У реаліях сьогодення вбачається, що практика застосування криміналістичних знань для збирання доказової інформації під час війни є досить актуальною та важливою.

Сьогодні в умовах воєнного стану особливої значимості набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок, інноваційних продуктів, їх прагматична орієнтації на вирішення практичних завдань. Не випадково, що ще у свій час Ганс Грос, як незмінну мету криміналістики називав «практичну» мету [1, с. VIII]. Криміналістика, як прикладна наука, інтегруючи сучасні досягнення науки і техніки, нині спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів та технологій, застосування яких направлено на вирішення складних практичних завдань, серед яких особливу значимість набувають можливості застосування криміналістичних знань в умовах війни [8, с. 5–12]. Тому перед криміналістикою, та кожним із її розділів, постають завдання, які пов'язані із забезпеченням діяльності органів правопорядку та інших спеціальних суб'єктів такої протидії ефективними криміналістичними рекомендаціями у боротьбі із злочинністю в умовах воєнного стану, зокрема у виявленні, фіксації та розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України.

На сьогодні завдання криміналістики залежно від теоретико-пізнавальних і прикладних проблем можна розподілити на два рівні: а) завдання, спрямовані на вдосконалення теорії криміналістики; б) завдання, спрямовані на вдосконалення правозастосовної практики, тобто мова йде як і про науково-практичні розробки для розвитку теорії криміналістики, так і про вирішення завдань для практики правозастосування [9, с. 4–9]. Вбачається, що ці та інші важливі завдання можуть бути вирішені комплексно і системно, зокрема, шляхом удосконалення кримінального, кримінального процесуального законодавства та розроблення теоретико-методологічних основ і науково-практичних рекомендацій щодо розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. В умовах війни відбувається перезавантаження криміналістики, пов'язане передусім із появою нових викликів перед системою кримінальної юстиції та необхідністю вирішення першочергових завдань в умовах активних бойових дій на території України, формування криміналістичних знань відповідно до потреб практики.

Змінення парадигми криміналістики впливає на систему знань, яку відносять до криміналістичних. У сучасних умовах криміналістика покликана розроблювати новітні засоби, прийоми та методи, спрямовані на протидію кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України та іншим злочинним проявам в умовах війни. Окремим напрямом у криміналістиці має бути розроблення системи

криміналістичних методик розслідування, активізація розробок техніко-криміналістичного забезпечення, застосування спеціальних знань, захист інформаційних джерел і проблеми інформаційної безпеки. В умовах глобальних воєнних загроз і трансформації злочинності в період воєнного стану важливу роль має бути відведено використанню сучасних криміналістичних знань по вирішенню важливих завдань, що постають перед органами правопорядку. Засоби криміналістики мають ефективно відповідати сучасним викликам та загрозам, успішно протидіяти злочинності, пов'язаною з військовою агресією РФ проти України в страшних реаліях сьогодення.

Одним із найбільш перспективних напрямів забезпечення протидії таких кримінальних правопорушень, на наш погляд, сьогодні набуває їх належне криміналістичне забезпечення, яке набуває комплексного характеру та повинно охоплювати техніко-криміналістичний, тактико-організаційний і методико-криміналістичний напрями пошуків. У даному випадку можна говорити про *військово-польову криміналістику* як новий науковий напрямок у криміналістичній доктрині.

У напрямку техніко-криміналістичного забезпечення необхідно активізувати наукові розробки щодо створення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію боротьби із злочинністю. До таких інноваційних продуктів можна віднести нові розроблені або прилаштовані до завдань і потреб протидії злочинності новітні техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу, оцінки та збору доказової інформації. До таких потреб можуть застосовуватися сучасні ідентифікаційні біометричні системи за ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – відбитками рук пальців, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку) [7, с. 89].

Перспективи розвитку техніко-криміналістичного забезпечення пов'язані, як із подальшим удосконаленням існуючих криміналістичних засобів та створенням інноваційних засобів і технологій, так і з пристосуванням сучасних досягнень науки та техніки у сфері боротьби із злочинністю, а також позитивного зарубіжного досвіду. Актуальними нині постають можливості використання безпілотних літальних апаратів, систем спостереження та відеоконтролю, електронний контроль за пересуванням осіб у просторі та повітрі, ідентифікаційні системи розпізнавання за обличчями осіб тощо. Відтак, значно має активізуватися робота по застосуванню штучного інтелекту для забезпечення розглядуваних видів діяльності та вирішення практичних та вирішення практичних завдань, як у правозастосовній сфері, так і у боротьбі із сучасною злочинністю в умовах війни.

Перспективними напрямками дослідження тактико-криміналістичного забезпечення має стати розроблення криміналістичних рекомендацій в

умовах війни. Вони можуть бути пов'язані із специфікою тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, бойових дій та ін. Така ситуація зумовлює необхідність розроблення нових тактичних прийомів, перегляд можливостей тактичних комбінацій та тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових) та ін. Важливими напрямками таких досліджень у криміналістичній тактиці виступають проблеми розроблення тактики проведення дій, у яких учасниками (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) виступали особи з окупованих територій або із районів активних бойових дій, а також військовополонені тощо.

У методико-криміналістичному забезпеченні такі напрями тісно пов'язані зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки такі зміни вимагають удосконалення наявних методик розслідування кримінальних правопорушень та розроблення нових криміналістичних методик розслідування [6; 10]. Інноваційні розробки у цій галузі криміналістики мають бути спрямовані на проведення досліджень методик розслідування нових видів кримінальних правопорушень, тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень [4, с. 81–85] та ін.

Отже, сучасні реалії нашої держави вимагають від криміналістики вдосконалення, розроблення та впровадження у практику системи криміналістичних методик розслідування: злочинів проти основ національної безпеки України; воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні; злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; злочинів, пов'язаних із незаконним використанням гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги та незаконним перетинанням державного кордону України та ін. Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу розслідування кримінального правопорушення та забезпеченню ефективності та результативності судового розгляду [2; 3].

Враховуючи сучасні завдання адаптації криміналістичних знань до умов воєнного стану, досить актуальними є проблеми перезавантаження криміналістики та адаптації криміналістичних знань до сучасних вимог практики. Тому вбачається, що серед найбільш перспективних напрямів наукових досліджень у криміналістиці сьогодні є такі: документування та розслідування воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні; формування методики визначення шкоди та обсягу збитків, завданих внаслідок знищення та пошкодження майна у зв'язку із збройною агресією РФ; пошук зниклих українців та ідентифікація загиблих на війні в Україні; застосування цифрової криміналістики у виявленні, фіксації та розслідуванні воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні;

активізація застосування спеціальних знань та проведення судово-експертних досліджень із визначення розміру збитків фізичних та юридичних осіб, понесених внаслідок російської агресії; розроблення та застосування інноваційних криміналістичних продуктів щодо підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів; криміналістичне забезпечення діяльності Міжнародного Кримінального Суду; побудова та застосування відповідної системи окремих криміналістичних методик воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних з військовою агресією РФ проти України тощо.

Таким чином, у реаліях сьогодення та в умовах воєнного часу перед криміналістикою постають нові завдання, змінюються парадигма криміналістичної науки, що впливає на особливості формування та застосування системи криміналістичних знань. У сучасних умовах криміналістика покликана розроблювати новітні засоби, спрямовані на протидію воєнних злочинів, вчинених військовими РФ в Україні; злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; злочинів проти основ національної безпеки України; військових кримінальних правопорушень, фінансуванню тероризму та іншим злочинним проявам. Вирішення таких завдань та створення відповідного механізму передбачає запровадження ефективної системи протидії таким злочинам, реформування кримінального і кримінального процесуального законодавства, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої, судової практики, що ґрунтуються на новітніх досягненнях криміналістичної науки, техніки та міжнародного досвіду.

Література

1. Gross H. *Gesammelte Kriminalistische Aufsätze*. Leipzig : F. C. W. Vogel. Bd. I. 1902. 432 p.
2. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 187–200.
3. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.
4. Konovalova V. O., Shevchuk V. M. Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methodics. *Scientific practice: modern and classical research methods* : Collection of scientific papers «АЛОГОΣ» (Vol. 1), February 26, 2021. Boston-Vinnytsia: European Scientific Platform, 2021. Pp. 81–85.
5. Сайт Офіса Генерального прокурора <https://www.gp.gov.ua/>.
6. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
7. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / упоряд. : Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с.
8. Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 5–12.
9. Шепітько В. Ю. Криміналістика як система наукових знань в умовах глобальних загроз і трансформації злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 4–9.
10. Шепітько В. Ю. Тенденції та функції криміналістики в умовах змагального

кримінального судочинства. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60. С. 67–76.

11. Шепитько М. В. Рудольф Арчибальд Рейсс. *Криміналіст першодрукований*. 2015. № 10. С. 111–112.

12. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків : Харків юридичний, 2010. 319 с.

Білоус В. В.,

*к.ю.н., доц., доцент кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

АКТУАЛЬНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ФІКСУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Від початку повномасштабної війни, яку 24 лютого 2022 р. Російська Федерація розв'язала проти України, станом на 20 червня 2022 р. Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини підтверджено загибель 4569 і поранення 5691 мирних жителів [1]. За даними Офісу генерального прокурора, органами досудового розслідування вже зареєстровано 21090 злочинів агресії та воєнних злочинів і 10437 злочинів проти національної безпеки.

Гостро як ніколи з часів відновлення незалежності у 1991 р. для нашої суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, постала проблема виконання свого головного обов'язку з утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Зокрема, права власності, непорушність якого гарантовано ст. 41 Конституції України.

За оцінками KSE Institute (аналітичного підрозділу Київської школи економіки), здійсненими в рамках реалізації проекту «Росія заплатить» (damaged.in.ua) станом на 08 червня 2022 р. загальна сума прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України склала \$103,9 млрд. Зокрема, пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 44,8 млн квадратних метрів житлового фонду. Крім того, українці втратили майже 105 тис. легкових автомобілів, що спричинило збитки на загальну суму \$968 млн. Загальні втрати економіки України через війну, за спільними оцінками Міністерства економіки України та KSE, враховуючи як прямі втрати, розраховані в цьому проекті, так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), коливаються від \$564 млрд до \$600 млрд [2].

Згідно з останнім звітом Міжнародної організації з міграції, війна

спричинила й безпрецедентну гуманітарну кризу, що охопила всі області країни, викликала колосальні потоки внутрішнього переміщення. Однак, понад 5,5 млн внутрішньо переміщених осіб повернулися до своїх домівок в Україні (здебільшого на північ країни та в м. Київ) і 15 % з них вказали, що їхній будинок був пошкоджений війною [3].

Після звільнення окупованих територій, які в теперішній час становлять близько 20 % загальної території України, й отримання об'єктивної можливості здійснити оцінку пошкодженого майна, можна прогнозувати кількаразове зростання обсягу матеріальної шкоди, завданої Україні та її громадянам, іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Відповідно слід очікувати й зростання обсягу робіт з фіксування завданої шкоди, як необхідного етапу оцінки завданих збитків.

На наше переконання, найдоцільнішими із сучасних технічних прийомів фіксування доказової інформації є фото- і відеозйомка.

Переваги сучасної цифрової фото-відеозйомки над іншими технічними прийомами фіксування доказової інформації полягають у забезпеченні:

- точного, швидкого, безпечного, безконтактного (дистанційного) фіксування різних об'єктів, їх ознак і станів;
- об'єктивного уявлення про зображений на фотознімку чи відеограмі об'єкт завдяки наочності й документальності зображення;
- можливості виявлення й фіксації слабовидимих і невидимих при звичайному візуальному спостереженні ознак і властивостей об'єктів зйомки (внаслідок важкодоступності, безбарвності чи малих розмірів);
- компенсування недоліків інших форм фіксування доказової інформації (вербальної, графічної, предметної);
- фіксування події в динаміці одночасно із записом звукового супроводу (відеозйомка);
- відображення результатів фіксування у дискретній (цифровій) формі, придатній без попереднього опрацювання для оперативного передавання до компетентних органів із застосуванням сучасних транспортних телекомунікаційних мереж.

Слід відзначити, що національне законодавство України давно передбачає можливість застосування режиму фотозйомки (відеозапису) під час провадження правових процедур. Наприклад, для фіксування правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Зокрема, ст. 14⁻² Кодексу України про адміністративні правопорушення регламентує здійснення уповноваженою посадовою особою фото/відеофіксації обставин порушення правил зупинки, стоянки або паркування транспортних засобів, а саме: дати, часу (моменту), місця розташування транспортного засобу по відношенню до нерухомих об'єктів та/або географічних координат, інших ознак наявності складу

адміністративного правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу. І навіть встановлює певні правила такого фіксування, зазначаючи, що при здійсненні фотозйомки обов'язковою є наявність не менше двох зображень транспортного засобу, отриманих з різних або протилежних ракурсів, а в разі фіксації порушення, що полягає в несплаті вартості послуг з користування майданчиком для платного паркування в межах населеного пункту, в якому не впроваджена автоматизована система контролю оплати паркування, обов'язковою є наявність додаткового зображення (зображень), що фіксує відсутність документа про оплату послуг з користування майданчиком для платного паркування під лобовим склом транспортного засобу.

Водночас, чинне національне законодавство передбачає можливість посвідчення юридично значущих фактів шляхом здійснення фото-відеофіксування не тільки уповноваженими посадовими особами, а й пересічними громадянами. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дорожньо-транспортних пригод та виплати страхового відшкодування» від 17.02.2011 р. N 3045-VI статтю 124 КУпАП було доповнено приміткою такого змісту: «Особа, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, звільняється від адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, за умови, що учасники дорожньо-транспортної пригоди скористалися правом спільно скласти повідомлення про цю пригоду відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Статтю 33 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», своєю чергою було викладено у редакції, відповідно до якої у разі настання дорожньо-транспортної пригоди за участю лише забезпечених транспортних засобів, за умови відсутності травмованих (загиблих) людей, а також за згоди водіїв цих транспортних засобів щодо обставин її скоєння, за відсутності у них ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, ці водії мають право спільно скласти повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду. У такому разі водії транспортних засобів після складення зазначеного в цьому пункті повідомлення мають право залишити місце дорожньо-транспортної пригоди та звільняються від обов'язку інформувати відповідні підрозділи Національної поліції про її настання (п. 33. 2 ст. 33 Закону). Зразок такого повідомлення встановлює Моторне (транспортне) страхове бюро України (МТСБУ) (пп. 33.1.4 п. 33.1 ст. 33 Закону).

Інструкцією щодо заповнення повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду, затвердженою протоколом президії МТСБУ від

11.08.2011 р. № 274/2011, було встановлено зразок повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду (Європротоколу) та визначено порядок його заповнення у паперовому вигляді на спеціальному бланку. Таким чином було запроваджено спрощену систему оформлення ДТП, що спричинили незначну шкоду, за спільним повідомленням водіїв та без участі працівників поліції. А з 01 жовтня 2017 р. в МТСБУ була впроваджена інформаційна система «Електронний Європротокол», доступна за посиланням <https://dtp.mtsbu.ua>. За допомогою цієї системи в Україні з'явилася можливість оформити Європротокол не тільки в паперовій, але й в електронній формі. У відповідності до рішення Президії МТСБУ від 13.07.2017 № 403/2017, з 01 жовтня 2017 р. Європротокол, оформлений з використанням зазначеної системи, є повним аналогом Європротоколів, надісланих або пред'явлених страховику у паперовій формі.

Європротокол – це форма повідомлення страховика про дорожньо-транспортну пригоду, єдиного зразка для більшості країн Європи, яка може бути заповнена учасниками ДТП без інформування про її настання органів поліції. Зразок Європротоколу передбачає виготовлення учасником/учасниками ДТП фотознімків пошкоджених транспортних засобів і розміщення їх в електронній формі інтерактивного Європротоколу.

Відповідно до ч. 2 ст. 34 Конституції України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Відтак, ми вбачаємо за можливе поширення наведеного вище позитивного досвіду й на фіксування шкоди, завданої Україні та її громадянам, іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Особливо, коли розміри такої шкоди є незначними.

Зауважимо, що при цьому не йдеться про повну заміну фото-відеодокументами традиційних письмових чи актуальних нині електронних документів. Йдеться про усунення притаманних останнім недоліків (суб'єктивізму, неповноти, значних витрат часу на оформлення тощо) за рахунок долучення до них як невід'ємних додатків фотографій та відеогам, у яких наочно, швидко, повно, і об'єктивно відображається процес і результат фіксування доказової інформації.

Такий підхід цілком відповідає принципам розбудови «сервісної держави» і запровадження таких адміністративно-правових механізмів, за якими саме Держава реалізовуватиме ініціативу з належного та повного виявлення, обстеження та оформлення зазначених фактів, а також нестиме перед кожною постраждалою приватною особою відповідальність за невідкладне та справедливе відшкодування завданих збитків в припустимий за сучасних обставин спосіб – сплата компенсації за пошкоджене майно, надання у власність майна, аналогічного

зруйнованому тощо (Ю. Георгієвський).

Здійснюване фото- відеофіксування повинно відповідати засадам безпеки, законності, повноти й об'єктивності та передбачати виконання орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної наземної і, за можливості, повітряної фото- і відеозйомки. Докладні криміналістичні рекомендації щодо обрання найдодільніших засобів і видів фото-відеозйомки, методів і прийомів фото-відеофіксування, ідентифікації учасників огляду й фіксування, засобів зйомки і носіїв інформації сформульовані у виготовлених нами і доданих до цієї роботи пам'ятці щодо фото-відеофіксування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, і відповідному навчально-методичному відеофільмі.

Допомагати потерпілим здійснювати якісне фото-відеофіксування на добровільних засадах у вільний від виконання трудових обов'язків час можуть науково-педагогічні кадри, що викладають криміналістику й пов'язані з нею навчальні дисципліни. Слід відзначити, що чинне законодавство України не містить жодних вимог до рівня кваліфікації таких «помічників» чи використовуваних ними технічних засобів, методів і способів доцільної діяльності. Відтак до цього процесу та функціонування неформальної цільової волонтерської спільноти (наприклад, CRIMINALIST.UA) можуть бути залучені одноосібно чи колективно професійні журналісти, фотографи і відеооператори, прес-офіцери прес-служб підрозділів Сил оборони України, громадські активісти та інші добровольці, які в рамках кримінального провадження можуть набувати процесуального статусу спеціаліста (ст. 71 КПК України). Прикладом тому може слугувати позитивний досвід цивільно-військового співробітництва Угруповання військ «Харків» з Харківською обласною прокуратурою та її структурними підрозділами.

У випадку відсутності достатньої кількості охочих на альтруїстичних засадах долучитися до виконання робіт з фото- відеофіксування наслідків збройної агресії, такі роботи можуть виконуватися як громадські та інші роботи тимчасового характеру. Відповідно до пунктів 3 і 7 Порядку організації громадських та інших робіт тимчасового характеру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. № 175, до виконання громадських та інших робіт тимчасового характеру на добровільних засадах залучаються такі категорії осіб:

- зареєстровані безробітні;
- особи, які перебувають на обліку в територіальних органах Державної служби зайнятості у районах, містах, районах у містах (далі - територіальні органи) як такі, що шукають роботу (далі - особи, які шукають роботу);
- працівники, які втратили частину заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення до 50 відсотків передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції (далі - працівники, які втратили частину заробітної

плати).

Організація громадських робіт здійснюється місцевими державними адміністраціями, виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад (далі - місцеві органи влади) за участю територіальних органів із залученням на добровільних засадах роботодавців.

Місцеві органи влади щор. відповідно до територіальних програм зайнятості населення та інших відповідних програм приймають рішення щодо організації громадських робіт, визначають види робіт, роботодавців, за участю яких планується організація таких робіт, та інформують їх про прийняте рішення. Місцеві органи влади доводять територіальним органам інформацію про прийняте рішення і обсяги коштів, необхідних для фінансування організації громадських робіт.

Види громадських робіт визначаються місцевими органами влади за критеріями відповідно до ч. 3 ст. 31 Закону України «Про зайнятість населення», де передбачено, що види громадських робіт визначаються місцевими державними адміністраціями, виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад за такими критеріями:

- 1) мають тимчасовий характер і для їх організації не можуть бути використані постійні робочі місця та вакансії;
- 2) можуть виконуватися на умовах неповного робочого дня;
- 3) мають економічну, соціальну та екологічну користь для регіону;
- 4) надають можливість тимчасового працевлаштування безробітних на роботи, що не потребують додаткової спеціальної, освітньої та кваліфікаційної підготовки.

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, одним із беззаперечних здобутків якого стали компактні й надійні засоби фото-відеофіксування, спричинив масовий перехід людства з логосфери в іконосферу та нівелювання чіткої межі між професіоналами та аматорами в різних жанрах зйомки (пейзажної, портретної, репортажної тощо). Приведенню ж процесу та результатів доцільної діяльності користувачів засобів фото-відеофіксування до рівня загальноприйнятого «золотого стандарту», за потреби, може слугувати створення та належне методичне і матеріально-технічне забезпечення загальнодержавної мережі центрів підготовки (перепідготовки) операторів наземної та повітряної зйомки. А формування базових навичок із застосування широким загалом фото-відеозйомки для суспільно корисних потреб має відбуватися через започаткування викладання в загальноосвітніх школах предмету «Художня та документальна фото-відеографія».

При вирішенні питання цілеспрямованого використання зібраних доказів слід врахувати, що станом на тепер в Україні функціонує одночасно декілька електронних ресурсів (майданчиків), за допомогою яких пропонується поширювати здобуті фото- і відеодокази збройної агресії РФ проти України (warcrimes.gov.ua, damaged.in.ua,

culturecrimes.mkip.gov.ua, diia.gov.ua/services/poshkodzhene-majno). Однак започаткування жодного з них не переслідує мети забезпечення відшкодування шкоди, завданої конкретній особі.

Це зумовлює висловлення нами пропозиції щодо створення окремого Єдиного державного реєстру (електронної інформаційно-комунікаційної системи, призначеної для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення визначеної цим Законом інформації про особу та її пошкоджене і/або знищене майно), верифікація даних якого здійснювалася б у автоматичному режимі завдяки інтеграції з банками даних Єдиного державного демографічного реєстру, функціонування якого передбачено Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що функціонує згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», Єдиного державного реєстру транспортних засобів, функціонування якого визначено Законом України «Про дорожній рух», й інших державних реєстрів і банків даних.

Внісши виготовлені з дотриманням запропонованих криміналістичних рекомендацій фотознімки і/або відеограми до такого Реєстру шляхом заповнення зручної й зрозумілої інтерактивної електронної форми, особа надає згоду на обробку її персональних даних шляхом проставлення відмітки про надання дозволу на обробку своїх персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки. Крім того, така особа власним підписом також засвідчує свою непричетність до навмисного чи з необережності заподіяння шкоди майну, зображеному на наданих аудіовізуальних матеріалах, про ознайомлення зі змістом ст. 383 «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення» та ст. 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» Кримінального кодексу України і про попередження про передбачену ними кримінальну відповідальність.

Запровадження описаного вище механізму фіксування шкоди, завданої Україні та її громадянам, іноземцям та особам без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, внаслідок збройної агресії Російської Федерації, сприятиме своєчасності її відшкодування потерпілим особам та відповідно запобіганню соціальному напруженню з приводу зволікання у виконанні державою свого головного обов'язку з утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Література

1. Ukraine: civilian casualty update 20 June 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/06/ukraine-civilian-casualty-update-20-june-2022>.
2. За останніми обрахунками загальна сума прямих збитків інфраструктури

становить \$103.9 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/za-ostannimi-obrahunkami-zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-infrastrukturi-stanovit-103-9-mlrd/>.

3. Звіт про внутрішнє перміщення в Україні. Опитування загального населення. Раунд 6, 23 червня 2022 р. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-6-23>.

Лепехіна І. А.,
судовий експерт,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків

ВИКОРИСТАННЯ КОШТОРИСНОГО МЕТОДУ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, У ЗВ'ЯЗКУ З ОБСТРИЛАМИ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Постановою Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» передбачено таке: «При визначенні розміру відшкодування шкоди, заподіяної майну, незалежно від форм власності, судам ... слід враховувати, що відшкодування шкоди шляхом покладення на відповідальну за неї особу обов'язку надати річ того ж роду і якості, виправити пошкоджену річ, іншим шляхом відновити попереднє становище в натурі, застосовується, якщо за обставинами справи цей спосіб відшкодування шкоди можливий. Коли відшкодування шкоди в натурі неможливе, потерпілому відшкодовуються в повному обсязі збитки відповідно до реальної вартості на час розгляду справи втраченого майна, робіт, які необхідно провести, щоб виправити пошкоджену річ, усунути інші негативні наслідки неправомірних дій заподіювача шкоди.

Якщо для відновлення попереднього стану речі, що мала певну зношеність (наприклад, автомобіля), були використані нові вузли, деталі, комплектуючі частини іншої модифікації, що випускаються взамін знятих з виробництва однорідних виробів, особа, відповідальна за шкоду, не вправі вимагати врахування зношеності майна або меншої вартості пошкоджених частин попередньої модифікації. Зношеність пошкодженого майна враховується у випадках стягнення на користь потерпілого його вартості (при відшкодуванні)» [1].

Так, відповідно до ст. 22 «Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди» Цивільного кодексу України:

1. Особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

2. Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить

зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки) [2].

У цьому випадку для визначення розміру збитку розглядається вартість ремонтно-відновлювальних робіт з урахуванням вартості матеріалів. При цьому враховується технічний стан матеріалів.

Формула розрахунку має такий вигляд:

Майновий збиток = **Ураб + Вмат * Кфіз + Вемм + Вінш.**, де

Ураб – вартість виконання робіт, грн.

Вмат – вартість будівельних матеріалів, грн.

Кфіз – коефіцієнт придатності будівельних матеріалів.

Вемм – вартість експлуатації машин і механізмів, грн.

Вінш. – вартість непрямих витрат, пов'язаних з виконанням робіт, грн.

Визначення розміру матеріального збитку (вартість ремонтно-відновлювальних робіт) здійснюється методом складання кошторису на підставі Кошторисних норм України «Настанови з визначення вартості будівництва» та кошторисних норм України ресурсних елементних кошторисних норм [3].

Ці норми відповідають основним завданням кошторисного нормування і ціноутворення в будівництві, забезпечують достовірне визначення вартості будівництва на сьогоднішній день; технічно та економічно обґрунтовані, містять оптимальні витрати необхідних ресурсів; враховують сучасний технічний рівень будівельної техніки, передовий досвід та нові технології; мають максимальну простоту і зручність у застосуванні, дають можливість широкого використання інформаційних технологій [5].

До кошторисних норм України належать ресурсні елементні кошторисні норми (далі – КНУ – РЕКН):

- 1) на будівельні роботи (далі – КНУ – РЕКНб);
- 2) на монтаж устаткування (далі – КНУ – РЕКНму);
- 3) на ремонтно-будівельні роботи (далі – КНУ – РЕКНр);
- 4) на реставраційно-відновлювальні роботи (далі – КНУ – РЕКНрв);
- 5) на пусконаладжувальні роботи (далі – КНУ – РЕКНпн);
- 6) експлуатації будівельних машин та механізмів (далі – КНУ – РЕКНЕМ) [2].

Вартість будівництва визначається з прямих нормованих витрат та розрахункових витрат.

Визначення шкоди та відшкодування витрат визначається у складі інвесторської кошторисної документації, яка має наступні складові частини:

- 1) зведені кошторисні розрахунки вартості об'єкта будівництва;
- 2) об'єктні кошториси;
- 3) локальні кошториси;
- 4) відомості ресурсів до локальних кошторисів;
- 5) відомості ресурсів до об'єктних кошторисів;

6) відомості ресурсів до зведених кошторисних розрахунків вартості об'єкта будівництва;

7) кошторисні розрахунки.

За локальними кошторисами визначають прямі витрати та загальновиробничі витрати. Прямі витрати враховують у своєму складі вартість матеріалів, виробів і комплектів, заробітну плату робітників – будівельників, вартість експлуатації будівельних машин та механізмів в поточному рівні цін [3].

Поточні ціни на матеріальні ресурси приймаються на підставі проведеного аналізу цін за обґрунтованою ціною, яка не може бути вищою за середню ціну матеріальних ресурсів, що склалася на момент визначення розміру шкоди.

Розрахунок заробітної плати провадиться на підставі нормативно-розрахункових трудовитрат і вартості людино-години відповідного середнього нормативного розряду робіт, які виконуються ланкою робітників-будівельників, монтажників, та середнього нормативного розряду ланки робітників, зайнятих на керуванні та обслуговуванні будівельних машин та механізмів [3].

Загальновиробничі витрати – це витрати будівельної організації, до яких відносяться: витрати, пов'язані з управлінням та обслуговуванням будівельного виробництва; витрати на організацію робіт на будівельних майданчиках і вдосконалення технології; витрати на здійснення заходів з охорони праці на будівельних майданчиках; інші загальновиробничі витрати [3].

До витрат, які визначаються розрахунково і не входять до прямих витрат, належать:

- кошти на зведення та розбирання тимчасових будівель і споруд;
- кошти на виконання будівельних робіт у зимовій період;
- кошти на виконання будівельних робіт у літній період;
- кошти на доплати працівникам будівельної організації у зв'язку з втратами часу на проїзд від місця розташування організації (збірного пункту) до об'єкта будівництва і назад;
- витрати з перевезення працівників будівельних організацій автомобільним транспортом;
- кошти на відрядження працівників будівельних організацій на об'єкт будівництва;
- утримання служби замовника;
- здійснення технічного та авторського нагляду ;
- надання послуг інженера – консультанта;
- кошти на проведення процедури закупівлі;
- кошторисний прибуток;
- адміністративні витрати;
- кошти на покриття ризиків;
- кошти покриття додаткових витрат, пов'язаних з інфляційними

процесами [3].

До складу ціни включаються встановлені чинним законодавством податки, збори, обов'язкові платежі, не враховані складовими вартості будівництва. Розмір цих витрат визначається, виходячи з норм і бази для їх нарахування, встановлених законодавством.

За підсумовуванням даних локальних кошторисів складається об'єктні кошториси.

Далі до зведеного кошторисного розрахунку вартості об'єкта будівництва включаються у відповідну главу підсумки за всіма об'єктними кошторисами.

Так, зведений кошторисний розрахунок вартості будівництва є вартісним показником визначення розміру шкоди та відшкодуванням витрат.

Наведемо приклад визначення розміру матеріальної шкоди у зв'язку з обстрілами багатоквартирного цегляного житлового будинку в м. Харкові, що має характерні найбільш розповсюджені в Харківському регіоні пошкодження.

При проведенні судових будівельно-технічних експертиз після обстеження об'єктів в натурі складається «Дефектний акт» (табл. 1).

Таблиця 1

Дефектний акт «На визначення розміру збитків у результаті обстрілів житлового будинку в м. Харкові»

№ з/п	Найменування робіт і витрат	Одиниця виміру	Кількість	Примітка
1	2	3	4	5
1	Знімання незасклених віконних рам	м ²	80	
2	Демонтаж віконних коробок в кам'яних стінах з відбиванням штукатурки в укосах	шт.	40	
3	Знімання бетонних та мозаїчних підвіконних дошок	м ²	35	
4	Заповнення віконних прорізів готовими блоками площею до 2 м ² з металопластику в кам'яних стінах житлових і громадських будівель	м ²	80	
5	Установлення пластикових підвіконних дошок	м	40	
6	Установлення віконних зливів	м	40	
7	Ремонт штукатурки прямолінійних укосів всередині будівлі по каменю та бетону цементно-вапняним розчином	м ²	60	
8	Ремонт штукатурки зовнішніх прямолінійних укосів по каменю та бетону цементно-вапняним розчином з землі та рихтувань	м ²	45	
9	Готування важких опоряджувальних цементно-вапняних розчинів, склад 1:1:6	м ³	4,62	
10	Поліпшене фарбування полівінілацетатними водоемульсійними сумішами стін по штукатурці	м ²	60	

1	2	3	4	5
11	Ґрунтування простих фасадів під фарбування перхлорвініловими фарбами з землі та риштувань	м ²	45	
12	Шпаклювання простих фасадів під фарбування перхлорвініловими фарбами з землі та риштувань	м ²	45	
13	Полівінілацетатне фарбування нових фасадів з риштувань по підготовленій поверхні	м ²	45	
14	Навантаження сміття вручну	т	15,336	
15	Перевезення будівельного сміття до 30 км (без урахування вартості навантажувальних робіт)	т	15,336	

Далі на підставі дефектного акту розробляється проектно-кошторисна документація (табл. 2).

Таблиця 2

Зведений кошторисний розрахунок «На визначення розміру збитків у результаті обстрілів житлового будинку в м. Харкові»

ЗВЕДЕНИЙ КОШТОРИСНИЙ РОЗРАХУНОК ВАРТОСТІ ОБ'ЄКТА БУДІВНИЦТВА № _____

Визначення розміру збитків у результаті обстрілів житлового будинку
(найменування об'єкта будівництва)

Складений у поточних цінах станом на 15 червня 2022 р.

п.п.	Номери кошторисів і кошторисних розрахунків	Найменування глав, будинків, споруд, лінійних об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури, робіт і витрат	Кошторисна вартість, тис. грн			
			будівельних робіт	устаткування, меблів та інвентарю	інших витрат	загальна вартість
1	2	3	4	5	6	7
		Глава 2. Об'єкти основного призначення				
	02-001	Визначення розміру збитків в результаті обстрілів житлового будинку				
	02-001-001	Визначення розміру збитків в результаті обстрілів житлового будинку	542.423			542.423
	02-001	Разом за визначенням розміру збитків у результаті обстрілів житлового будинку	542.423			542.423
		Разом по главі № 2	542.423			542.423
		Разом по главах № 1-7	542.423			542.423
		Глава 10. Утримання служб замовника				

1	2	3	4	5	6	7
	Зміна 2 ДСТУ Б Д.1.1-1:2013 Додаток К п.46	Витрати на технічний нагляд - 1,5 %			8.136	8.136
		Разом по главі № 10			8.136	8.136
		Разом по главах № 1 - 10	542.423		8.136	550.559
		Разом по главах № 1 - 12	542.423		8.136	550.559
	Розрахунок №5 (ДСТУ Б Д.1.1-1:2013 п.5.8.16)	Кошторисний прибуток (П) (6,8 грн/люд.-г.)	8.953			8.953
	Розрахунок №6 (ДСТУ Б Д.1.1-1:2013 п.5.8.16)	Кошти на покриття адміністративних витрат будівельних організацій (АВ) (1,23 грн./люд.-г.)			1.619	1.619
	ДСТУ Б Д.1.1-1:2013, Дод. П Табл. П.3 п.5	Кошти на покриття ризику всіх учасників будівництва (Р)	13.018		0.195	13.213
		Разом	564.394		9.950	574.344
		Податок на додану вартість			114.869	114.869
		Всього по зведеному кошторисному розрахунку	564.394		124.819	689.213

Таким чином, кошторисний метод визначення розміру шкоди та відшкодування збитків у зв'язку з обстрілами житлових будинків внаслідок збройної агресії Російської Федерації враховує всю специфіку та умови виконання робіт й об'єктивно визначає вартість таких робіт на певну дату.

Література

1. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди № 6 від 27.03.1992 р.
2. Цивільний кодекс України.
3. Кошторисні норми України «Настанова з визначення вартості будівництва», збірник офіційних пояснень «Ціноутворення у будівництві», №11, 2021 рік., стор. 13
4. Кошторисні норми України «Настанова з визначення вартості будівництва» Зміна №1, збірник офіційних пояснень «Ціноутворення у будівництві», № 4, 2022 рік., стор. 7
5. Кошторисні норми України «Настанова з розроблення ресурсних елементних кошторисних норм». збірник офіційних пояснень «Ціноутворення у будівництві», № 4, 2022 рік., стор. 29
6. Програмний комплекс Будівельні технології – Кошторис 8.
7. Будстандарт онлайн <http://online.budstandart.com/ua/>.

Башкіров Г. Б.,
*завідувач відділу будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

ПРО ВИХІДНІ ДАНІ ДЛЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ БУДІВЕЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПО ВИЗНАЧЕННЮ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ УКРАЇНІ У ЗВ'ЯЗКУ З ОБСТРІЛАМИ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Внаслідок збройної агресії Російської Федерації, що відбувається з 24 лютого 2022 р. почали в масовому порядку призначатися судові будівельно-технічні експертизи щодо визначення шкоди та збитків, завданих Україні, фізичним та юридичним особам.

Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 [1] (по можливості та у випадках значних та прихованих пошкоджень) передбачено, що «визначення шкоди та збитків у грошовій формі здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом Мінекономіки, за погодженням з Мінреінтеграції». На сьогоднішній день ця методика не розроблена, тому залишається керуватися існуючими методиками.

У системі СЕУ МВС та МЮ України виконання судових будівельно-технічних експертиз щодо визначення розміру шкоди та збитків регламентовано Експертною методикою «Визначення причин залиття з урахуванням нових технологій та визначення матеріальної шкоди за його наслідками», розробленою Київським НДІСЕ Міністерства юстиції України. Р/код 10.10.03.2005 р. [2]. Однак ця методика не враховувала випадки спричинення шкоди та збитків внаслідок обстрілів та інших бойових дій.

Експертні дослідження при визначенні шкоди та збитків можуть проводитися в рамках двох експертних спеціальностей:

- 10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів»
- 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд».

Постановою Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27.03.1992 р. «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [3] передбачено, що «При визначенні розміру відшкодування шкоди, заподіяної майну, незалежно від форм власності, судам ... слід враховувати, що відшкодування шкоди шляхом покладення на відповідальну за неї особу обов'язку надати річ того ж роду і якості, виправити пошкоджену річ, іншим шляхом відновити попереднє становище в натурі, застосовується, якщо за обставинами справи цей спосіб відшкодування шкоди можливий. Коли відшкодування

шкоди в натурі неможливе, потерпілому відшкодовуються в повному обсязі збитки відповідно до реальної вартості на час розгляду справи втраченого майна, робіт, які необхідно провести, щоб виправити пошкоджену річ, усунути інші негативні наслідки неправомірних дій заподіювача шкоди ... Якщо для відновлення попереднього стану речі, що мала певну зношеність (наприклад, автомобіля), були використані нові вузли, деталі, комплектуючі частини іншої модифікації, що випускаються взамін знятих з виробництва однорідних виробів, особа, відповідальна за шкоду, не вправі вимагати врахування зношеності майна або меншої вартості пошкоджених частин попередньої модифікації».

Визначення розміру матеріального збитку здійснюється методами:

- відтворення – складання кошторису на підставі Кошторисних норм України та «Настанови з визначення вартості будівництва»;
- заміщення – визначення розміру збитків виходячи з поточної вартості витрат на створення (придбання) нового об'єкта, подібного до об'єкта оцінки, який може бути йому рівноцінною заміною, наприклад застосовуючи збірники укрупнених показників вартості відтворення функціональних аналогів для оцінки будівель та споруд;
- визначення ринкової вартості об'єктів, що повністю зруйновані чи відсутня технічна можливість та доцільність їх відновлення, а також відносно знищення дохідної нерухомості (торгова, складська, промислова, офісна та ін.) станом на початок війни – 23.02.2022р.

У рамках спеціальностей:

- 10.6 досліджуються об'єкти, що мають різні ступені пошкоджень, у випадках, коли є можливість та доцільність їх відновлення та можливо експертним шляхом визначити вартість ремонтно-відновлювальних робіт;
- 10.10 досліджуються об'єкти, що повністю зруйновані чи відсутня технічна можливість та доцільність їх відновлення, а також відносно дохідної нерухомості (торгова, складська, промислова, офісна та ін.). У цьому випадку матеріальна шкода дорівнюється ринковій вартості об'єкта станом на 23.02.2022 р., тобто на початок війни.

Орієнтовні запитання постанов при призначення експертиз.

У рамках спеціальності 10.6:

- Яка вартість ремонтно-відновлювальних робіт з урахуванням вартості матеріалів по об'єкту нерухомості (будівля, споруда, приміщення, передавальний пристрій) за адресою ... , проведення яких необхідне для усунення пошкоджень унаслідок збройної агресії РФ у вигляді: залиття, пожежі, вибухів, обстрілів, тощо (конкретизувати) станом на дату проведення /призначення/ експертизи чи станом на 23.02.2022 р.?

У рамках спеціальностей 10.6, та 10.10:

- Який розмір завданої майнової (матеріальної) шкоди, спричиненої

власнику об'єкта (будівлі, квартири, приміщення, передавального пристрою, оздоблення тощо), за адресою ... , унаслідок збройної агресії РФ у вигляді: залиття, пожежі, вибухів, обстрілів, тощо (конкретизувати) станом на дату проведення /призначення/ експертизи чи станом на 23.02.2022 р.?

Вихідні дані та документи, необхідні для проведення експертизи:

1. Результати обстеження об'єктів (будівлі, споруди, приміщення, передавального пристрою) в натурі при можливості забезпечення прибуття експерта в обидва кінця, безперешкодного обстеження, безпеки обстеження та при умові вибухонебезпечності, розмінувань, та техніки безпеки (проводиться фахівцями НДЕКЦ);

2. У випадках неможливості забезпечення виїзду вказати в постанові про призначення експертизи про дачу висновку на підставі наявних документів та фотоматеріалів;

3. Акт обстеження про аварію відповідно до «Правил утримання будинків та прибудинкових територій» Наказ від 17.05.2005 № 76 Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства [5], (складаються власниками та балансоутримувачами - обслуговуючими організаціями – ОСББ, КП «Жилкомсервіс» та ін.);

4. Протоколи огляду з описом конструктивних елементів, пошкоджень з необхідними замірами та фотоматеріалом (складаються компетентними органами МВС, пр.ратури, ДСНС, СБУ та ін.);

5. Довідка про категорію вибухонебезпечності об'єкта за адресою: ... (складається відповідними службами ДСНС України або вибухотехнічними службами ГУНП МВС України);

6. Дані про технічний стан об'єктів на момент пошкоджень чи станом на 23.02.2022 р.:

– по конструктивним елементам (фундаменти, стіни, перекриття, перегородки, дах, покрівля, вікна, двері, підлоги, сантехнічні та електротехнічні системи тощо) чи:

– укрупнено по наступній шкалі технічного стану:

– «добрий», «задовільний», «незадовільний», «ветхий», «непридатний»,

– згідно з табл. 5.1 – Приблизна шкала оцінки зносу елементів будинку «Правил визначення фізичного зносу житлових будинків» СОУ ЖКГ 75.11-35077234.0015:2009 [4] (надаються власниками та балансоутримувачами, обслуговуючими організаціями – ОСББ, КП «Жилкомсервіс» та вирішуються слідчими діями компетентними органами МВС, пр.ратури, ДСНС, СБУ та ін. у випадках повного чи значного руйнування об'єкта);

7. Звіт про технічний стан, рекомендації щодо подальшої експлуатації пошкодженого об'єкта (в тому числі щодо можливості виконання робіт із відновлення) або демонтажу (ліквідації), а також в разі потреби відомості про пошкоджені (зруйновані) несучі та огорожувальні

конструкції, інженерні системи (із зазначенням ступеня та обсягів пошкоджень), принципові рішення (рекомендації) щодо їх відновлення (підсилення), складений фахівцями, які пройшли професійну атестацію Мінрегіону, а саме:

- інженер-проектувальник із кваліфікаційним рівнем «провідний» або «І категорія», який має кваліфікаційний сертифікат за спеціалізацією «інженерно-будівельне проектування у частині забезпечення механічного опору та стійкості»;

- експерт будівельник із кваліфікаційним рівнем «провідний» або «І категорія», який має кваліфікаційний сертифікат за спеціалізацією «експертиза проєктної документації у частині забезпечення механічного опору та стійкості»;

- інженер-консультант (будівництво) із кваліфікаційним рівнем «провідний» або «І категорія».

Також обстеження пошкоджених об'єктів може проводитися шляхом залучення підприємств, установ та організацій, у складі яких є такі виконавці відповідно до вимог «Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 [1] (у випадках значних пошкоджень несучих конструкцій);

8. Технічний паспорт БТІ на об'єкт дослідження;

9. Проєктно-кошторисна та інша технічна документація на об'єкт дослідження (по можливості);

10. Правоустановчі документи на об'єкт дослідження чи відомості про власника та права на об'єкт (по можливості);

11. Періодичні видання рекламної преси по продажу та оренді нерухомості станом на дату проведення /призначення/ експертизи чи на лютий місяць 2022р. (по можливості);

12. При відсутності будь-якої документації вказати на це в постанові.

Література

1. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

2. Експертна методика «Визначення причин залиття з урахуванням нових технологій та визначення матеріальної шкоди за його наслідками». Київський НДІСЕ Міністерства юстиції України. Р/код 10.10.03.2005р. URL: <https://Kndise.gov.ua>.

3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 зі змінами, внесеними постановами Пленуму від 8 липня 1994р. №7 і від 30 вересня 1994р. №11 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди». URL: zakon.rada.gov.ua.

4. «Правила визначення фізичного зносу житлових будинків» СОУ ЖКГ 75.11-35077234.0015:2009. URL: online.budstandart.com › catalog › doc-page.

5. Правила утримання будинків та прибудинкових територій: наказ від 17.05.2005 р. № 76 Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства. URL: online.budstandart.com › catalog › doc-page.

Оболєнцева-Красивська О. С.,
старший науковий співробітник,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ГРОМАДЯНАМ УКРАЇНИ (ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ)

Україна вже майже чотири місяці героїчно протистоїть збройній агресії Російської Федерації. Як зазначають вітчизняні та закордонні джерела, зокрема підготовлені Офісом Президента України, Урядом та Інститутом Київської школи економіки, Україна вже зазнала збитків у 600 млрд дол. США. За цією ж оцінкою, пряма шкода майну та інфраструктурі нашої країни становить 92 млрд дол. 22 квітня цього року Світовий банк оцінив фізичні збитки приблизно в 60 млрд дол. США [1].

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» (ст. 23) [2], відчуження майна у зв'язку із запровадженням воєнного стану тягне за собою відшкодування його вартості в порядку, визначеному Законом. При цьому, якщо майно після скасування воєнного стану збереглося, колишній власник або уповноважена ним особа має право вимагати його повернення в судовому порядку або, якщо це можливо, вимагати взамін надання іншого майна. Відповідно до ч. 2 ст. 1166 Цивільного кодексу [3], шкода, завдана майну, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Що ж стосується нерухомого майна громадян, яке було пошкоджене чи знищене внаслідок бойових дій, то правові та організаційні засади надання компенсації за це поки що передбачені тільки в законопроекті 7198 [4], який був прийнятий за основу Верховною Радою 1 квітня.

Також 20.03.2022 р. Уряд України своєю Постановою № 326 затвердив Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ [5]. У положеннях цього документу зазначено, що визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за такими напрямками:

1) людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати – напрям, що включає всі людські втрати (смерть або каліцтво цивільних осіб), що виникли в результаті збройної агресії Російської Федерації, а також витрати, пов'язані з призначенням різних видів державної соціальної допомоги та наданням соціальних послуг;

2) економічні втрати, пов'язані з людськими втратами, – напрям, що включає непрямі економічні втрати, пов'язані із зменшенням чисельності населення та відповідного зменшення економічних показників країни;

3) військові втрати – напрям, що включає людські та матеріальні військові втрати і витрати, пов'язані з бойовими діями;

4) втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, безпеки дорожнього руху, – напрям, що включає людські та матеріальні втрати і витрати правоохоронних органів, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, боротьби із злочинністю, забезпеченням безпеки дорожнього руху;

5) втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства – напрям, що включає втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства, об'єкти незавершеного будівництва житлової нерухомості, дачних і садових будинків, фактичні витрати, здійснені для їх відновлення;

6) втрати земельного фонду – напрям, що включає втрати земельного фонду, а також пов'язану з ними упущену вигоду;

7) втрати лісового фонду – напрям, що включає втрати лісонасаджень та пов'язані із ними витрати;

8) втрати надр – напрям, що включає втрати надр, завдані самовільним їх користуванням, а також шкоду, завдану навколишньому природному середовищу під час самовільного користування надрами;

9) втрати акваторії – напрям, що включає втрачену частину територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях.

10) збитки, завдані природно-заповідному фонду, – напрям, що включає збитки, завдані територіям та об'єктам природно-заповідного фонду, та пов'язані із ними витрати;

11) втрати інфраструктури транспорту, телекомунікаційної мережі та зв'язку – напрям, що включає зруйновані або пошкоджені автомобільні, залізничні шляхи, транспортні розв'язки, телекомунікаційні мережі та інші об'єкти транспортної інфраструктури;

12) втрати енергетичної інфраструктури – напрям, що включає зруйновані газо-, нафтопроводи, лінії електропередачі, інші об'єкти енергетичної інфраструктури;

13) втрати культурної спадщини – напрям, що включає втрати об'єктів культурної спадщини;

14) економічні втрати підприємств – напрям включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності;

15) втрати установ та організацій – напрям, що включає втрати установ та організацій усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна;

16) шкода, завдана земельним ресурсам, – напрям, що включає шкоду, зумовлену забрудненням і засміченням земельних ресурсів;

17) шкода, завдана атмосферному повітрю, – напрям, що включає шкоду, завдану викидами забруднюючих речовин в атмосферне повітря;

18) збитки, завдані водним ресурсам та об'єктам водогосподарської

інфраструктури, – напрям, що включає забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод [5].

На жаль, в усіх згаданих документах майже не приділено уваги питанням визначення шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації громадянам України, а саме фізичним особам.

У положеннях нормативних актів завдані збитки розглядаються в першу чергу з огляду збитків, завданих втратою житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства, об'єктів незавершеного будівництва житлової нерухомості, дачних і садових будинків, фактичних витрат, здійснені для їх відновлення. І це є виправданим, оскільки, з початку збройної агресії Російської Федерації лише тільки у м. Харкові були зруйновані або пошкоджені 3482 будинки, з яких 2482 багатоквартирних будинки та 1000 будинків житлових кооперативів і приватних домоволодінь. Із зруйнованих будинків 492 не підлягають відновленню [6].

У цілому по країні зруйноване житло є однією з болючих і, водночас, типових військових втрат. Проблема надзвичайно гостра, адже через агресію РФ в Україні знищено або пошкоджено вже понад 7 тис. будинків, у тому числі багатоквартирних. Бойові дії тривають, тож кількість таких осель дедалі зростатиме [7]. Зокрема, громадяни вже мають можливість подати заяви на відшкодування збитків через електронний сервіс державних послуг «Дія». Лише за першу добу після початку надання цієї послуги наприкінці березня на порталі і в застосунку «Дія» зареєстрували понад 20 тис. заяв на відшкодування. Й хоча зараз темпи їх оформлення скоротилися до кількох сотень на день, не складно спрогнозувати, що після звільнення від ворога тимчасово окупованих територій на півдні й на сході країни кількість нових звернень по допомогу знов обраховуватиметься десятками тисяч [8].

Однак хочемо підкреслити, що визначення шкоди завданої громадянам України, фізичним особам, у наслідок пошкодження їх рухомого майна, а саме побутової техніки, предметів меблів, предметів побуту, одягу, транспортних засобів тощо має велике значення. Адже відновлення умов життя не може складатися лише з відновлення місця проживання (стін), а потребує й мінімального відновлення пошкодженого рухомого майна, яке було наповненням житлових будинків та квартир, та вимагатиме витрачання коштів громадян.

У час, коли з території України у наслідок руйнування майже фізично зникають великі промислові підприємства, а вцілілі не мають змоги

повноцінно працювати, працевлаштування фізичних осіб постає дуже болючою проблемою. Особливо це стосується міст і селищ, де основними роботодавцями були великі промислові підприємства, які тепер зруйновані ворогом і відновлення яких може тривати доволі довго, а в деяких випадках і взагалі не буде економічно доцільним.

З огляду на вищевикладене, пропонуємо внести до проекту Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» наступні зміни і доповнення:

1. До ст. 2: «Проект Закону розроблено з метою»:

– забезпечення компенсації громадянам України за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів рухомого та нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації (*підкреслено нами*).

2. Доповнити п. 1 ст. 3 зазначеного проекту:

1) запровадити надання компенсації за окремі категорії пошкоджених та знищених об'єктів рухомого та нерухомого майна (*підкреслено нами*).

3. Доповнити Цивільний кодекс України статтею 1195. Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка зазнала втрат об'єктів рухомого та нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

1) Шкода, завдана фізичній особі, яка зазнала втрат об'єктів рухомого та нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації, відшкодовується відповідно до закону.

2) Шкода, завдана фізичній особі, яка зазнала втрат об'єктів рухомого та нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом.

3) Доказами факту пошкодження чи знищення об'єктів рухомого та нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації, а також характер пошкодження чи знищення можуть бути:

– акти про пожежу, руйнування об'єктів рухомого та нерухомого майна, акт обстеження житла;

– фотографії (відео) об'єктів рухомого та нерухомого майна до і після оскаржуваних подій;

– фотографії (відео) інтер'єру нерухомості (майна, що знаходилося в ній) до і після подій;

– детальна фото- та/або відеофіксація окремих предметів інтер'єру чи того, що від них залишилось;

– інформація зі ЗМІ;

– детальні свідчення сусідів, родичів, друзів, де описати обставини пошкодження житла та рухомого майна, характер пошкоджень тощо;

– пояснення свідків тощо.

Література

1. War damage in Ukraine: all you need to know to obtain compensation. URL: <https://cms.law/en/media/local/cms-cmno/files/publications/publications/war-damage-in-ukraine-all-you-need-to-know-to-obtain-compensation?v=1>.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
3. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
4. Проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283>.
5. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-viznachennya-shkodi-ta-zbitkiv-zavdanih-ukrayini-vnaslidok-zbrojnoyi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi326?fbclid=IwAR1c%20CBJ3LTBJOSFesh9uwnh_an2z3HV0i2UIpw0u1FFed1IHBQEc-cZ9PA.
6. Стало известно сколько домов разрушено в Харькове с начала войны. URL: <https://gx.net.ua/obshhestvo/region/stalo-izvestno-skolko-domov-razrusheno-v-harkove-s-nachala-voyny.html>.
7. Усе відбудуємо. Як діяти, коли житло пошкоджено в наслідок війни. URL: <https://uniqa.ua/blog/use-vidbuduemo-yak-diyati-koli-zhitlo-poshodzhene-vnaslidok-viyni/>
8. Компенсація за зруйноване росією житло: що відомо про виплати. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3502574-kompensacia-za-zrujnovane-rosieu-zitlo-so-vidomo-pro-viplati.html>.

Козир А. В.,

*завідувач Полтавського відділення Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Полтава*

Воробйова О. Ю.,

*судовий експерт, завідувач сектору економічних та товарознавчих досліджень,
Полтавське відділення Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Полтава*

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗНАЧЕННЯ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ ПІДПРИЄМСТВ ВНАСЛІДОК РУЙНУВАНЬ, ЗАВДАНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

24 лютого 2022 р. росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що ознаменувало серйозну ескалацію російсько-української війни, яка триває. Геноцид гучно постукався у життя українського народу. Понад 100 днів весь світ є свідком злочинів, які вчиняє Росія. Руйнується інфраструктура України, великі збитки завдано підприємствам України, які

недоотримують очікуваних доходів. З кожним днем жертв злочинів, завданих російською федерацією, стає все більше.

Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнято резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29.11.1985 р., якою встановлено, що до жертв злочинів слід відноситися із співчуттям і поважати їхню гідність. Вони мають право на доступ до механізмів правосуддя та якнайшвидшу компенсацію за завдану їм шкоду відповідно до національного законодавства. Для цього слід створити та зміцнити судові та адміністративні механізми, щоб забезпечити жертвам можливість отримувати компенсацію за допомогою офіційних та неофіційних процедур, які мали б оперативний характер, були б справедливими, недорогими та доступними. Жертв, які прагнуть отримати компенсацію за допомогою таких механізмів, слід інформувати про їхні права [1].

20.03.2022 р. було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 326 «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» (далі – Порядок), якою встановлено порядок визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії за напрямками: людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати, економічні втрати підприємств, економічні втрати, пов'язані з людськими втратами, військові втрати, втрати житлового фонду і об'єктів житлово-комунального господарства тощо [2].

Що стосується напряму Економічні втрати підприємств, який включає втрати підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, в Порядку наведені критерії оцінки щодо визначення шкоди та збитків.

Основні показники, які оцінюються для підприємств державних та недержавних форм власності, є:

- вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна;
- упущена вигода;
- втрати підприємств від неоплачених товарів, робіт та послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.

Визначення шкоди та збитків підприємств здійснюється відповідно до методики, затвердженої спільним наказом Мінекономіки та Фонду державного майна, за погодженням з Мінреінтеграції [2] .

Одним з надзвичайно важливих етапів на шляху відшкодування завданих збитків є розрахунок упущеної вигоди.

Судова економічна експертиза щодо підтвердження розрахунків упущеної вигоди суб'єктами господарської діяльності проводиться експертною установою на підставі постанови правоохоронних органів, ухвали суду чи заяви суб'єктів господарської діяльності щодо проведення експертизи чи експертного дослідження.

Джерелами інформації для проведення експертизи є: розрахунок

упущеної вигоди суб'єкта господарювання; договори чи контракти суб'єкта господарювання на період коли відбулося вторгнення російської федерації на територію України, первинні облікові документи, реєстри бухгалтерського обліку, звітність про фінансово-господарську діяльність підприємства за попередній рік; інформаційне повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації, фото та відеозйомка, свідчення очевидців, пояснення свідків, акти.

26.03.2022 р. було прийнято Постанову Кабінету міністрів України № 326 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [3]. У даній Постанові визначено подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією російської федерації.

Для забезпечення збору, накопичення, обліку, обробки, зберігання та захисту інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно, створюється Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації (далі – Реєстр пошкодженого та знищеного майна).

Інформаційне повідомлення може бути подане до Реєстру пошкодженого та знищеного майна самостійно особою: засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (далі - Портал Дія) у порядку, визначеному пунктами 7 і 8 цього Порядку; з використанням мобільного додатка Порталу Дія (Дія) у разі наявності реєстраційного номера облікової картки платника податків у порядку, визначеному пунктом 7 цього Порядку; через адміністратора центру надання адміністративних послуг або нотаріуса у порядку, визначеному пунктом 9 цього Порядку. Подання інформаційного повідомлення здійснюється незалежно від місця проживання чи перебування фізичної особи або місцезнаходження юридичної особи [3].

Якщо джерела інформації для проведення експертизи пошкоджені, дані щодо фінансово-господарської діяльності підприємства за попередній рік замовнику експертизи можливо отримати від органів податкової служби України, управлінь статистики, вище стоячих органів суб'єкта господарювання, органів державного управління та місцевого самоврядування, тощо.

Дослідження упущеної вигоди здійснюється з урахуванням вимог складання документів, а саме: Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Відповідно до Національного положення (стандарту) бухгалтерського

обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» - Фінансова звітність складається з: балансу (звіту про фінансовий стан), звіту про фінансові результати (звіту про сукупний дохід), звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал і приміток до фінансової звітності [4].

Відповідно до ст. 22 Цивільного кодексу України упущена вигода, доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене теж є збитками [5].

На думку І. І. Татарина, при визначенні розміру неодержаного доходу повинні враховуватися тільки точні дані, які безперечно підтверджують реальну можливість отримання доходу (грошової суми або іншого майна). На практиці виникає багато труднощів, пов'язаних з підрахунком розміру упущеної вигоди, з доведенням причинного зв'язку між передбачуваним але не отриманим доходом і кримінальним правопорушенням.

І. І. Татарин виділяє три різновиди поняття майнової шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням:

1) основна майнова шкода, із заподіянням якої закон пов'язує настання кримінальної відповідальності за вчинення корисливого кримінального правопорушення (насамперед розмір викраденого майна);

2) супутня майнова шкода, яка настає при пошкодженні і знищенні різних об'єктів обстановки місця кримінального правопорушення або пошкодженні;

3) неодержані доходи (упущена вигода) [6].

М. І. Демура зазначає, що у кримінальному процесі підлягає відшкодуванню як реальна шкода, так і упущена вигода [7].

У судовій практиці США застосовується стандарт «розумної впевненості» щодо доведення упущеної вигоди з урахуванням багатьох факторів. До таких факторів належать: (I) впевненість суду в правильності розрахунку упущеної вигоди; (II) впевненість суду в тому, що потерпілій стороні був завданий хоча б якийсь збиток; (III) ступінь вини відповідача; (IV) ступінь, до якого позивач представив найбільш можливі докази упущеної вигоди; (V) сума упущеної вигоди; (VI) наявність альтернативних методів компенсації потерпілій стороні [8].

У сучасній практиці судової економічної експертизи встановлюється відповідність показників, зазначених підприємством (особою) в розрахунку упущеної вигоди, співставлення даних зазначених в документах, що надані на експертизу, з даними розрахунку упущеної вигоди, а також їх відповідність вимогам законодавству України. Це надає можливість сформулювати висновки щодо правильності визначення упущеної вигоди.

На даний час, коли слідчими органами з'ясовується розмір упущеної вигоди, завданої підприємству (особі) внаслідок нанесених руйнувань військами російської федерації, питання щодо розрахунку упущеної вигоди є проблемним, оскільки відсутня відповідна методика. Усунення цієї проблеми вимагає невідкладного розроблення відповідної методичної бази з визначення алгоритму розрахунку упущеної вигоди.

Література

1. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
2. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова КМУ від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022>.
3. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : Постанова КМУ від 26.03.2022 № 326. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas>.
4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Міністра України від 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
6. Татарин І. І. Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на досудовому розслідуванні : монографія. Львів : ЛьвДУВС. 2017. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle>.
7. Демура М. І. Щодо відшкодування недержаних доходів (упущеної вигоди) у кримінальному процесі. *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конфер., присвяч. до 70-річчя д.ю.н., проф. Ю. П. Алєніна (21 квітня 2017 р., м. Одеса). С. 88–91. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9569>.
8. Упущена вигода. URL: <https://home.kpmg/ua/uk/home/media/press-releases/2021/02>.

Коломійцев О. В.,

*к.ю.н., провідний науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків*

Нікітчук В. Г.,

*завідувач сектору,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
м. Харків*

Герман О. М.,

*старший науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
м. Харків*

**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОШКОДЖЕНЬ
ЖИТЛОВИХ БУДІВЕЛЬ ТА ОБ'ЄКТІВ ІНФРАСТРУКТУРИ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ**

Агресія росії проти України призвела до зруйнування тисячі житлових будинків та нанесла великій кількості будівель житлового фонду, споруд і об'єктів інфраструктури населених пунктів, у тому числі і таких, які мають критичне значення для забезпечення життєдіяльності їх мешканців, значні за обсягом пошкодження, що у більшості випадків унеможлиблюють їх подальшу експлуатацію за цільовим призначенням. Варто зазначити, що переважна кількість руйнувань і пошкоджень завдані внаслідок обстрілів та бомбардувань збройними силами росії, що, відповідно до міжнародного законодавства, вважається *воєнним злочином*, оскільки:

- удари артилерії та бойової авіації здійснюються по будівлям, призначеним для цілей освіти, мистецтва, науки або благодійності, історичним пам'ятникам, будівлям, призначеним для релігійних цілей, госпіталям та місцям зосередження хворих і поранених;
- удари артилерії та бойової авіації завдаються умисно по цивільному населенню, яке не бере участі у воєнних діях;
- удари артилерії та бойової авіації мають невибірковий характер, здійснюються «по площах», неприцільно та стають причиною великої кількості смертельних випадків та поранень цивільного населення;
- для завдання ударів використовуються заборонені міжнародним правом боєприпаси, а саме:
 - осколково-фугасно-запалювальні бомби (відповідно до *ст. 2.2 Протоколу III до Конвенції про конкретні види звичайної зброї*, забороняється використання запалювальних боєприпасів, що доставляють повітрям, по військових об'єктах у районах зосередження цивільного населення);
 - термобаричні боєприпаси (через невибірковий характер дії їх використання поблизу населених пунктів заборонено *Женевською конвенцією*);
 - касетні боєприпаси, особливо ті, що споряджені протипіхотними мінами (зазвичай такі боєприпаси є некерованими, мають значне розсіювання по площі, їх застосування суперечить *Конвенції «Про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення»*);
 - боєприпаси до ствольної та реактивної артилерії, споряджені фосфором (застосування таких боєприпасів заборонено третім протоколом *Конвенції ООН «Про негуманну зброю»*).

Дослідження будівель і споруд, які зазнали обстрілів та/або авіаційних ударів, у рамках проведення кримінальних проваджень чи експертних досліджень, що проводяться на основі звернень громадян та організацій, для подальшого встановлення розміру завданої матеріальної шкоди та відшкодування збитків, потребують визначення механізму спричинення пошкоджень та руйнувань будівель. Це зумовлює необхідність проведення комплексної будівельно-технічної та вибуховотехнічної експертизи

зруйнованих та пошкоджених будівель та споруд.

У ході проведення такої комплексної експертизи фахівець у галузі будівельно-технічної експертизи відповідних спеціальностей (10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів» та 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів і споруд») встановлює вартість завданої матеріальної шкоди, а спеціаліст-вибухотехнік (спеціальність 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху») визначає, що завдані пошкодження та руйнування досліджуваних об'єктів були спричинені виключно у результаті влучань бойових припасів чи спрацювання вибухових пристроїв, які мають військове призначення. Таким чином, у ході проведення досудового розслідування можливо виключити версії щодо спричинення руйнувань чи пошкоджень об'єктів у результаті техногенних катастроф (вибух газу, пилоповітряних сумішей, парів горючих рідин тощо) і достеменно визначити, що збитки були завдані саме внаслідок бойових дій.

Дослідження будівель та споруд повинне починатися з безпосереднього огляду місця події фахівцями, оскільки фото- чи відеоматеріали, які зазвичай надаються органами досудового слідства, громадянами чи представниками установ, не завжди мають достатній обсяг інформації для надання категоричного висновку щодо обставин та причин інциденту. Проте у деяких випадках такі матеріали можуть мати пріоритетне значення, особливо у випадках повторних влучань у той самий об'єкт, що може бути продемонстровано на прикладі квартири в житловому районі Північної Салтівки (м. Харків).

У березні 2022 р. в означену квартиру влучив перший 122 мм реактивний снаряд з осколково-фугасною головною частиною до реактивної системи залпового вогню типу «Град» (рис. 1), а через місяць, у квітні, в цю ж саму квартиру влучив другий 122 мм реактивний снаряд з осколково-фугасною головною частиною (рис. 2).

Рис. 1. Загальний вигляд квартири після першого влучання 122 мм реактивного снаряду через вікно

Рис. 2. Загальний вигляд цієї ж квартири після другого влучання 122 мм реактивного снаряду, який пробив міжповерхові плити (стрілками позначені вхідний (на стелі) та вихідний (на підлозі) отвори пошкоджень)

Враховуючи види осколків та фрагментів елементів конструкції боєприпасів, які були вилучені власником квартири під час її прибирання, було встановлено, що у першому випадку в квартиру влучив 122 мм реактивний снаряд «9М22У» з осколково-фугасною головною частиною «9Н51», а у другому випадку – 122 мм реактивний снаряд «9Ф28Ф-1» з осколково-фугасною головною частиною «9Н55».

Визначити конкретний вид боєприпасів допомогли саме осколки та фрагменти елементів конструкції снарядів, які були ретельно зібрані потерпілим в максимально повному обсязі. На жаль, експертам не завжди надаються усі залишки та фрагменти боєприпасів, що суттєво ускладнює визначення їх виду.

Висновок експерта-вибухотехніка щодо завдання житловій будівлі чи споруді пошкоджень внаслідок вибуху бойового припасу військового призначення є головною підставою для відшкодування збитків за рахунок коштів росії, як країни-агресора.

Отже, підводячи підсумки, можна зробити висновок, що при розслідуванні воєнних злочинів, скоєних збройними силами росії, внаслідок яких були зруйновані та пошкоджені будівлі та об'єкти інфраструктури, особливу увагу необхідно приділити як збору речових доказів, а саме осколків, фрагментів конструкції, готових уражаючих елементів бойових припасів тощо, якими були завдані пошкодження та руйнування матеріальних об'єктів, так і відео- та фотоматеріалам, на яких зафіксовані завдані збитки. Окремо слід визначити необхідність створення бази даних, яка містила б дані не тільки про боєприпаси, які застосовуються збройними силами різних країн, але й інформацію про їх уламки, осколки, особливості конструкції, завдяки яким можливо ідентифікувати той чи інший застосований боєприпас.

За певних обставин, враховуючи положення вхідних та вихідних

отворів пошкоджень, можливо визначити кути падіння бойових припасів і при наявності даних щодо аеробалістичних характеристик снарядів можливо визначити траєкторії їх польоту, напрямки стрільби та місце, звідки були здійснені постріли.

Корнєв О. В.,
*аспірант, науковий співробітник відділу
міжнародного співробітництва та роботи з іноземцями,
Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України,
м. Харків*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Події в Україні, що розпочалися 24 лютого 2022 р., приголомшили весь цивілізований світ, адже до останнього було важко повірити у можливість повномасштабного міждержавного збройного конфлікту в центрі Європи у ХХІ ст. з використанням варварських методів сторічної давнини – війни, кінцева мета якої досі залишається незрозумілою. Жоден збройний конфлікт, на жаль, не буває без жертв, але масштаби та характер злочинів, скоєних проти мирного населення в Україні, шокують. Вже наявні на сьогодні свідчення скоєних злочинів, які можуть становити воєнні злочини та злочини проти людства, є настільки очевидними, що безпрецедентно об'єднали міжнародне співтовариство, принаймні в цьому – в бажанні допомогти Україні у розслідуванні цих злочинів та покаранні винних.

На жаль, реалії збройних конфліктів у всьому світі свідчать про те, що мирне населення країни є тою самою категорією, яка найбільше потерпає від війни. Враховуючи цей факт, постає нагальна необхідність ретельної систематизації таких воєнних злочинів, створення ефективного механізму їх розслідування, який передбачає належний аналіз, обробку, фіксацію та збереження доказів, які сприятимуть притягненню винних осіб до відповідальності, що передбачена національним законодавством та міжнародним кримінальним правом.

Станом на 25 червня 2022 р. Офіс Генерального прокурора України повідомляє, що тільки воєнних злочинів та злочинів агресії зареєстровано 19530 [1]. Переважна більшість з них була скоєна проти мирного населення України. У міжнародному гуманітарному праві під мирним населенням розуміють сукупність осіб, які не є членами збройних формувань і не беруть прямої участі у бойових діях під час збройного конфлікту [2]. Зазначимо, що поняття «мирне населення» і

«цивільне населення» є тотожними за своїм змістом, але суттєво відрізняються від некомбатантів, які входять до складу збройних сил та надають їм допомогу, але безпосередньої участі у воєнних діях не беруть. До них належать медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи тощо [3].

Кримінальний кодекс України не містить вичерпного переліку злочинів, що вчиняються проти мирного населення. Злочинні діяння даного виду зазвичай класифікуються за ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни», яка імплементувала положення 4 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додатковий протокол I до них від 8 червня 1977 р. Якщо узагальнити положення цих нормативно-правових актів, а також звернутися до досвіду діяльності Нюрнберзького та Токійського міжнародних військових трибуналів, Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії та Руанди перелік таких воєнних злочинів можна скомпонувати наступним чином:

- умисне вбивство цивільних осіб;
- незаконне позбавлення чи обмеження волі цивільних осіб;
- тортури та будь-яке нелюдське поводження з цивільними особами, враховуючи біологічні та медичні експерименти;
- умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю осіб цивільних осіб;
- незаконне привласнення майна цивільних осіб, що не викликано військовою необхідністю;
- примус цивільної особи до служби у збройних силах, або інших збройних формуваннях країни-агресора;
- взяття цивільних осіб як заручників;
- незаконна депортація чи переміщення цивільних осіб;
- незаконне позбавлення цивільної особи права на справедливий та неупереджений суд;
- незаконний арешт цивільних осіб;
- перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу;
- здійснення нападу невинуватого характеру, що зачіпає цивільне населення чи цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертей, поранень серед цивільних осіб;
- здійснення нападів на культурні та релігійні об'єкти;
- знищення населених пунктів, що не викликане військовою необхідністю;
- розграбування міст або населених пунктів;
- зґвалтування цивільних осіб та інші форми сексуального насильства, наведення їх у будь-які форми рабства, примусова вагітність або стерилізація;
- використання цивільних осіб у якості «живого щиту», тобто для

захисту від військових дій певних пунктів, районів або збройних сил;

– умисне вчинення дій, спрямованих на голодування цивільного населення, як способу ведення війни шляхом позбавлення цивільного населення необхідних для виживання предметів, включаючи умисне створення перешкод для надання допомоги;

– незаконна затримка репатріації цивільних осіб;

– здійснення збройних нападів на організовані гуманітарні коридори.

Фактична присутність такої великої кількості різноманітних видів воєнних злочинів проти мирного населення створює низку проблем під час їх розслідування на практиці. По-перше, це необхідність належної організації та координації діяльності слідчих та оперативних підрозділів з урахуванням особливостей їх інформаційного обміну, ступеню конспірації, етапів здійснення слідчих та оперативно-розшукових дій. По-друге, це присутність широкого кола деструктивних чинників, що впливають на організацію розслідування, а також на аналіз та збір доказів про воєнні злочини проти мирного населення. До таких можна віднести швидку зміну оперативної обстановки; часту передислокацію військових частин і підрозділів; загибель, поранення і полон свідків, потерпілих, підозрюваних у ході бойових дій; зміна обстановки місця події в результаті бомбардування, артилерійського або мінометного обстрілу, захоплення противником; мінування місць події, обстріли снайперів; велика кількість справ, що розслідуються в умовах обмеженого часу; притягнення до кримінальної відповідальності сторін збройного конфлікту; значний часовий інтервал від моменту вчинення масових вбивств і до початку дослідження місць масових поховань, що перешкоджає їх ідентифікації через розкладання трупів; проблеми формування доказової бази, оскільки розстріли проводилися в місцях, що виключали можливість присутності небажаних свідків; селективне надання органам кримінальної юстиції різної військової інформації, тобто документів, предметів, фотознімків з дронів, декодованих записів перехоплень радіопереговорів тощо про події, які могли б стати або були предметом розслідувань [4].

Таким чином, проблема належного забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії Російської Федерації проти України потребує комплексного вирішення із застосуванням досить широкого кола теоретичних положень на практичних рекомендацій. Насамперед існує необхідність подальшої роботи у напрямку гармонізації національного законодавства України з нормами міжнародного кримінального та гуманітарного права шляхом систематизації видів воєнних злочинів проти мирного населення, конкретизації їх складу, підстав криміналізації та декриміналізації таких злочинних діянь. Стаття 438 Кримінального кодексу України на даний час є досить узагальненою і неконкретною, що може призвести до значних труднощів у притягненні винних осіб до відповідальності, тому

національним судам варто орієнтуватися на практику міжнародних кримінальних судів, положення міжнародних договорів та авторитетні коментарі до міжнародного гуманітарного права. Особливу увагу варто звернути на покращення механізму взаємодії правоохоронних та судових органів на міждержавному рівні, а також створення спеціального органу з питань співробітництва з Міжнародним кримінальним судом із призначенням національних координаторів. Закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві положення, що регламентують порядок організації та діяльності міжвідомчих слідчо-оперативних груп. Їх кількісний та персональний склад має визначатися в залежності від складності розслідування конкретного воєнного злочину проти мирного населення, обсягу доказової інформації тощо. Також варто розробити низку методичних та практичних рекомендацій щодо розслідування кожного виду воєнного злочину проти мирного населення.

Література

1. Офіс Генерального Прокурора України. Офіційний вебсайт. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення 24.06.2022).
2. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т—Я. 768 с.
3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міноборони України від 23.03.2017 р. № 164 / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0704-17> (дата звернення: 25.06.2022).
- ¹⁴4. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування військових злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 83. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3976/1/11.pdf> (дата звернення 25.06.2022).

Сердюк О. В.,

д.ю.н., проф.,

*професор кафедри міжнародного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

КОРУПЦІЙНА ВРАЗЛИВІСТЬ ПРОЦЕСІВ ДОКУМЕНТУВАННЯ , ОЦІНКИ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ВЛАСНИКІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У суспільних обговореннях моделей та перспектив відбудови України проблема корупційних ризиків не виокремлюється і фактично не згадується. Будь-яка модель відбудови передбачає відшкодування втрат фізичних та юридичних осіб, спричинених військовою агресією. Процеси реєстрації, оцінки та компенсації завданої шкоди нерухомому майну є

вразливими до корупційних ризиків. У цьому переконує міжнародний досвід, врахування якого дозволяє передбачити окремі антикорупційні запобіжники у відповідних процедурах. За останні 50 років у світі відомо більше 100 ситуацій, коли в масштабі цілих держав поставало питання «постконфліктної/післявоєнної відбудови». І в усіх цих випадках процеси відбудови у той чи інший спосіб супроводжувались боротьбою із специфічними формами корупції, що були відображенням саме «відбудовних умов та чинників». Заяви українських політиків щодо «мінусової толерантності до корупції після війни» є привабливим та щирим побажанням, але водночас передчасним та утопічним. Міжнародний досвід свідчить про протилежне. Корупцію було визнано однією із ключових перешкод створення та реалізації планів відбудови після стихійного лиха у Філіппінах, а також під час реалізації відбудовної програми «*Oil for food*» в Іраку. В Україні війна не усунула корупцію, а лише позбавила її очевидності та наочності. Україна занурилась у війну, маючи ознаки однієї із найбільш корумпованих держав Європи, що створило надмірне навантаження на суспільство і в деяких моментах ставало завадою ефективної мобілізації зусиль для боротьби з ворогом. На це вказують непоодинокі випадки корупції чи інших зловживань навіть на поставках продукції військового призначення. Корупційні схеми, що створювались протягом десятиліть у ключових сферах можуть стати на заваді справедливості, ефективності та успішності післявоєнного відновлення.

За результатами дослідження *Центру Стратегічних та міжнародних досліджень* було розроблено Структуру завдань постконфліктної відбудови – сукупність завдань, які часто виникають під час відновлення країни після насильницьких конфліктів, з метою допомоги місцевим та міжнародним учасникам відбудови концептуалізувати та визначити пріоритетність кроків політики [1]. Представлений документ окреслює рамкові межі того, що потрібно зробити у більшості випадків. Однак у всіх випадках підкреслюється важливість стратегічного планування, визначення пріоритетів та відповідного розподілу обов'язків між численними місцевими та міжнародними учасниками відбудови. Загалом, першість у процесі пост конфліктної відбудови належить місцевим учасникам, які відіграють центральну роль протягом усього процесу реконструкції. Тоді як міжнародні учасники надають допомогу у заповненні ключових прогалів на певних етапах процесу, підтримуючи нарощування потенціалу серед представників місцевого населення та інституцій для забезпечення довгострокового успіху.

Відповідно до згаданого дослідження пропонується створити так звані *Комісії із встановлення істини (Truth Commission)*, до складу яких залучити представників місцевого населення та міжнародних організацій із обов'язковою участю різних груп населення (колишні учасники бойових дій, вчителі, представники правоохоронних органів, технічні експерти

тощо). Комісії необхідно визначити мандат, місію, повноваження та строк діяльності; забезпечити інфраструктуру та технічну допомогу; забезпечити сумісність і координацію комісії із національними та міжнародними органами влади та установами.

Робота Комісії полягатиме у розгляді питань і слухань, збору свідчень, підготовці звітів та рекомендацій щодо встановлення шкоди, збитків та визначення відшкодування, компенсації та репарацій. Основним предметом діяльності Комісії є визначення відповідних засобів та рівнів репарацій, класів відповідності шкоди та збитків та компенсації, а також впровадження присуджених репараційних заходів.

З процедурної сторони пропонується сформувати реєстр майна, пошкодженого та знищеного за час воєнних дій та (або) стихійного лиха, розробити критерії та механізми для вирішення спорів за участю такого майна, проводити розслідування та слухання для винесення рішення по суті [1; 4].

Важливе місце у післявоєнному періоді посідає оцінка широкого кола проблем, від експрес-оцінки термінових потреб до складної оцінки довгострокового відновлення держави чи певної місцевості та вимог до зниження існуючих ризиків. Відповідно, така оцінка повинна мати багатосекторальний характер, бути стандартизованою, збалансовано і комплексно вирішувати потреби процесу відбудови, пов'язані із інфраструктурою, засобами до існування, соціальними та державними послугами.

Можна скористатися досвідом групи міжнародних організацій *Global Facility for Disaster Reduction and Recovery (GFDRR)*, які розробили Керівництво із оцінки шкоди, збитків та потреб після надзвичайних ситуацій. Відповідно до тексту Керівництва Оцінка шкоди, збитків та потреб після надзвичайних ситуацій – це інклюзивний процес держави, який здійснюється під її керівництвом, в основі якого знаходиться потенціал, досвід і знання національних та міжнародних організацій та осіб [2].

Аналіз міжнародного досвіду засвідчує важливість якісного та комплексного законодавства, яке має формуватись ще на початковій фазі відбудови. Таке законодавство не може зводитись до регулювання технічних чи логістичних питань відбудови. Воно має зміцнювати державне урядування на засадах демократії, верховенства права, антикорупції [2–4].

Міжнародний досвід свідчить про важливість стратегічного, а не «точкового» підходу до вирішення проблем відбудови [1; 2]. Саме на політичному рівні мають бути визначені принципово важливі питання, що на сьогодні в процесі створення спеціального законодавства в Україні тлумачаться помилково або взагалі не враховуються. Наприклад, включення до базового законопроекту дискримінаційних норм щодо неможливості для «негромадян» (іноземців та осіб без громадянства)

отримати відшкодування, які викликали бурхливу громадську реакцію як несумісні з ціннісними засадами української державності і лише під тиском критики були виключені. Очевидно, зважаючи на важливість регіонального рівня (і відмінності ситуації в різних регіонах), аналогічні акти мають бути розроблені центральною владою і для регіонів, що мають найбільш високий показник руйнувань. Недотримання принципу *«орієнтованість на громаду»* – один із найважливіших висновків із аналізу міжнародного досвіду. Нормативний матеріал станом на травень 2022 р. (включно із відповідними проектами) не містить чіткого визначення принципів взаємодії центрального і локального рівня управління процесами відбудови в Україні. Зокрема, щодо відшкодування і компенсації різним суб'єктам. У суспільстві розгортається дискусія щодо доцільності централізації управління і фінансування процесами відбудови, де в такій централізації вбачається ризик формування нових корупційних схем за участю «великих забудовників».

Міжнародний досвід вказує на *важливість і пріоритетність принципу «краще ніж було»* у стратегіях відбудови. Цей принцип запропоновано застосовувати при визначенні потреб у відбудові чотирьох ключових компонентів наслідків, а саме: (1) відбудова надання послуг; (2) відбудова системи управління; (3) зниження ризиків, а також (4) реконструкція фізичних об'єктів, куди входять об'єкти нерухомого майна. Даний принцип передбачає відновлення з урахуванням стійкості до руйнування та безпеки, а також застосування новітніх технологій. Однак в Україні запропоновані законопроектom № 7198 підходи до оцінки вартості відновлення пошкодженого об'єкта нерухомого майна не передбачають використання принципу *«краще ніж було»*. Натомість вартість компенсації визначається ступенем пошкодження та вартістю відновлення без урахування потреб модернізації та рівня безпеки. Законопроект встановлює граничні суми та розміри компенсації. Отримувач компенсації також має право на отримання об'єкта нерухомого майна, вартість якого перевищує граничний розмір компенсації, самостійно оплативши різницю між фактичною вартістю об'єкта нерухомого майна та сумою компенсації за ринковою вартістю. Такі обмеження можуть стати об'єктивною основою для формування *корупціогенних чинників* через мотивацію окремих категорій потерпілих до забезпечення більш сприятливих умов. Наприклад, можуть укладатись фіктивні угоди, здійснюватись незаконні впливи на уповноважені органи, тощо. Корупціогенною може стати ситуація поєднання принципу *«краще ніж було»* із оціночними поняттями у визначенні *«пошкодженого і знищеного майна»*. Пункт 3 Постанови № 380 до *«знищеного майна»*, серед іншого, відносить і те, відновлення якого є *економічно недоцільним*. Критерій економічної доцільності загалом відсутній і, більше того, його визначення може стати

перешкодою для реалізації принципу покращення. Якщо виходити із позиції власника, який прагне отримати *краще* помешкання, то він об'єктивно зацікавлений в отриманні звіту із *висновком про знищення майна*. Розмитість економічного критерію і корупційна домовленість із оцінювачем, фахівцем з обстеження або Комісією робить це можливим.

У березні 2022 р. КМУ прийняв постанову № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації», якою запроваджено збір та облік інформації про пошкоджене та знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, нерухоме майно громадян України з метою подальшого застосування механізмів для поновлення порушених майнових прав осіб.

Надалі передбачено створення Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації, яка оцінить збитки для визначення компенсації, але це питання не врегульовано Порядком № 380. Але такий порядок подання та реєстрації інформації в Реєстрі пошкодженого та знищеного майна спричиняє ризики, що можуть мати наслідком корупційні практики з огляду на таке.

Треба зазначити потенційну колізію в термінах між даною Постановою та проектом закону № 7198, а саме: постанова № 380 вживає термін «*інформаційне повідомлення*», в той час як проект закону № 7198 вживає термін «*заява про отримання компенсації*», що потребує усунення такої колізії шляхом узгодження термінів в Порядку № 380 з законопроектом № 7198.

Через те, що інформаційне повідомлення прирівнюється до заяви про компенсацію (див. п. 6 Постанови № 380), це може призводити до того, що особа може свідомо чи випадково надати недостовірні відомості, лише частина з яких підлягає верифікації засобами автоматичної перевірки.

Отже, інформація про пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна в межах Реєстру пошкодженого та знищеного майна створюється особою під час подання інформаційного повідомлення та є реєстровою інформацією. Як наслідок в силу вимог Закону України «Про публічні електронні реєстри» – є достовірною. Хоча механізми верифікації інформації, яка подається в інформаційному повідомленні, є обмеженими, а іноді і навіть відсутні.

Абзацом 2 п. 6 Порядку № 380 передбачено, що інформація, визначена п.п. 4 абз. 1 п. 6, отримується/підтверджується з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. КМУ зазначив що таке отримання/підтвердження здійснюється «за наявності» (див. абз. 2 п. 6); як відомо із спеціального Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», обов'язковість

реєстрації речових прав на нерухоме майно в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно передбачена з 1 січня 2013 р. (див. ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»). До того ж слід врахувати, що не всі види речових та майнових прав підлягають обов'язковій державній реєстрації; наприклад, не підлягають реєстрації права інвестора в будівництво нерухомого майна (див. ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»).

Отже, *особа може вносити до Реєстру пошкодженого або знищеного майна інформацію без будь-якої верифікації*. А відповідна інформація з інформаційних повідомлень, яка у подальшому стає реєстровою інформацією (див. п. 19 Порядку № 380), з врахуванням недоліків окремих етапів управлінських систем відшкодування шкоди (до прикладу недоліки судових процедур та процедур оскарження) може бути використана для окремих корупційних практик. До прикладу, отримання компенсацій на основі підроблених договорів інвестування або за відсутності в особи права на компенсацію на основі домовленостей з Комісією або судом з використанням статусу достовірності реєстрової інформації Реєстру пошкодженого та знищеного майна. Обґрунтування можливої корупційної практики наводиться нижче. Однією з вимог до заяви про надання компенсації згідно з законопроектом № 7198 є подання документу, що підтверджує інвестування та фінансування будівництва об'єкта житлового будівництва щодо якого отримано право на виконання будівельних робіт та який не прийнято в експлуатацію, та документу, що підтверджує сплату грошових коштів за такий об'єкт або який підтверджує, що громадянин України є членом житлово-будівельного (житлового) кооперативу, та викупив квартиру, інше житлове приміщення кооперативу, сплативши за відповідний об'єкт повну вартість (пункти 2, 3 ч. 7 ст. 3 законопроекту № 7198).

При цьому на національному рівні відсутні інформаційно-комунікаційні системи, в яких би знаходились дані про інвестиційні договори або договори фінансування будівництва (згідно із законами України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» та «Про інвестиційну діяльність»), а тому під час внесення даних до Реєстру пошкодженого та знищеного майна щодо нерухомого майна заявник може внести будь-які відомості про речове право та договори, в т.ч. інвестиційні, які можуть залишитись без верифікації засобами Державного реєстру речових прав або інших реєстрів, систем та баз даних (не виключено внесення даних про підроблені або недостовірні договори). Розуміючи презумпцію достовірності даних, внесених до Реєстру пошкодженого та знищеного майна, усвідомлюючи недостовірність поданих даних, заявник який не має право на компенсацію може в судовий спосіб домогтися компенсації

через офіційність реєстрової інформації Реєстру пошкодженого або знищеного майна про внесений ним договір.

Існує можливість *корупційного зловживання* правом користування Реєстром пошкодженого та знищеного майна. Цим правом наділені 18 категорій суб'єктів, які можуть вносити інформацію до Реєстру (зміни до Постанови № 380 не визначають межі та права доступу кожного з суб'єктів до Реєстру пошкодженого та знищеного майна), що призводить до того, що незалежно від ролі суб'єктів в межах процедур розгляду заяв про компенсацію, усі вони можуть вчиняти всі можливі дії з Реєстром та проводити будь-які зміни за відсутності реальних інструментів контролю правомірності внесення відомостей

Слід зазначити, що ні в Порядку № 473, ні в інших законодавчих актах, які регулюють питання процедур проведення обстежень або демонтажу, *не передбачено жодних процедурних норм* розгляду виконавчими органами місцевих рад, військовими адміністраціями та регіональними комісіями з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій звітів та актів обстеження, видів рішень, які можуть бути ухвалені за результатами розгляду звітів та актів обстежень (до прикладу, чи може комісія залишити звіт без розгляду або не включити об'єкт до переліку потенційно аварійних чи аварійних незважаючи на висновки фахівця з обстеження про непридатність такого об'єкта для використання за цільовим призначенням), строки розгляду цих питань уповноваженим органом тощо.

Вищеописані положення нормативних актів надають необґрунтовану дискрецію виконавчим органам місцевих рад, військовим адміністраціям та регіональним комісіям з питань техногенно-екологічної безпеки і надзвичайних ситуацій, що в свою чергу може призвести до зловживань, у тому числі й корупційних.

Ключовим органом для розгляду питань щодо надання компенсації є Комісія з розгляду питань щодо надання компенсації, яка створюється як тимчасовий колегіальний орган виконавчого органу місцевої ради за місцезнаходженням майна (частини 1, 2 ст. 9 проєкту закону № 7198). Тобто в Україні буде створено 1469 Комісій. Проблемою може стати неузгодженість правозастосовчої практики комісій, яка ще більше посилить негативні наслідки низької якості законодавства. Вбачаючи на міжнародний досвід, *Комісії* як спеціалізований інститут застосовуються у більшості ситуацій відбудови. Найбільш поширеними є Комісії із встановлення істини (Truth Commission), які можна бачити практично у всіх відомих ситуаціях відновлення. Truth Commissions мають високу ступінь організаційної автономності і створюються із залученням представників місцевого населення, донорів (міжнародних організацій), правоохоронців, технічних спеціалістів, тощо. Натомість, ст. 9 проєкту закону № 7198 встановлює правило, згідно з яким комісії є особливими тимчасовими колегіальними органами, що існують *в рамках формальної*

структури місцевих органів влади. Створюються вони за рішеннями відповідних органів, а їх основним кадровим ресурсом є посадові особи місцевих органів влади. Вони можуть перебувати у ситуації конфлікту інтересів через можливу особисту зацікавленість в отриманні компенсації, поширеності родинних та інших зв'язків із заявниками, бізнесових інтересів в питаннях будівництва або проведення обстежень, оглядів, демонтажів тощо.

Законопроектом № 7198 передбачено, що заявник може самостійно залучити фахівців з оцінки майна або забезпечення такої оцінки проводить Комісія. В умовах відсутності Методики оцінки визначення вартості відновлення пошкодженого майна, яка повинна затверджуватися Кабміном (ч. 4 ст. 5, ч. 3 ст. 7 проекту закону № 7198), це породжує додаткові ризики домовленостей заявників з оцінювачами. Водночас треба зазначити, що на даний час існує Національний стандарт № 2, яким визначені правила та Методика оцінки нерухомого майна. Існування декількох методик паралельно може призводити до зловживань.

Необхідно звернути увагу на наступні ризики: а) частина потерпілих не матиме можливості оплатити такі послуги, що об'єктивно буде гальмувати процеси відновлення через те, що строки проведення оцінки будуть залежати від Комісії; б) на ринку оцінки діє значний відсоток недобросовісних виконавців, які за корупційну винагороду можуть надати будь-який результат оцінки; в) навіть наявність стандартних методик чи регулювання вартості оціночних робіт не гарантує відсутності маніпуляцій і інших зловживань; г) масовість звернень і недостатність кваліфікованих оцінювачів створить ситуацію блокування процесів прийняття рішень і можливість корупційних домовленостей із оцінювачами щодо прискорення оцінки (у формі неформальних платежів); г) можливість потерпілих надавати «власну оцінку» фактично нівелює повноваження комісій, а у випадку невідповідності оцінок Комісії і оцінок на замовлення існує ризик тривалого судового оскарження, що буде блокувати процес відбудови чи компенсації.

Аналіз існуючої нормативної бази, а саме Постанова КМУ № 495 від 29.04.2022 р. підтверджує припущення про *можливість корупційних практик у сфері будівництва тимчасового житла*. Порядок закупівлі на конкурентних засадах не визнається обов'язковим, а уповноважені органи мають можливість самостійно визначати умови та порядок проведення закупівлі послуг, оскільки держава це регулює мінімально – зокрема, шляхом встановлення граничної вартості будівництва. На сьогодні порядок будівництва чи викупу тимчасового житла визначається постановою КМУ № 495 від 29.04.2022 р. Особливістю цих закупівель є їх виключення із традиційних закупівельних процедур, передбачених законодавством про закупівлі. Потенційно, саме у *сфері створення фондів тимчасового житла будуть формуватись найбільш*

«потужні/»хабаромісткі» корупційні схеми». Ключовими чинниками цього є: а) включеність компаній-забудовників в місцеві неформальні владно-бізнесові мережі (часто – належність цих бізнесів до сфери інтересів місцевих керівників чи їх близьких); б) передбачена законом можливість укладання договорів без використання конкурентних процедур; в) висока рентабельність робіт і можливість використання схем її штучного приховування; г) непрозорість відносин із замовниками і субвиконавцями. Тобто так реалізується найпотаємніша мрія будь-якого забудовника – масштабне замовлення за державні кошти без процедури конкурентної закупівлі і з мінімальними вимогами щодо контролю.

Література

1. Post-conflict Reconstruction Task Framework / A joint project of the Center for Strategic and International Studies (CSIS) and the Association of the United States Army (A USA). 2002.
2. Оценка ущерба, убытков и потребностей после чрезвычайных ситуаций, Руководство, Том А URL <https://www.gfdrr.org/sites/default/files/PDNA%20vol%20A%20RUS.pdf>.
3. Fighting corruption in post-conflict and recovery situations: learning from the past, UNDP, 2020 URL <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/democratic-governance/anti-corruption/fighting-corruption-in-post-conflict---recovery-situations.html>.
4. A., Mekolo, A., Resta, V., & Rosenblum-Kumar, G. (2007). Governance strategies for post conflict reconstruction, sustainable peace and development. *UN DESA Discussion Paper*. URL <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/u>.

Мартиненко Н. В.,

*д-р філософії з публічного управління та адміністрування,
науковий співробітник відділу міжнародного співробітництва
та роботи з іноземцями,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Збройна агресія Російської Федерації проти України триває вже четвертий місяць. Кожного дня з'являються нові відомості про воєнні злочини окупантів: масові вбивства, катування та гвалтування мирних мешканців, масштабні руйнування цивільних об'єктів та інфраструктури.

За повідомленням Офісу Генерального прокурора України, станом на 20.06.2022 р. було зареєстровано: 18381 злочинів агресії та воєнних злочинів, 9083 злочинів проти національної безпеки. Список підозрюваних магістральної справи «24 лютого» налічує 623 підозрюваних. Загинули 323 дитини, поранено 586 дітей [2].

З перших днів війни, з 24 лютого 2022 р., KSE Institute (аналітичним центром при Київській школі економіки) спільно з Офісом Президента України, Міністерством економіки, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерством інфраструктури України, Міністерством розвитку громад та територій України реалізується Проєкт зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією. Проєкт спрямований на те, щоб зафіксувати, перевірити, проаналізувати та оцінити втрати інфраструктури України, завдані війною.

Аналіз завданих збитків здійснюється аналітиками KSE Institute та волонтерами із партнерських організацій: Центру економічної стратегії, Dragon Capital, Антикорупційного штабу, Інституту аналітики та адвокації, Трансперенсі Інтернешнл Україна, ДП «Прозорро.Продажі», Prozorro, Української ради торговельних центрів, CoST Ukraine, Вкурсі Агро, TVIS Ukraine, Асоціації рітейлерів України (RAU), Центру розвитку інновацій та «Калвер Авіейшн» [6].

За даними останнього звіту у межах спільного проєкту Мінекономіки та Київської школи економіки (KSE institute) станом на 8 червня 2022 уточнена загальна сума прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури складає \$103.9 млрд або 3 трлн грн [6].

Збитки, завдані через руйнування та пошкодження українських підприємств, вже досягли \$11.5 млрд, освітніх закладів – \$1.6 млрд, медзакладів – \$1.1 млрд, дитсадків – \$576 млн. Загалом з початку війни Росії проти України пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 44.8 млн квадратних метрів житлового фонду, 256 підприємств, 6.3 тис. залізничних колій, 656 медзакладів, 1177 закладів освіти, 668 дитсадків, 198 складів, 20 торговельних центрів, 28 нафтобаз [6].

Загальні втрати економіки України через війну, за спільними оцінками Мінекономіки та KSE, враховуючи як прямі втрати, розраховані в цьому проєкті, так і непрямі втрати (зниження ВВП, припинення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону та соціальну підтримку тощо), коливаються від \$564 млрд до \$600 млрд [6].

Конвенція про незастосування стр. давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства закріплює принцип сучасного міжнародного права, згідно з яким жодні строки давності не застосовуються до осіб, що здійснили найтяжчі міжнародні злочини – злочини проти людяності та воєнні злочини незалежно від часу їх скоєння.

Відповідно до ст. 1 Конвенція про незастосування стр. давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства:

«Никакие сроки давности не применяются к следующим преступлениям, независимо от времени их совершения:

а) военные преступления, как они определяются в Уставе

Нюрнбергского международного военного трибунала от 8 августа 1945 года и подтверждаются резолюциями 3 (I) от 13 февраля 1946 года и 95 (I) от 11 декабря 1946 года Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, а также, в частности, «серьезные нарушения», перечисленные в Женевских конвенциях о защите жертв войны от 12 августа 1949 года (995_151) (995_152) (995_153) (995_154);

b) преступления против человечества, независимо от того, были ли они совершены во время войны или в мирное время, как они определяются в Уставе Нюрнбергского международного военного трибунала от 8 августа 1945 года и подтверждаются в резолюциях 3 (I) от 13 февраля 1946 года и 95 (I) от 11 декабря 1946 года Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций, изгнание в результате вооруженного нападения или оккупации и бесчеловечные действия, являющиеся следствием политики партейда, а также преступление геноцида, определяемое в Конвенции 1948 года о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (995_155), даже если эти действия не представляют собой нарушения внутреннего законодательства той страны, в которой они были совершены» [3].

Однак для збору доказів потрібно діяти своєчасно та системно. Необхідно правильно провести фіксацію та документування фактів пошкоджень та знищення майна. Адже докази повинні бути належними, допустимими, достатніми, достовірними, якісними, вичерпними та релевантними.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 було затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [4]. Згідно із постановою [4], профільними міністерствами та центральними органами виконавчої влади розробляються методики для визначення шкоди та збитків.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380 затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації [5].

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19 дійшов наступних висновків щодо застосування норм права:

«Юрисдикція судів України поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (частина третя статті 124 Конституції України).

Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд врахував таке:

– предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої

фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України;

- місцем завдання шкоди є територія суверенної держави Україна;
- передбачається, шкода завдана агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені у Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави – України;

- вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено у Статуті ООН;

- національне законодавство України виходить з того, що, за загальним правилом шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом «генерального делікту») [7].

Як для судів України, так і будь-якого міжнародного суду основоположним буде встановлення причинно-наслідкового зв'язку між винними діями країни-агресора та наслідками, що настали, тобто заподіяною шкодою.

Відповідно до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»: «Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом» [8].

Судові експерти Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» проводять експертизи з питань визначення шкоди та збитків внаслідок збройної агресії Російської Федерації за такими видами експертиз:

- будівельно-технічні (комплексні будівельно-технічні та вибухотехнічні – у разі необхідності встановлення виду боєприпасів, якими зруйновано об'єкт нерухомості);

- дорожньо-технічні;

- товарознавчі;

- транспортно-товарознавчі;

- економічні;

- інженерно-екологічні;

- психологічні [1].

Нагальними є проблеми: розслідування воєнних злочинів; експертизи ДНК з ідентифікації тіл загиблих; розмінування територій; визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих державі та юридичним і фізичним особам за наслідками масштабних пошкоджень і руйнувань об'єктів рухомого та нерухомого майна; організації огляду місця події тощо.

Література

1. Визначення розміру шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14927-vstanovlennya-rozmru-zbitkv-sprichinenix-rosiskoyu-agresyu.html> (дата звернення: 20.06.2022).
2. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. URL: <https://www.gr.gov.ua/> (дата звернення: 20.06.2022).
3. Конвенція про незастосування стр. давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text (дата звернення: 20.06.2022).
4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2022).
5. Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від від 26 березня 2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.06.2022).
6. Проект зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (дата звернення: 20.06.2022).
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 р. по справі № 308/9708/19, провадження № 61-18782св21. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zakonodas tvo/Rish_sud_imun.pdf (дата звернення: 20.06.2022).
8. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 20.06.2022).

Завдов'єва І. Г.,

*завідувачка відділу економічних досліджень,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВТРАТ ПІДПРИЄМСТВ, ЗАПОДІЯНИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Сьогодні країна знаходиться в умовах, в яких ніколи до цього не перебувала. Війна вимагає ресурсів та мобілізації сил усього суспільства. Наслідки збройного конфлікту, який відбувається в Україні, відчуються в різноманітних сферах життєдіяльності людей, функціонування підприємств, суспільства і держави в цілому.

Впродовж війни, та ще довгий час після перемоги, актуальним буде питання компенсації шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ.

Згідно із затвердженим постановою уряду № 326 від 20 березня 2022 р. Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, визначення шкоди та збитків здійснюється окремо певними напрямками, в тому числі:

- 14) економічні втрати підприємств – напрям включає втрати

підприємств усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна, а також упущену вигоду від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності.

Міністерствам, іншим центральним та місцевим органам виконавчої влади доручено розробити і затвердити у шестимісячний строк методики, передбачені Порядком.

Тобто найближчим часом очікується ухвалення відповідних (за кожним напрямком окремо) методик оцінки шкоди та затвердження актів для її фіксації.

Уже зараз усі підприємства, розташовані на територіях, які постраждали внаслідок збройної агресії, повинні бути готовими до фіксації та збору інформації у вигляді документів, що стосуються/підтверджують наслідки збройної агресії Російської Федерації.

Такими наслідками є, в тому числі, економічні втрати підприємств внаслідок знищення/пошкодження їх майна, тобто прямі збитки, а також додаткові витрати, недоотриманий прибуток, упущена вигода, тощо.

Збитки є лише частиною такого поняття як шкода, в тому числі шкода, заподіяна російською агресією.

Матеріальна шкода включає не лише прямі збитки, а також додаткові витрати, недоотриманий прибуток (упущену вигоду). А також є й моральна шкода.

Для кожного з цих видів збитків є свої особливості фіксації – збору доказів про наявність факту збитку та його розміру.

При цьому важливо чітко встановити всі види завданих збитків та довести і сам факт наявності збитків, і їх розмір.

Для розрахунку та доказування прямих матеріальних збитків, які є втратами активів в результаті бойових дій потрібно забезпечити зберігання певного переліку інформації, а саме:

- по-перше, документів, що посвідчують право власності на майно підприємства, або право користування державним майном або майном інших підприємств, а також документи що підтверджують вартість та технічні характеристики такого майна, незалежно від того, чи були такі об'єкти пошкоджені внаслідок військової агресії, фінансової звітності, облікових реєстрів, інвентарних карток тощо. Така інформація може зберігатися як в електронному, так і в документальному (паперовому) вигляді;

- по-друге, необхідно забезпечити документальні підтвердження/фіксації завданих збройною агресією збитків (шкоди). Такі документальні підтвердження мають містити інформацію про дату, максимально точний час вказаних дій; місце, максимально точну адресу; обставини таких дій із ідентифікацією (за можливості) військовослужбовців/підрозділів/частин збройних сил РФ; військової техніки/зброї, яка була використана, тощо. Такий опис обставин повинен

бути підготовлений у письмовому вигляді за підписом працівника підприємства, який був безпосереднім свідком таких обставин або іншого свідка з зазначенням його паспортних даних; та містити опис та оцінку майна що зазнало пошкоджень та/або руйнувань; фото/відео на підтвердження відповідних обставин;

– по-третє, після закінчення бойових дій, проведення всіх необхідних заходів з метою можливості безпечного знаходження на об'єкті, здійснення його обстеження, складання відповідних документів, обов'язковим є проведення інвентаризації, відповідно до вимог визначених діючим законодавством.

Окремо слід сказати про особливості документальної фіксації спеціальних збитків додаткових витрат, недоотриманого доходу, тому що вони специфічні як для кожної галузі, так і для кожного окремого підприємства. Отримати та зберегти необхідну інформацію складніше, тому що вона міститься у самих різноманітних джерелах, як, наприклад, в кошторисах витрат на виробництво, в статистичній звітності підприємства, у бухгалтерських регістрах обліку тощо. Повний перелік такої інформації можливо скласти виключно з врахуванням специфіки діяльності окремого підприємства.

Крім характерних особливостей галузі та підприємства, розрахунок додаткових витрат та упущеної вигоди не може обійтись без врахування особливостей та деталей конкретної ситуації. Без таких подробиць розрахунок розміру не прямих збитків буде скоріш за все не точним. Наприклад, припустимо, що під час війни великий завод працює 16 годин на день, 6 днів на тиждень, 52 тижні на рік. Чи призведе експлуатація заводу на повну потужність до значного збільшення загальновиробничих витрат? Як такий режим вплине на продуктивність, чи не збільшиться кількість нещасних випадків, чи не збільшиться брак у виробництві? Як вплинув на виробництво розрив ланцюгів постачання? Чи забезпечене підприємство кваліфікованими кадрами (вплив евакуації чи переміщення людей). Відповіді на всі ці питання визначають рівень достовірності розрахунку розміру збитків.

Кожне підприємство має свої неповторні особливості, а факти та обставини кожної справи – унікальні. Тому немає готової формули для розрахунку розміру шкоди. Тим не менш існують типові підходи та методичні прийоми, які розповсюджені в багатьох розрахунках розміру шкоди.

Декілька слів про процесуальний статус потерпілого.

Ми маємо справу не із стихійним лихом або приватним конфліктом, унаслідок яких завдано збитків. Шкода, завдана бізнесу, належить до тяжких наслідків війни, тому, при відповідній кваліфікації дій, унаслідок яких завдано збитки, підприємство має право на здобуття статусу потерпілого в кримінальному провадженні. Тобто застосування такого правового підходу дає змогу залучити правоохоронні органи держави до

фіксації збитків.

Такий спосіб фіксації збитків дає змогу залучити державу на бік потерпілого, що надає йому певні переваги під час оцінки доказів і в Україні, і в іноземних юрисдикціях.

У цілому методи фіксації та збору інформації повинні бути спрямовані на забезпечення збереження документів, що стосуються/підтверджують наслідки збройної агресії РФ, розпочатої 24 лютого 2022 р.

Для цього керівники підприємств мають визначити відповідальних працівників, до функціональних обов'язків яких буде відноситись збір та забезпечення зберігання оригіналів та фізичних і електронних копій документів, що посвідчуватимуть шкоду та збитки, завдані збройною агресією РФ.

У загальному випадку зберіганню підлягають:

- інформація, що міститься на електронних носіях та будь-які документи, що знаходяться у розпорядженні чи володінні юридичної особи, на зберіганні або під контролем та які відносяться до або стосуються збройної агресії та завданих нею збитків майну, що знаходиться у володінні або користуванні підприємства;

- документи, що посвідчують право власності на майно підприємства або право користування підприємством державним майном або майном інших підприємств, а також що підтверджують вартість та технічні характеристики такого майна, незалежно від того, чи були такі об'єкти пошкоджені внаслідок військової агресії;

- документальні підтвердження/фіксації завданих збройною агресією збитків (шкоди).

Інформація має містити відомості про:

- види діяльності підприємства на територіях, які постраждали внаслідок збройної агресії;

- порядок набуття, визначення та вартість активів і об'єктів підприємства, розташованих на територіях, які постраждали внаслідок збройної агресії (наявність правовстановлюючих документів);

- документи, що посвідчують право власності або користування, технічні документи на об'єкти/майно підприємства;

- фінансову та статистичну звітність підприємства, та іншу фінансову та бухгалтерську інформацію (в тому числі бухгалтерські облікові реєстри, інвентарний номер, балансова, первісна вартість), кошториси витрат, тощо (на розсуд конкретного підприємства);

- оцінку майна підприємства, що було пошкоджено/знищено.

При цьому, оцінка майна, що пошкоджено або знищено, внаслідок збройної агресії Російської Федерації, проводиться у порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність.

У разі неможливості залучити до оцінки майна суб'єктів оціночної

діяльності – суб'єктів господарювання така оцінка проводиться суб'єктами оціночної діяльності - органами державної влади або органами місцевого самоврядування за погодженням із власником майна. У разі відмови або відсутності власника майна зазначені органи мають право проводити таку оцінку самостійно.

Проблема відшкодування завданих збитків унаслідок війни є екстраординарною і ще ніде у світі не вирішена, вона потребує напрацювання практики правозастосування та методичного забезпечення.

Важливо, щоб така практика та методичні розробки забезпечували не лише фіксацію/документування розрахунку прямих збитків, завданих кожному підприємству внаслідок агресії РФ, але також компенсацію всієї завданої шкоди, в тому числі додаткових витрат, недоотриманого прибутку та зменшення вартості інвестицій.

Література

1. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова КМУ від 20 березня 2022 р. № 326.

Вельможна-Сидорова А. С.,

судовий експерт,

Харківський НДЕКЦ МВС України,

м. Харків

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ОБЛІКУ МІСЦЬ МАСОВИХ ЗАХОРОНЕНЬ ЗАГИБЛИХ ОСІБ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ, НАНЕСЕНОЇ ДОВКІЛЛЮ ТА УМОВ ЇЇ ВІДШКОДУВАННЯ УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Унаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації на теренах України спостерігається утворення місць масових захоронень загиблих осіб, які постійно освітлюються засобами масової інформації [1–4]. Така інформація, а також дані, що надаються ЗСУ, що містять сліди кримінального правопорушення, має бути систематизована та акумульована в одному місці. Одним із засобів збирання таких відомостей виступає кримінальна реєстрація, а одним із проявів кримінальної реєстрації виступають криміналістичні обліки як різновид інформаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень [5].

Функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України регламентується інструкцією з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС [6], яка визначає вичерпний перелік видів криміналістичного обліку. Облік місць масових

захоронень цією інструкцією не передбачений. Запровадження такого обліку може сприяти розслідуванню воєнних кримінальних правопорушень, екологічних кримінальних правопорушень, а також полегшити ведення криміналістичного обліку генетичних ознак людини та пошук зниклих без вісті.

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. та Додатковий протокол I до них від 8 червня 1977 р. зобов'язують держави криміналізувати серйозні порушення міжнародного гуманітарного права у національному законодавстві. Також Протокол 1 передбачає, що Високі Договірні Сторони, сторони, що перебувають у конфлікті, та міжнародні гуманітарні організації, згадані в Конвенціях і в цьому Протоколі, у своїй діяльності насамперед виходять з права сімей знати про долю своїх родичів. Згідно зі ст. 33 Протоколу Сторона конфлікту максимально можливо сприяє розшуку таких осіб та реєстрації відомостей про них, якщо вони померли за інших обставин внаслідок воєнних дій чи окупації, і, за необхідності, сама проводить розшук і реєстрацію [7]. Отже, важливо передбачити розширення переліку видів криміналістичного обліку, додавши облік місць масових захоронень на рівні обласних НДЕКЦ МВС України.

Як відомо, органічні речовини, що міститься в трупі людини, при розкладанні становляться джерелом надходження в ґрунт та підземні води небезпечних органічних сполук та патогенних мікроорганізмів. Небезпека такого захоронення також полягає в тому, що органічні рештки померлих осіб можуть бути збудниками смертельних хвороб. Вони можуть становити загрозу зараження як самі по собі, а також їх можуть розносити гризуни й мухи. Отже, місцям масових захоронень притаманні риси низки факторів негативного впливу на здоров'я людей [8]. Це визначає необхідність включення територій місць масових захоронень до об'єктів підвищеної екологічної небезпеки та проведення як спеціальних моніторингових досліджень цих територій, так і їх екологічної паспортизації. Сьогодні, наприклад, в Україні провадить свою діяльність Міжнародна благодійна організація «Екологія – Право – Людина», яка фіксує екологічні кримінальні правопорушення та шкоду, нанесену довкіллю внаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації [9].

Відповідно до Постанови КМУ від 1 листопада 1999 р. N 2034 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів» [10] паспортизація відходів – це процес послідовного збирання, узагальнення та зберігання відомостей про кожний конкретний вид відходів, їх походження, технічні, фізико-хімічні, технологічні, екологічні, санітарні, економічні та інші показники, методи їх вимірювання і контролю, а також про технології їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження і захоронення. Порядок ведення паспортизації відходів регламентує ст. 26 Закон

України «Про відходи» [11]. Державний облік відходів ґрунтується на даних спостережень за утворенням відходів та здійсненням операцій поводження з ними і включає ведення первинного обліку відходів та державної статистичної звітності про них. Таким чином, масове захоронення має бути включене до обов'язкової екологічної паспортизації земель, а також має відбуватися систематичне занесення до паспорту результатів екологічного моніторингу.

Позитивним кроком на сьогодні можна визнати прийняття Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану. Так, 22 квітня 2022 р. урядом розширено перелік напрямків та показників «екологічної сфери», які оцінюються.

До переліку збитків додалися такі категорії [12]:

- збитки водним ресурсам;
- шкода атмосферному повітрю;
- шкода земельним ресурсам.

Факти забруднення ґрунтів та засмічення земель встановлюватимуть фахівці Держекоінспекції шляхом:

- огляду земельних ділянок,
- аналізу даних дистанційного зондування землі,
- дослідження отриманих зразків проб ґрунтів,
- опрацювання висновків експертиз, пояснень, довідок, документів, матеріалів, відомостей, а також оперативних повідомлень від фізичних та юридичних осіб.

Копії розрахунків завданої шкоди надаватимуть органам державної влади, місцевого самоврядування та правоохоронними органам для формування матеріалів кримінальних проваджень, представництва інтересів держави і примусового відшкодування шкоди, завданої довкіллю внаслідок збройної агресії Російської Федерації [13].

Норми публічного міжнародного права виходять з того, що, держави повинні переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачуваних у вчиненні серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Таким чином, на воєнні кримінальні правопорушення, відповідно до Женевських конвенцій, поширюється принцип універсальної юрисдикції. Він полягає в тому, що будь-яка держава може притягнути особу, винну у вчиненні воєнних кримінальних правопорушень, до кримінальної відповідальності, незважаючи на місце вчинення цього правопорушення та громадянство суб'єкта кримінального правопорушення чи його жертви.

Відповідно до Конвенції про незастосовність стр. давності до воєнних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень проти людяності 1968 р., до воєнних кримінальних правопорушень строки давності не застосовуються [14]. Стаття 8 Римського Статуту Міжнародного кримінального суду містить перелік складів воєнних кримінальних правопорушень, на які поширюється юрисдикція цього суду

[15]. На жаль, Україна підписала Римський Статут, однак, не ратифікувала його. Одним з нагальних питань для нашої держави є ратифікація Римського Статуту.

Як свідчить світовий досвід, незважаючи на врегулювання цих аспектів нормами міжнародного права, у вирішенні питань компенсації все ще виникає низка проблем. Наприклад, хто виступає суб'єктом відшкодування безпосередньо від держави-порушника – лише постраждала держава чи також окремі фізичні та юридичні особи? Також, виникає питання через систему яких органів та установ таке право може бути реалізовано – безпосередньо через національні адміністративні органи та/або суди чи із залученням міжнародних інституцій та механізмів?

На сьогодні Уряд тільки працює над розробкою міжнародно-правового механізму відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок військової агресії РФ, який передбачає створення спеціальної комісії, яка розглядатиме позови про відшкодування збитків як фізичних осіб, підприємств, так і України як держави [16].

Таким чином, запровадження криміналістичного обліку місць масових захоронень дозволить вирішити певні завдання криміналістичної реєстрації, а саме: надання допомоги в розшуку осіб, зниклих без вісті, ідентифікації осіб за генетичними ознаками. Крім того, може сприяти розслідуванню воєнних та екологічних кримінальних правопорушень.

Література

1. В Україні з'являються нові масові поховання російських солдатів. URL: <https://mil.in.ua/uk/news/v-ukrayini-z-yavlyayutsya-novi-masovi-pohovannya-rosijskyh-vijskovyh/> (дата звернення: 23.06.2022).
2. В Україні зберігаються сотні тіл російських окупантів – їх ніхто не забирає. URL: <https://zaborona.com/v-ukrayini-zberigayutsya-sotni-til-rosijskyh-okupantiv-yih-nihtone-zabyraye-os-shho-var-to-znaty-pro-vbytyh-rosiyanjn/> (дата звернення: 23.06.2022).
3. Матяш Т. На Київщині знайшли захоронення громадян, убитих окупантами. URL: https://lb.ua/society/2022/04/30/515260_kiivshchini_znayshli_zahoronennya.html (дата звернення: 23.06.2022).
4. Українські військові стверджують, що знайшли масове поховання вбитих загарбників. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosijski-vijskovi-masove-pohovannya/31795017.html> (дата звернення: 23.06.2022).
5. Кофанов А. В., Мендус С. І., Свобода Є. Ю., Індюкова В. В. Кримінальна реєстрація та криміналістичні обліки : курс лекцій. Київ : ТОВ «Три К», 2011. 148 с.
6. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 19.06.2022).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 23.06.2022).
8. Крятов И. А. Гигиенические аспекты влияния захоронений на окружающую среду. *Сб. материалов IV Междунар. конф. по медицинским отходам*. Москва, 2007.

С. 87.

9. Еколог Олена Кравченко: Трупі окупантів – величезна проблема для довкілля, і коли розкладаються, і коли горять. URL: <https://www.unian.ua/ecology/ekolog-olena-kravchenko-trupi-okupantiv-velichezna-problema-dlya-dovkillya-i-koli-rozkladayutsya-i-koli-goryat-11771923.html> (дата звернення: 23.06.2022).

10. Про затвердження Порядку ведення державного обліку та паспортизації відходів : Постанова КМУ від 01.11.1999 р. N 2034. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2034-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.06.2022).

11. Про відходи : Закон України від 05.03.1998 р. № 187/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 36-37. Ст. 242. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 23.06.2022).

12. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#top> (дата звернення: 23.06.2022).

13. Завдану росією шкоду українській землі та ґрунтам розраховуватимуть за спеціальною методикою, розробленою Міндовкіллям. URL: <https://mer.gov.ua/news/39122.html> (дата звернення: 23.06.2022).

14. Конвенція про незастосування стр. давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства : Міжнар. докум. від 26.11.1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text (дата звернення: 23.06.2022).

15. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top (дата звернення: 23.06.2022).

16. Мудра І. Україна працює над створенням спеціальної Комісії з міжнародних позовів для відшкодування збитків від агресії. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/irina-mudra-ukrayina-pracyuye-nad-stvorennnyam-specialnoyi-komisiyi-z-mizhnarodnih-pozoviv-dlya-vidshkoduвання-zbitkiv-vid-agresiyi-rf> (дата звернення: 23.06.2022).

Левченко О. С.,

*курсант Військово-юридичного інституту,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

Самсоненко Я. О.,

*курсант Військово-юридичного інституту,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОТИДІЇ АКТУАЛЬНИМ ЗАГРОЗАМ ДЛЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЯХ, ЩО ЗАЗНАЛИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації вплинула на всі сфери життєдіяльності нашої держави. Агресор не цурається регулярно застосовувати наявні в нього види озброєнь, у тому числі заборонені міжнародними конвенціями. Все це відчувають на собі

більшість громадян України. Через актуальність загрози для населення, що підтверджується постійними повідомленнями засобів масової інформації про заміновані дитячі майданчики, розтяжки у звільнених містах, залишені нездетоновані снаряди у лісах, протитанкові міни на полях і в селах і загибель або каліцтва через це цивільного населення, варто замислитись над створення інформаційних ресурсів, що відповідають сучасним реаліям і сприятимуть запобіганню настанню важких наслідків.

Інформаційна технологія – це цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням техніко-криміналістичних засобів, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [1]. Норми Кодексу цивільного захисту України встановлюють, що оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне та достовірне інформування про фактичну обстановку і вжиті заходи покладається на єдину державну систему цивільного захисту. Державна служба з надзвичайних ситуацій України, яка є однією із складових єдиної державної системи цивільного захисту, виконує завдання щодо виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів на всій території України, за винятком місцевості, наданої для діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань [2].

Окрім основної функції ДСНС України реалізує також діяльність щодо інформування цивільного населення та навчанням його ризикам небезпек воєнного часу, яка опирається на імplementовані в нашої державі Міжнародні стандарти протимінної діяльності «IMAS», що передбачають організовано інформаційно-роз'яснювальну роботу та навчання населення щодо ризиків, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами та правил поведінки у разі їх виявлення [5]. Безпосередньо повідомлення про безпечну поведінку можуть передаватися шляхом особистого обміну інформацією, засобами масової інформації (наприклад, телебачення та радіомовлення), традиційними засобами зв'язку або «засобами інформування малого формату» (наприклад, плакатами та листівками). Такі заходи можуть проводитися в офіційному та неофіційному оточенні [3]. Робота інспекторів щодо поводження з вибухонебезпечними предметами (та їх елементами) проводиться для населення трьох вікових категорій, а саме: дітей дошкільного віку, тих хто навчаються у середній школі, також учнів старших класів і дорослих у формі занять, на яких відбувається демонстрація учбових макетів боєприпасів та мін. Також на дану тему відбувається монтаж та трансляція відеороликів як по телебаченню так і на рекламних відеобанерах, випускаються спеціальні статті та огляди через засоби масової інформації [4].

Відзначимо, що проблема засмічення вибухонебезпечними

предметами території України є спільною для багатьох органів державної влади. Зокрема, Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України забезпечує функціонування спеціальних (далі – криміналістичних) обліків, метою яких є реєстрація, систематизація та зосередження відомостей про об'єкти за їхніми ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для розкриття та попередження злочинів, яка ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю [6]. Вони можуть вестися з використанням комп'ютерної техніки та програмного забезпечення, погодженого з Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України (далі - ДНДЕКЦ).

Вибухотехнічний облік функціонує на центральному та обласному рівнях і складається з:

а) оперативно-пошукової колекції вибухових пристроїв та їх залишків;

б) інформаційно-довідкової колекції вибухових пристроїв.

Оперативно-пошукова колекція формується з:

– саморобних і промислових вибухових пристроїв та їх залишків, вилучених під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;

– саморобних вибухових пристроїв, реконструйованих при проведенні експертиз;

– карток обліку вибухових пристроїв та зарядів вибухових речовин і піротехнічних засобів (вилучених, розряджених або застосованих для вчинення вибухів), складених за висновками експертиз [6].

До оперативно-пошукової колекції вміщуються саморобні та промислові вибухові пристрої, в яких заряди вибухової речовини та засоби підриву заміщуються інертними, не здатними до вибуху речовинами.

Інформаційно-довідкова колекція формується з:

– боєприпасів і зарядів вибухових речовин промислового виготовлення та їх комплектуючих;

– продукції народногосподарського призначення, що може бути використана для виготовлення саморобних вибухових пристроїв.

Центральні оперативно-пошукова та інформаційно-довідкова колекції можуть формуватися з об'єктів, які надходили для проведення експертних досліджень до НДЕКЦ. Перевірка за вибухотехнічним обліком на центральному та обласних рівнях здійснюється за такими позиціями: за місцем та способом вчинення злочину, конструкцією вибухових пристроїв чи їх окремих складових частин і механізмів, маркувальними позначеннями [6]. Вибухотехнічний облік характеризується різними рівнями щодо збору, зосередження та реалізації відомостей про вибухонебезпечні предмети.

Отже, інформаційні технології, що містять в собі класифікацію загроз

воєнного часу, повинні передбачати швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування в умовах воєнного стану. Основні завдання щодо інформування цивільного населення з правилами поведінки із вибухонебезпечними предметами покладаються на Єдину державну систему цивільного захисту через заняття в школах та на підприємствах і за допомогою засобів масової інформації. Діяльність МВС України в цьому напрямку характеризується створенням криміналістичних обліків, головна мета яких використання облікових даних для розкриття та попередження злочинів, що ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю.

Істотною проблемою, на вирішення якої знадобляться десятиліття, залишається засмічення території України вибухонебезпечними предметами і їх частинами, які залишаються не вилученими під час проведення слідчих (розшукових) дій. То ж для формування загально доступного інформаційно-довідкового обліку таких вибухонебезпечних предметів і їх частин, виявлених на місцях ведення бойових дій, з метою інформування цивільного населення про потенційну небезпеку та залучення правоохоронних органів до провадження відповідних процесуальних дій нами в ініціативному порядку на базі Військово-юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого здійснюється реєстрація, систематизація та зосередження відомостей про такі об'єкти за їхніми ідентифікаційними ознаками. В цьому обліку ми використовуємо різні способи реєстрації та фіксації ознак об'єктів серед яких: описово-письмовий, фотографічний, колекційний. Даний облік, розміщений у загальному доступі, слугуватиме електронною інформаційно-пошуковою системою для пересічного громадянина, користування якою вирішить проблему ідентифікації невідомих предметів як вибухонебезпечних та запобіганню заподіяння шкоди через необачне поводження з ними.

№ з/п	Повна назва	Наявний фрагмент	Фото наявного фрагменту	Фото боєприпасу	Тактико-технічні характеристики
1	2	3	4	5	6
1	Міна ОФ-843 120-мм	стабілізатор			Маса міни: 16 кг; Маса вибухової речовини: 1,4 кг; Площа ураження особового складу: 1200 м ² Площа ураження техніки: 200 м ² Максимальна дальність стрільби: 7,1 км

1	2	3	4	5	6
2	Міна ПОМ-2	металевий циліндр			Маса міни: 1,5 кг Маса вибухової речовини: 140 г Площа ураження особового складу: до 16 м2 Сила натягу: 350-450 г Тип вибухової речовини: тротил

Література

1. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5403-17>.
3. IMAS 12/10 Навчання ризикам небезпек від мін та вибухонебезпечних залишків війни. Друге видання 01.04.2010. URL: https://www.mil.gov.ua/content/standarts/IMAS%2012.10_ua.
4. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06. 2013 р. № 444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013>.
5. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. URL: [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015>.
6. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : затв. наказом МВС України № 390 від 10.09.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#o25>.

Науковий керівник: Білоус В. В., к.ю.н., доц., доцент кафедри криміналістики.

Матарикіна О. В.,

заступниця завідувача відділу біологічних досліджень та обліку – завідувачка
сектору молекулярно-генетичних досліджень,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

В умовах проведення активних бойових дій на території України актуальними є питання призначення судових молекулярно-генетичних експертиз в межах проваджень, пов'язаних із розшуком осіб, зниклих безвісти. Порядок призначення експертиз, вибір предметів та об'єктів для дослідження, перелік додаткових матеріалів, необхідних для направлення постанови про призначення судової експертизи та деякі інші питання потребують додаткового висвітлення.

Головним завданням молекулярно-генетичної експертизи у

провадженнях, пов'язаних зі зникненням осіб, є збір даних (даних про генетичні ознаки (ДНК-профілі)) для поміщення їх до Центрального обліку генетичних ознак людини Експертної служби МВС (далі - ЦОГОЛ) з метою подальшої перевірки та встановлення фактів збігів (ідентифікації).

До таких даних відноситься інформація про генетичні ознаки зниклої особи та про генетичні ознаки її близьких родичів. Ця інформація обробляється за допомогою інформаційно-пошукових автоматизованих систем «ЕМСІЛАБ» та «CODIS» на предмет встановлення фактів збігів.

ДНК-профіль особи, яка зникла, можливо отримати при дослідженні особистих речей людини, які вилучаються при проведенні слідчих (розшукових) дій. Насамперед це ті речі, якими людина користується особисто, наприклад, зубна щітка, бритва, гребінець, натільна непрасована білизна та предмети одягу, що мають місця контакту з тілом людини.

При встановленні придатного для ідентифікації ДНК-профілю з особистих речей особи, яка зникла, він поміщується відповідно до вимог наказу МВС України 10.09.2009 р. № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» до ЦОГОЛ для подальшої перевірки [1].

Також не залежно від вилучення особистих речей особи, що зникла, обов'язково відбираються біологічні зразки у близьких родичів безвісти зниклої особи для дослідження ядерної ДНК. До прямих близьких родичів відносяться батько, мати, діти.

Після отримання позитивних результатів перевірки, а саме - встановлення факту збігу ДНК-профілю з особистою речі безвісти зниклої особи з ДНК-профілем невпізаного трупу/особи або встановлення факту збігу ймовірної спорідненості невпізаного трупу з близьким родичем, пропонується проведення додаткових судових молекулярно-генетичних експертиз з метою підтвердження або спростування фактів збігів та недопущення факторів випадковості.

У випадках відсутності прямих родичів особи, зниклої безвісти, в Експертній службі МВС України є два метода дослідження зразків непрямих родичів (брати, сестри, бабусі, дідусі, тітки та ін.), а саме, дослідження мітохондріальної ДНК та Y-хромосоми.

Метод дослідження мітохондріальної ДНК використовується як додатковий при наявності тільки зразка матері. Також даний метод дослідження слід використовувати коли наявні тільки непрямі родичі, пов'язані з особою, що зникла, за материнською лінією. Це можуть бути особи, які мають споріднення як по вертикалі (між матір'ю та дітьми), так і по горизонталі (між братами та сестрами), що неможливо при використанні методу ядерної ДНК [2].

Другий метод – це молекулярно-генетичне дослідження за Y-хромосомою. Цей метод додатково використовується поряд з дослідженням ядерної ДНК при наявності тільки зразка батька. Також дослідження Y-хромосоми дозволяє встановити спорідненість між

родичами безвісти зниклої особи чоловічої статі по батьківській лінії (брати, дідусь та ін.) [2].

В якості біологічного матеріалу у родичів зниклих безвісти осіб відбирають зразки крові або слини (букального епітелію). Відбір зразків крові проводять у відповідних умовах, обов'язково із залученням фахівців з медичною освітою.

Найбільш поширеним у світовій практиці є відбір слини або булакального епітелію. Зразок відбирають за допомогою стерильних марлевих серветок, спеціальних зонд-тампонів або ватних паличок. Також для відбору зразків використовують спеціалізовані картки (FTA картки або їх аналоги). Даний метод не потребує інвазивного втручання, тому проводиться без участі фахівців медичних установ. Відбір та пакування слід проводити обов'язково з дотриманням заходів, що унеможливають забруднення (контамінацію). На упаковці зазначається інформація про приналежність зразка певній особі, відомості про дату та номер реєстрації кримінального провадження у Єдиному реєстрі досудових розслідувань, зазначаються прізвища та підписи учасників відбору зразків. Упаковка повинна бути опечатана відбитком печатки слідчого підрозділу.

Після завершення процедури відібрання зразків складається акт (протокол) відбору зразків, завірену копію якого слідчий направляє до експертної установи разом із постановою про призначення судової експертизи.

Відповідно до Закону «Про захист персональних даних» для поміщення ДНК-профілів біологічних зразків близьких родичів безвісти зниклих осіб до ЦОГОЛ з метою проведення подальшої перевірки слідчим складається запит на поміщення ДНК-профілю до ЦОГОЛ, а також відбираються дозволи близьких родичів на обробку персональних даних та поміщення генетичних ознак до ЦОГОЛ [2].

До державних спеціалізованих установ, в компетенції яких є проведення молекулярно-генетичних експертиз, слідчим направляється постанова про призначення експертизи разом зі зразками для дослідження, завірена копія акту відбору зразків, запит на поміщення ДНК-профілю до ЦОГОЛ з метою подальшої перевірки, дозволи близьких родичів на обробку персональних даних та поміщення їх генетичних ознак до ЦОГОЛ Експертної служби МВС України, а також дозвіл на передачу та зберігання в ДНДЕКЦ МВС розчину з виділеною ДНК зразків близьких родичів.

У постанові про призначення судової молекулярно-генетичної експертизи обов'язково повинно бути зазначено про надання слідчим дозволу на повне або часткове знищення об'єктів дослідження або зміну їх властивостей та, за необхідності, дозвіл на використання даних про генетичні ознаки під час проведення порівняльного дослідження. Також зазначається інформація про персональні дані родича, паспортні дані, вказується ступінь спорідненості з особою, що зникла, а також вказується

фактична дата зникнення особи. В разі надання зразка сестри або брата зниклої особи в постанові необхідно вказати дані щодо їх біологічної спорідненості за двома батьками (повнорідні брати та сестри) або біологічної спорідненості за одним з батьків (неповнорідні однокровні – мають спільного батька та різних матерів; одноутробні – мають спільну матір та різних батьків).

Після проведення судової молекулярно-генетичної експертизи реєстраційні картки з ДНК-профілями близьких родичів осіб зниклих безвісти разом із пакетом документів направляються до ЦОГОЛ для подальшого поміщення та перевірки на предмет встановлення збігів.

При встановленні збігів за ЦОГОЛ інформація про результати направляється слідчому, за запитом якого ці ДНК-профілі були направлені.

Таким чином, при розслідуванні вищезазначеної категорії проваджень, обізнаність слідчих в питаннях вибору предметів та зразків для дослідження, формуванні необхідного пакету додаткових документів для подальшого поміщення ДНК-профілів до ЦОГОЛ, дозволить спростити та прискорити призначення судових молекулярно-генетичних експертиз до експертних установ, а також сприятиме пошуку зниклих безвісти осіб та ідентифікації невстановлених трупів за допомогою Центрального обліку генетичних ознак людини Експертної служби МВС України.

Література

1. Методичні рекомендації з організації проведення відбору зразків біологічного походження в близьких осіб зниклих безвісти та призначення молекулярно-генетичної експертизи, проведення заходів з розшуку зазначених громадян та реагування за фактами зникнення безвісти людей у районах проведення антитерористичної операції / МВС України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр; Національна поліція України, Головне слідче управління, Департамент карного розшуку. Київ, 2016. 15 с.

2. Про захист персональних даних : Закон України від 13.02.2022 р. № 2297-VI / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

3. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390 / МВС України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>.

Півньов Є. О.,

*аспірант Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

З 24 лютого 2022 р. всі українці відчувають на собі наслідки російської агресії. Якщо говорити про наше рідне місто Харків, то тут

артобстріли не припиняються з першого дня війни й до сьогодні. У Харкові пошкоджено понад трьох тисяч будинків, питома вага з яких багатопверхівки житлового фонду, промислові та адміністративні будівлі, інші об'єкти інфраструктури міста, у тому числі дороги та прилеглі до них території. Кожного дня гинуть люди. За всі злочини цієї ганебної війни ворог має понести справедливе покарання, а потерпілі особи отримати компенсацію за спричинену їм матеріальну та моральну шкоду.

У зв'язку з появою нових завдань, що виникають під час розслідування військових злочинів, вчинених країною-агресором, гостро постає питання належного рівня експертного забезпечення правосуддя в умовах війни, що безпосередньо пов'язано як із підвищенням ефективності огляду місця події, так і з подальшим проведенням судових експертиз. Серед головних експертних завдань: забезпечення досліджень, пов'язаних з ідентифікацією тіл загиблих (експертиза ДНК), дослідженням об'єктів, вилучених з розмінованих територій, ділянок місцевості, що зазнали ракетних ударів, артобстрілів та авіабомбардувань, вирішення проблемних питань установлення розміру матеріальної шкоди, збитків, завданих Україні, юридичним і фізичним особам за наслідками масштабних пошкоджень й руйнувань об'єктів рухомого та нерухомого майна тощо.

Враховуючи ту обставину, що пошкоджено та зруйновано величезну кількість об'єктів, виникла необхідність у використанні новітніх методів та підходів щодо ефективної протидії вказаним проявам злочинності, в тому числі й розвитку ефективної системи експертного забезпечення правосуддя на стадіях досудового розслідування та подальшого судового розгляду справ. Саме тому, важливим є науково-методичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із встановленням збитків державі, фізичним та юридичним особам від руйнувань об'єктів нерухомого та рухомого майна. Адже без встановлення розміру збитків, притягнення до відповідальності винних у скоєнні злочинів є проблематичним.

Зауважимо, що успіх судово-експертних досліджень великою мірою залежить від якості огляду місця події, в результаті якого має бути об'єктивно та повно зафіксована слідова картина вчинення злочину. Так, за повідомленнями правоохоронців у мережі Інтернет, прокурори Київської обласної прокуратури спільно зі слідчими ГУ СБ України у м. Києві та Київській області та експертами науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України провели роботу з документування й фіксування наслідків військових злочинів, вчинених збройними силами Російської Федерації у містах Буча, Бородянка та інших, по яких ворог завдав чисельних ракетних ударів, авіабомбардувань, обстрілів із систем реактивної артилерії, а також заборонними касетними боєприпасами. Через щоденні обстріли зазнала

колосального руйнування інфраструктура населених пунктів. Зокрема повністю або ж частково ворог зруйнував приватні та багатоповерхові житлові будинки, школи, дитячі садочки, медичні заклади, церкви, магазини, гаражі, дороги. Пошкоджено приватний і комунальний транспорт. У рамках досудового розслідування призначено велику кількість судових експертиз щодо встановлення обсягів руйнувань та пошкоджень рухомого і нерухомого майна, визначення матеріальної шкоди.

Акцентуємо увагу на питаннях, які можуть бути вирішені судовими експертами, зокрема, під час досліджень пошкоджених або зруйнованих ділянок доріг. Це можуть бути як питання із визначення суто розміру матеріальної шкоди, що вирішуються судовими експертами у галузі дорожньо-технічних досліджень, так і питання з визначення виду боєприпасів, якими були спричиненні пошкодження. Останні питання вирішуються судовими експертами у галузі вибухотехнічних досліджень. Для проведення досліджень замовник має надати до експертної установи (експертові) разом із заявою такі документи : копію технічного паспорту на об'єкт (вулиця, дорога, стоянка тощо); копію проєкту будівництва на об'єкт (за наявності); акт обстеження пошкоджень та руйнувань об'єкту.

З метою визначення розміру матеріальної шкоди, завданої внаслідок військових дій Російської Федерації на території України, а також шкоди немайнового характеру судові експерти проводять судові оціночно-будівельні, товарознавчі, транспортно-товарознавчі, економічні, екологічні, психологічні й інші види судових експертиз і експертних досліджень. У висновках експертів надаються відповіді на широке коло питань, наприклад, із визначення розміру матеріальної шкоди, завданої власникам транспортних засобів, виробничих ліній, готової продукції та промислової сировини, побутової техніки, меблів та іншого майна; визначення розміру завданої шкоди власникам нерухомого майна, у тому числі й об'єктів дорожньої інфраструктури, а також із визначення шкоди немайнового характеру тощо. Підставою для проведення досліджень можуть стати відповідні звернення (заяви, листи) як органів державної та місцевої влади, так і громадян та юридичних осіб усіх форм власності.

Наприклад, на офіційному сайті Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі – ННЦ ICE) [1] повідомляється про те, що для проведення експертизи з метою подальшого звернення до суду за захистом своїх порушених прав, свобод чи законних інтересів необхідно подати заяву до ННЦ ICE для проведення експертних досліджень із визначення розміру шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Для цього у разі пошкодження або знищення майна необхідно заповнити форму заяви, зміст яких залежить від тих об'єктів, які треба дослідити.

Після отримання відповідного висновку експертів з'являється можливість звернутися з ним до суду, у тому числі й до Міжнародного кримінального суду, заповнивши відповідні форми, які також подано на сайті.

Зауважимо й про деякі особливості проведення економічних експертиз щодо визначення розміру упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: вони мають проводитися згідно з «Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 [2].

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380 затверджено Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації. Цією послугою можуть скористатися лише громадяни України, у яких пошкоджені: приватні будинки (садибні, дачні та садові); квартири; інші житлові приміщення (на які зареєстровано окреме право власності, а не в складі будинку) [3].

Врешті решт, для отримання компенсації є різні способи використання висновку експерта. По-перше, є можливість звернутися до державних органів через Єдиний державний реєстр потерпілих осіб внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, або до органів місцевого самоврядування.

У Верховній Раді України зареєстровано проєкт закону «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 17.05.2022 р. № 7385 [4]. Фонд, з якого планується проводити відшкодування, має формуватися та наповнюватися за рахунок таких джерел: монетизація санкцій проти держави-агресора; суми коштів, стягнутих на користь країни з держави-агресора за рішеннями міжнародних та іноземних судів; конфісковане майно осіб, винних у завданні шкоди територіальній цілісності України, що призвело до тимчасової окупації території України та війни; кошти цільової міжнародної допомоги для подолання наслідків війни в Україні; благодійні пожертви; інші джерела, не заборонені законом. У проєкті вказаного закону надається визначення понять «потерпілий» та «шкода», а також містяться положення щодо створення Єдиного державного реєстру потерпілих осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України та спеціального Фонду для адресної виплати потерпілим повного відшкодування шкоди.

Ще один спосіб відшкодування передбачається реалізувати через Мобільний додаток Дія (пізніше планується створити спеціальну комісію для визначення розміру збитків, а також розробити порядок та процедуру компенсації). Щодо реалізації цього способу можна скористатися меню «Послуги» мобільного додатку Дія, обравши пункт «Пошкоджене майно» та заповнити відповідну форму. Після заповнення форми та її реєстрації

можна завантажити заяву у форматі PDF або отримати її на електронну пошту. Заяву також можна подати на Порталі Дія за тією ж схемою та особисто в центрі надання адміністративних послуг або нотаріусу.

Існує й можливість звернення до правоохоронних органів в рамках кримінальних проваджень. У такому разі органи національної поліції мають розглянути заяву про вчинення злочину, зафіксувати відповідні факти, здійснити огляд місця події та інші процесуальні дії за кримінальним провадженням за статтею 438 Кримінального кодексу України – «Порушення звичаїв війни»).

Нашу увагу привернули рекомендації Міністерства юстиції України щодо подачі інформації для міжнародних судів. «Скажи правду» - проєкт Міністерства юстиції України, платформа для ефективного збирання та оброблення інформації про порушення прав людини російською федерацією. На цьому порталі кожен, хто постраждав від дій окупантів, може подати заявку та розповісти власну правду, яку почує весь світ. Робота ведеться згідно з міжнародними стандартами. Щоб подати заявку, потрібно перейти на сайт <https://humanrights.gov.ua>. Заповнити просту форму з інформацією про злочин, свідків та жертв, додати медіадокази та розповісти якомога більше про те, що сталося [5].

Отже, попри велику кількість проблемних положень у нормативно-правовому та науково-методичному забезпеченні порядку й процедур визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, можемо констатувати, що держава, в тому числі й державні судово-експертні установи, роблять усе можливе для об'єктивного та справедливого вирішення розглянутих питань.

Література

1. Визначення розміру шкоди та збитків, завданих фізичним та юридичним особам внаслідок збройної агресії російської федерації / Офіційний сайт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14927-vstanovlennya-rozmru-zbitkv-sprichinenix-rosiskoju-agresyu.html> (дата звернення: 20.06.2022).

2. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

3. Порядок подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.06.2022).

4. Проєкт Закону про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74243 (дата звернення: 17.06.2022).

5. Міністерство юстиції запустило проєкт «Скажи правду» / Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news> (дата звернення: 20.06.2022).

Капустіна М. В.,
к.ю.н., доц.,
доцентка кафедри криміналістики,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

ФІКСАЦІЯ ПОШКОДЖЕНОГО (ЗНИЩЕНОГО) МАЙНА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ВІЙСЬКОВОЇ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Кожного дня РФ вчиняє в Україні умисні злочинні дії, що відповідно до Римського статуту мають ознаки воєнних злочинів та злочинів проти людяності – це, зокрема, вбивства, тортури, нелюдське поводження, зґвалтування та інші форми сексуального насильства, викрадення, захоплення заручників, депортація, знищення об'єктів цивільної інфраструктури, привласнення майна та інші дії проти цивільного населення тощо. Аби жодне порушення прав людини не лишилось непокараним, сьогодні проводиться кропітка робота по фіксуванню цих фактів. Відомості про ці злочинні дії мають бути оперативно зібрані та відповідним чином задокументовані.

Практичні рекомендації щодо механізму документування воєнних злочинів та злочинів проти людяності на сьогодні є необхідними, адже від того наскільки правильно зафіксовані ці злочинні події залежить чи будуть ці задокументовані відомості вважатися доказами та чи будуть використані для кримінального переслідування причетних до злочинів осіб відповідно до українського законодавства, а також у Міжнародному кримінальному суді в Гаазі та в спеціальному трибуналі після його створення.

У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне запропонувати алгоритм дій при фотофіксації пошкодженої (знищеної) багатоповерхівки та приватного будинку з присадибною ділянкою й господарськими будівлями.

При фотофіксації пошкодженої (знищеної) багатоповерхівки з зовнішньої сторони доцільно використовувати наступні прийоми фотозйомки об'єктів в зазначеній послідовності:

1. Орієнтуюча фотозйомка. Фіксується пошкоджена (знищена) багатоповерхівка з оточуючими об'єктами (іншими багатоповерхівками, частинами вулиці (проїжджої частини), зупинками, дитячими майданчиками тощо). При здійсненні орієнтуючої фотозйомки доцільно використовувати панорамні методи (горизонтальної та вертикальної панорами). Фотозйомка здійснюється з такої точки (точок), яка найбільш наочно зафіксує ушкодження будівлі з оточуючим середовищем. Якщо є можливість (наявність) використати квадрокоптер доцільно здійснити фотозйомку будинку зверху з оточуючим середовищем.

2. Вузлова фотозйомка. Фіксується адресний показчик із частиною

багатоповерхівки (якщо він зберігся на будівлі).

3. Оглядова фотозйомка. Фіксується пошкоджена (знищена) багатоповерхівка без оточуючого середовища. Фотозйомка здійснюється з різних точок. При здійсненні оглядової фотозйомки доцільно використовувати панорамні методи (горизонтальної та вертикальної панорами). Якщо ушкодження від снаряду є наскрізним та знаходиться на фасаді, багатоповерхівка фіксується з двох боків (фасад з боку вулиці та фасад з боку двору). Якщо багатоповерхівка має декілька пошкоджень від снарядів в різних частинах будинку (фасад, кут), то фотозйомка багатоповерхівки здійснюється з різних боків (з боку фасаду та з боку кута будинку). Якщо пошкоджено дах багатоповерхівки, за можливістю доцільно використати квадрокоптер і здійснити фотозйомку багатоповерхівки зверху.

4. Оглядова фотозйомка прибудинкової території (ділянки) на якій знаходиться пошкоджене (знищене) майно, яке було «винесено» вибуховою хвилею назовні та уламки будинку.

5. Вузлова фотозйомка окремих частин будинку, які зазнали ушкоджень. Якщо багатоповерхівка має декілька під'їздів, то фіксація здійснюється в такій послідовності: а) вхід у під'їзд з номером під'їзду (якщо він є); б) під'їзд будинку повністю (з першого поверху до останнього). Доцільно використовувати метод вертикальної (ярусної) панорами; в) частина прибудинкової (припід'їздної) території на якій знаходиться пошкоджене (знищене) майно, яке було «винесено» вибуховою хвилею назовні та уламки будинку; г) окремі частини під'їзду будинку, які зазнали ушкоджень (зовнішні несучі стіни, перекриття, вікна, дах, цокольна частина тощо).

Доцільно фіксувати спочатку знищені частини (поверхи) під'їзду будинку, а потім ушкоджені.

Загальні рекомендації щодо фотофіксації пошкодженої (знищеної) багатоповерхівки: а) фотофіксація здійснюється за правилом від загального до окремого; б) спочатку здійснюється фіксація зовнішньої частини будинку, а потім, якщо це можливо внутрішньої частини багатоповерхівки; в) при фіксації необхідно дотримуватися логічної послідовності. Якщо розпочато фотографування одного об'єкту (великої частини об'єкту – під'їзд), то воно повинно бути закінчено. Не можна не закінчивши фотофіксацію одного об'єкту розпочинати фотографувати інший об'єкт.

При фотофіксації пошкодженого (знищеного) приватного будинку з присадибною ділянкою та господарськими будівлями з зовнішньої сторони доцільно використовувати наступні прийоми фотозйомки об'єктів в зазначеній послідовності:

1. Орієнтуюча фотозйомка. Фіксується пошкоджений (знищений) приватний будинок з присадибною ділянкою та господарськими спорудами з оточуючими об'єктами (іншими приватними будинками,

частинами вулиці (проїжджої частини), зупинками тощо). Фіксація здійснюється з зовнішньої сторони (зі сторони вулиці, проспекту). При здійсненні цієї фотозйомки доцільно використовувати метод лінійної горизонтальної панорами.

2. Вузлова фотозйомка. Фіксується адресний показчик із частиною приватного будинку або паркану, в залежності від його місця знаходження (якщо він зберігся).

3. Орієнтуюча фотозйомка. Фіксується пошкоджений (знищений) приватний будинок з присадибною ділянкою та господарськими спорудами з оточуючими об'єктами (іншими сусідніми приватними будинками). Фіксація здійснюється з внутрішньої сторони (зі сторони присадибної ділянки). При здійсненні цієї фотозйомки доцільно використовувати метод кругової горизонтальної панорами. Якщо є можливість (наявність) використати квадрокоптер доцільно здійснити фотозйомку приватного будинку з присадибною ділянкою та господарськими спорудами з оточуючими об'єктами (іншими сусідніми приватними будинками) зверху.

4. Оглядова фотозйомка присадибної ділянки. Фіксується вирва (вирви), яка виникла внаслідок вибуху снаряду (якщо вона має місце). Доцільно використовувати метод стрічкового масштабу (глибинного та площинного).

5. Оглядова фотозйомка приватного будинку. Фіксується пошкоджений (знищений) приватний будинок без оточуючого середовища. Фотозйомка здійснюється з різних точок. Якщо ушкодження від снаряду є наскрізним та знаходиться на фасаді, приватний будинок фіксується з двох боків (фасад з боку вулиці та фасад з боку внутрішнього двору). Якщо приватний будинок має декілька пошкоджень від снарядів в різних частинах будинку (фасад, кут), то фотозйомка приватного будинку здійснюється з різних боків (з боку фасаду та з боку кута будинку). Якщо пошкоджено дах приватного будинку, за можливістю доцільно використати квадрокоптер і здійснити фотозйомку приватного будинку зверху.

6. Оглядова фотозйомка прибудинкової території (ділянки) приватного будинку, на якій знаходиться пошкоджене (знищене) майно, яке було «винесено» вибуховою хвилею назовні та уламки будинку.

7. Вузлова фотозйомка окремих конструктивних частин приватного будинку, які зазнали ушкоджень (зовнішні несучі стіни, перекриття, підвал, дах (покрівля), горище, вікна, вхід (двері) тощо. Доцільно фіксувати спочатку знищені частини приватного будинку, а потім ушкоджені.

8. Вузлова фотозйомка комунікацій приватного будинку, які зазнали ушкоджень (газопровід, електропостачання тощо).

9. Оглядова фотозйомка господарських будівель. Кожна пошкоджена (знищена) господарська будівля (гараж, літня кухня, погріб, сарай тощо)

фіксується окремо без оточуючого середовища. Якщо ушкодження від снаряду є наскрізним та знаходиться на фасаді, господарська будівля фіксується з двох боків (фасад з боку вулиці та фасад з боку внутрішнього двору). Якщо господарська будівля має декілька пошкоджень від снарядів у різних частинах споруди (фасад, кут), то фотозйомка господарської будівлі здійснюється з різних боків (з боку фасаду та з боку кута споруди). Якщо пошкоджено дах господарської споруди, за можливістю доцільно використати квадрокоптер і здійснити фотозйомку приватного будинку зверху.

10. Вузлова фотозйомка окремих конструктивних частин господарської будівлі, які зазнали ушкоджень (зовнішні стіни, дах (покрівля), вікна, вхід (двері) тощо. Доцільно фіксувати спочатку знищені частини господарської будівлі, а потім ушкоджені.

11. Вузлова фотозйомка окремих невеликих ушкоджених (знищених) споруд (паркан (його частина), колодязь) розташованих на прибудинкової території.

Загальні рекомендації фотофіксації щодо пошкодженого (знищеного) приватного будинку з присадибною ділянкою та господарськими будівлями: а) фотофіксація здійснюється за правилом від загального до окремого; б) спочатку здійснюється фіксація з зовнішньої сторони (вулиці, проспекту), потім з середини присадибної ділянки; в) спочатку здійснюється фіксація зовнішньої частини окремої будівлі, а потім, якщо це можливо внутрішньої частини окремої будівлі; г) при фіксації необхідно дотримуватися логічної послідовності. Якщо розпочато фотографування одного об'єкту, то воно повинно бути закінчено. Не можна не закінчивши фотофіксацію одного об'єкта розпочинати фотографувати інший об'єкт.

Коваленко А. В.,

*к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,
Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка,
м. Івано-Франківськ*

ДЕЯКІ ПРАВОВІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ЗБИРАННЯ, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З початком активної фази збройної агресії РФ 24 лютого 2022 р. життя кожного українця докорінно змінилося. На півночі, сході та півдні України велися й ведуться активні бойові дії, усі регіони країни зазнають руйнувань через ракетні обстріли. Збройні сили та інші військові формування України сміливо боронять Вітчизну та крок за кроком звільняють тимчасово окуповані території. Але подібні складні обставини

не звільняють державу від обов'язків щодо захисту суспільства від кримінальних правопорушень та розкриття й розслідування кримінально-протиправних діянь, учинених в умовах воєнного стану. В основі виконання згаданих обов'язків лежить діяльність уповноважених осіб зі збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Цілком очевидно, що в умовах воєнного стану доказова діяльність правоохоронців стикається з новими складнощами та викликами. А розроблені науковцями практично-орієнтовані рекомендації мають урахувати описані вище нові реалії. На нашу думку, задля розроблення практично-орієнтованих рекомендацій щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальних провадженнях в умовах правового режиму воєнного стану, розслідувані кримінальні правопорушення доцільно поділити на декілька груп. Основним критерієм поділу виступлять певні ознаки місцевості, на якій було вчинено кримінальне правопорушення, зокрема факт ведення бойових дій на таких територіях та їх перебування під окупацією збройних сил та інших військових формувань російської федерації. Відповідно до пропонованого поділу будуть висвітлені правові й організаційні проблеми збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану.

За наведеними критеріями можливо виокремити наступні групи кримінальних правопорушень (у порядку ускладнення доказової діяльності під час їх розслідування): 1) кримінальні правопорушення, вчинені на територіях, які не були окуповані та де не велися активні бойові дії; 2) кримінальні правопорушення, вчинені на деокупованих територіях (як до так і після деокупації, за умови що розслідування відбувається після звільнення місцевості); 3) кримінальні правопорушення, вчинені на тимчасово окупованих територіях; 4) кримінальні правопорушення, вчинені на територіях, де ведуться активні бойові дії.

У першому випадку діяльність уповноважених осіб зі збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень зазнає найменших змін. Водночас, і на територіях що меншою мірою постраждали від збройної агресії РФ діяльність правоохоронців відбувається у нових умовах. Так, від початку нової фази збройної агресії РФ Кримінальний кодекс України було доповнено низкою нових складів, видозмінилися деякі старі кримінальні правопорушення (наприклад власну специфіку мають крадіжки, грабежі та розбої, учинені в умовах воєнного стану). Також варто звернути увагу й на зміни до кримінального процесуального законодавства, що були запроваджені під час воєнного стану та мають враховуватися суб'єктами, які здійснюють доказову діяльність. Крім того, у зв'язку із вимушеним переміщенням великих груп населення до безпечних регіонів, в таких

місцях змінюється криміногенна обстановка, ускладнюється проведення процесуальних дій за участі свідків та потерпілих, які в будь-який момент можуть змінити місце проживання. Правоохоронці працюють в умовах величезного навантаження та стресу, трапляються процесуальні затримки через перевантаженість судової системи та системи судово-експертних установ тощо.

У другому випадку (вчинення кримінальних правопорушень на деокупованих територіях до чи після їх звільнення) доказова діяльність уповноважених осіб стикається із додатковими до вищеописаних складнощами. У таких умовах особливого значення набуває безпека учасників кримінального провадження: деокуповані місцевості та українські території, де раніше велися активні бойові дії, за оцінками експертів є одними з найбільш замінованих у світі. Тому особам, які здійснюють доказову діяльність, потрібно урахувати небезпеку контакту зі снарядами які не детонували та вибуховими пристроями, які були залишені окупантами умисно. Окрім того, слідчим часто доводиться проводити огляди та інші слідчі (розшукові) дії в будівлях, які зазнали руйнації внаслідок обстрілів та бомбувань, а відтак можуть бути аварійними. Ще одним фактором, який негативно впливає на діяльність зі збирання, використання та дослідження доказів на деокупованих територіях є виклики, пов'язані з відновленням роботи правоохоронних органів в таких місцевостях. У випадках руйнування чи розграбування окупантами приміщень, де знаходилися органи досудового розслідування, можуть виникнути проблеми організаційного та матеріально-технічного забезпечення діяльності уповноважених осіб. Також можуть виникнути ситуації, коли доказову діяльність доведеться здійснювати до відновлення роботи органів прокуратури, судової влади, судово-експертних установ, що значно ускладнює завдання слідчих та дізнавачів.

Третя з виокремлених нами ситуацій (розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на тимчасово окупованих територіях) на перший погляд видається найскладнішою з огляду на те, що правоохоронці не мають жодного доступу до місць розташування матеріально-фіксованих слідів правопорушення, а проведення процесуальних дій за участі потерпілих, свідків та підозрюваних, які знаходяться на окупованих територіях, є ускладненим чи неможливим. Водночас, вітчизняні правоохоронці вже мають певний досвід роботи з подібними кримінальними правопорушеннями: з 2014 р. розслідувалися та з певним успіхом направлялися до судів матеріали щодо кримінально караних діянь, вчинених на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей і Автономної республіки Крим. Задля цього активно використовується процедура досудового розслідування *in absentia* та в подальшому, за потреби, судового розгляду за відсутності обвинуваченого. У межах доказової діяльності в таких умовах виняткового

значення набуває отримання інформації з відкритих джерел.

Нарешті четверта із запропонованих ситуацій (розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на територіях де ведуться активні бойові дії) дійсно є найскладнішою для правозастосовувачів. В основному в таких умовах розслідуються корисливі злочини, вчинені в умовах воєнного стану (які на побутовому рівні невірно іменуються мародеством), а також документуються військові злочини російської федерації. Слідчі, які працюють в зонах активних бойових дій, постійно наражають своє життя на небезпеку через обстріли й бомбардування, штурмові дії загарбників тощо. На нашу думку, в подібній обстановці максимальний пріоритет має надаватися збереженню життя та здоров'я правоохоронців. Це означає, що будь-які процесуальні дії можуть проводитися виключно у безпечні моменти та у місцевостях, відносно віддалених від місць дислокації ворожих військ. Доцільно також максимально використовувати сучасні науково-технічні засоби, які дозволяють проводити огляди місця події опосередковано: допомогти можуть квадрокоптери та роботи з арсеналу вибухотехніків. Проблемою також є те, що для отримання доступу до ЄРДР, реалізації функції попереднього судового контролю уповноваженим особам потрібно виїжджати на території, де не ведуться активні бойові дії. Водночас, саме для таких умов ст. 615 КПК України передбачено певні відходження від загальної кримінальної процесуальної форми, зокрема на випадок відсутності доступу слідчих до ЄРДР та відсутності у відповідному регіоні діючих органів судової влади.

У підсумку можемо зазначити, що війна обов'язково закінчиться перемогою України, але кримінальна юстиція в цілому та органи досудового розслідування зокрема мають бути готові до можливого виникнення подібних викликів у майбутньому. І поки Збройні сили та інші воєнізовані підрозділи України будуть готуватися до ефективного відбиття можливих нових загроз національній безпеці та територіальній цілісності держави, ми маємо вдосконалювати кримінальне процесуальне законодавство та розробляти ефективні рекомендації щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні в подібних екстремальних умовах.

Рязанцев В. В.,

*к.біол.н., старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник сектору молекулярно-генетичних досліджень
лабораторії криміналістичних досліджень Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса»,
м. Харків*

Дереча Л. М.,

*к.біол.н., старший науковий співробітник, вчений секретар Національного
наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса»,
м. Харків*

Яценко І. В.,

*д.вет.н., проф., провідний науковий співробітник Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса»,
м. Харків*

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З МЕТОЮ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОСОБУ

Внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалась 24 лютого 2022 р., перед експертною спільнотою постають нові виклики, які полягають у необхідності реагування за фактами зникнення людей безвісти, ідентифікації останків трупів, встановлення їх особи, фактами сексуального насильства, вчиненого російськими військовослужбовцями щодо цивільних осіб. Усі факти, що зареєстровані та розслідуються правоохоронними органами України за статтею 438 Кримінального кодексу України «Порушення законів і звичаїв війни», зокрема щодо сексуального насильства цивільних осіб під час воєнного конфлікту. Норма статті визначає порушення законів та звичаїв війни як жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням.

Ефективне вирішення цієї актуальної проблеми лежить у площині молекулярно-генетичної експертизи, сучасні досягнення якої дозволяють ідентифікувати конкретну особу за допомогою найрізноманітніших слідів біологічного походження.

З метою вирішення нових завдань, які ставляться перед судовою експертизою в сучасних умовах, наказом Міністерства юстиції України від 11.05.2022 р. № 1872/5 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності» внесено зміни до додатку 5 «Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України» до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5, доповнивши новою експертною спеціальністю «Молекулярно-генетичні дослідження», а також внесено зміни до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, та доповнено перелік об'єктів, завдань та питань судової біологічної експертизи у зв'язку з включенням цієї нової експертної спеціальності [11].

Як відомо, молекулярно-генетична експертиза є одним із найсучасніших і ефективніших інструментів під час розслідування кримінальних справ, порушених за фактом злочинів проти життя,

здоров'я та статевої недоторканості громадян [1; 7]. Молекулярно-генетична ідентифікація базується на новітніх наукових знаннях, що відкриває перспективи розвитку доказової бази й має низку переваг перед традиційними серологічними методами дослідження біологічних слідів людини. Саме наявність у ДНК кожної клітини організму повної інформації про генотип людини дозволяє диференціювати змішані сліди.

Доказ факту змішування біологічного матеріалу декількох осіб є особливо важливим під час розслідування статевих злочинів проти жінок та реальних ситуацій ідентифікації воїнів, котрі загинули, в умовах групового поховання [3; 6]. Нині актуальним є розроблення передових методів, сучасних наукових та методичних підходів щодо збирання, зберігання, аналізування біологічного матеріалу для криміналістичних цілей, розроблення пропозицій щодо вдосконалення правового і криміналістичного забезпечення діяльності слідчих органів, що дозволить використовувати отримані дані при розслідуванні нещасних випадків, що сталися під час катастроф, розкриття військових і статевих злочинів тощо.

Попри стрімкий розвиток ДНК-аналізу та його актуальність у сучасній судовій експертизі на часі залишається питання про його недоліки, не повністю вирішені проблеми його проведення та не окреслені шляхи їх розв'язання [5]. Нині є нагальна потреба у збереженні у спеціалізованому сховищі (біобанку) біоматеріалу, який є унікальним для проведення судової експертизи, зокрема, повторної або додаткової, проведених з тією самою первинною часткою біоматеріалу, який було закладено на зберігання місяці, чи можливо роки тому. Враховуючи деякі риси біоматеріалу як доказу за справою – мікрокількість, відсутність дублювання, абсолютно індивідуальні біологічні якості, завдання його збереження в первісному вигляді може бути вирішене шляхом його зберігання у біобанку. Крім того, біологічний матеріал на шляху від місця події до судового експерта знаходиться під ризиком незворотних змін і непридатності для експертизи, тому вирішення проблеми його фіксації та транспортування, наприклад, в замороженому вигляді у сухому льоді має повністю зняти зазначену проблему деградації чи розпаду.

Нині експертний ідентифікаційний аналіз продовжує свій розвиток вже не лише як галузь молекулярно-генетичних досліджень, а й як елемент комплексного криміналістичного знання, спрямованого на розслідування і розкриття злочинів. На отримання якісного й надійного результату генотипічного аналізу з метою надання об'єктивного й обґрунтованого висновку експерта впливають ряд чинників: якість забору біологічного матеріалу для дослідження, умови його зберігання і транспортування, методи попередньої обробки.

Наразі виникає проблема максимального збереження біологічного матеріалу та його ДНК, оскільки якість ДНК безпосередньо впливає на достовірність отриманих результатів [4]. Генотипоскопія на основі

полімерної ланцюгової реакції потребує наявності для аналізу так званої довголанцюгової матричної ДНК з ядра клітин. У разі незворотних змін, що відбуваються в біоматеріалі такий вид екстракції ДНК найчастіше утруднюється і може унеможливити проведення якісної ДНК-експертизи [5].

В сучасних умовах воєнної обстановки спостерігаються труднощі щодо точного виконання доволі складної генотипоскопії в польових умовах. Іноді процес генотипоскопії тривалий у часовому інтервалі, за який первинний біоматеріал і його ДНК незворотньо змінюється. Таким чином, транспортування біологічного матеріалу без зміни його первинного незмінного стану є обов'язковою умовою для успішної генотипоскопії. Актуальною проблемою є також збереження біоматеріалу як архівного зразка для проведення додаткової чи повторної судової експертизи.

ДНК-дослідження є важливими ще за однією властивістю – можливістю зберігання і використання інформації про ознаки ДНК та формування її комп'ютерної бази даних, що згодом може використовуватися для розслідування статевих злочинів (зґвалтування), ідентифікації невпізнаних трупів, а також гнилісно змінених і скелетованих трупів людей, пошуках зниклих осіб (родичів) особливо під час та після воєнних дій [9]. Нагальним є завдання щодо здійснення морально-етичного боргу перед захисниками України в боях з російськими загарбниками та ідентифікації загиблих воїнів та цивільних осіб шляхом точних процедур судової генетичної ДНК-експертизи.

У зв'язку з вищевикладеним, в Україні розробляються сучасні науково-обґрунтовані методичні рекомендації щодо забезпечення збирання, належного зберігання біологічного матеріалу у первісному стані, доказово придатного для проведення генотипоскопії в криміналістичних цілях з використанням спеціального біобанку, що розширить існуючі межі знань у галузі судової експертизи.

З огляду на виявлені деякі прогалини у законодавстві України, які існують на сучасному етапі розвитку судової молекулярно-генетичної експертизи [10], є потреба розробити пропозиції з метою подальшого прийняття відповідних нормативно-правових актів і вдосконалення існуючих. Нові підходи до вирішення цієї складної і комплексної проблеми будуть потужним засобом, що стимулюватиме розвиток наукових досліджень у галузі криміналістичної генетики, взаємовигідне партнерство колег України та зарубіжжя у сфері протидії злочинності [2], які проводять молекулярно-генетичні дослідження та використовують ДНК-бази [8].

Література

1. Butler J. M. Advanced Topics in Forensic DNA Typing: Methodology. San Diego : Elsevier Academic Press. 2012. 704 p.
2. Kaplina O. V., Shylo O. H., Titko I. A. Using the samples of human biological materials in the criminal procedure: the practice of the European Court of Human Rights.

Wiad Lek. 2019. Vol. 72. Issue 8. Pp. 1576–1581.

3. Stray J. E. Extraction of DNA from human remain. *Forensic Science Review*. 2010. Vol. 22. Pp. 177–185.

4. Stray J. E. Extraction of DNA from forensic biological samples for genotyping. *Forensic Science Review*. 2010. Vol. 22. Pp. 159–175.

5. Кожухова Н. Є., Сиволап Ю. М., Кривда Г. Ф. Проблеми ПЛР-аналізу: деградація і модифікація ДНК, інгібування, контамінація, огляд. *Український судово-медичний вісник*. 2002. № 1. С. 26–32

6. Кривда Г. Ф. Ідентифікація частин розчленованого тіла за допомогою ДНК-типуювання. *Медицина сьогодні і завтра*. 2002. Вип. 29, № 4. С. 138–140

7. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості. Навчальний посібник. Харків: ФОП Панов А.М., 2019. 144 с.

8. Лопата О. А. Експертна служба МВС України та Укрбюро Інтерполу: актуальні завдання співробітництва. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 288.

9. Петряєв С. Ю., Трофименко М. В. Щодо питання формування національної бази ДНК-даних в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2010. № 3 (7). С. 164–166.

10. Степанюк Р. Л., Щербаковський М. Г., Кикинчук В. В., Лапта С. П., Гусева В. А. Проблемы применения судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве Украины. *Georgian Medical News*. 2019. Вип. 290, № 5 С. 157–163.

11. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності : наказ Міністерства юстиції України від 11.05.2022 р. № 1872/5. URL: www.nbuv.gov.ua (дата звернення 17.06.2022).

Донцова О. С.,

головний судовий експерт лабораторії економічних, товарознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності, Національний науковий центр «Інститут судових ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків,

Фесюнін В. М.,

к.ю.н., доц., завідувач лабораторії економічних, товарознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків

Фокін Д. І.,

завідувач сектору товарознавчих досліджень лабораторії економічних, товарознавчих, психологічних досліджень та досліджень об'єктів інтелектуальної власності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса», м. Харків

**ВИХІДНІ ДАНІ, ЯКІ НЕОБХІДНІ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПЕВНОГО МАЙНА
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З
ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ ТА ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПРИВАТНИМ**

ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ УКРАЇНИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Розгляд актуальних проблемних питань на останніх засіданнях секції судової товарознавчої експертизи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, показує, що до цього часу у повній мірі не усунена проблема з оптимізації механізму фіксації та визначення шкоди, завданої майну приватних та юридичних осіб в умовах воєнного стану, та подальшого відшкодування збитків. Саме дані первинної фіксації при визначенні шкоди та збитків, завданих приватним та юридичним особам України внаслідок збройної агресії Російської Федерації, займають важливе місце при підборі заявником експертизи вихідних даних, необхідних для проведення товарознавчих досліджень, яка є важливим доказом по справі.

Відповідно до вимог ч. 4. ст. 69 КПК України та п. 2.3 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змінами та доповненнями) (далі – Інструкція), експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи, самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно. Це положення стосується збору інформації про вихідні дані відносно опису споживчих характеристик товару (рухомого майна) – об'єктів дослідження.

Інструкцією визначено, що експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою. При цьому, це положення не стосується збору цінової інформації та іншої інформації про споживчі властивості аналогічного товару [2].

Згідно з ч. 3 ст. 101 КПК України, висновок експерта повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт отримав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження.

Як показує експертна практика, такий вид оцінки, як визначення розміру матеріальної шкоди, є одним з найбільш затребуваних на сучасному етапі.

Мета експертизи повинна бути чітко і ясно сформульована, витікати з матеріалів справи та не виходити за межі спеціальних знань експерта-товарознавця. Хід та результати проведених досліджень повинні будуватися відповідно до законів формальної логіки, викладатися максимально доступно і науково обґрунтовано, на підставі обставин та

фактичних даних справи.

Оцінка проводиться із застосуванням бази, яка відповідає ринковій вартості або неринковим видам вартості. Вибір бази оцінки залежить від мети, з якою проводиться оцінка майна, його особливостей, а також нормативних вимог. У разі, коли в нормативно-правових актах з оцінки майна, договорі на проведення оцінки або ухвалі суду (постанови слідчого) не зазначається вид вартості, який повинний бути визначений, у результаті оцінки, визначається ринкова вартість.

Поняття дефініцій «Прямі збитки», «Ринкова вартість», «Вартість» тощо наведено у Національному стандарті № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 [3].

Прямі збитки (школа) – поточна вартість витрат на відтворення, заміщення або відшкодування ринкової вартості об'єкта оцінки без урахування не отриманих майбутніх вигод.

Сума витрат на відтворення майна не може перевищувати суми матеріальної шкоди, розрахованої для випадку повного знищення майна.

Для визначення розміру прямих збитків вибираємо ринкову базу оцінки (вартість виробів, вартість матеріалів (деталей) для відтворення, тарифи підприємств сфери обслуговування на ремонтно-відновлювальні роботи в поточних цінах на момент оцінки).

Для ідентифікації об'єкта оцінки в п. 52 національного стандарту наведено, що «оцінювач (експерт) самостійно здійснює пошук інформаційних джерел (за винятком документів, надання яких повинен забезпечити замовник оцінки згідно з договором), їх аналіз та виклад обґрунтованих висновків. При цьому (експерт) оцінювач повинен проаналізувати всі інформаційні джерела, пов'язані з об'єктом оцінки, тенденції на ринку подібного майна, інформацію про угоди щодо подібного майна, які використовуються у разі застосування порівняльного підходу, та іншу істотну інформацію. У разі неповноти зазначеної інформації або відсутності її взагалі у звіті про оцінку майна зазначається негативний вплив цього факту на результати оцінки:

– у п. 53. залежно від обраних методичних підходів та методів оцінки (експерт) оцінювач повинен:

а) зібрати та проаналізувати всі істотні відомості про об'єкт оцінки, зокрема, вихідні дані про його правовий статус, відомості про склад, технічні та інші характеристики; інформацію про стан ринку стосовно об'єкта оцінки та подібного майна; відомості про економічні характеристики об'єкта оцінки (прогнозовані та фактичні доходи і витрати від використання об'єкта оцінки, у тому числі від його найбільш ефективного використання та існуючого використання);

б) проаналізувати існуючий стан використання об'єкта оцінки та визначити умови його найбільш ефективного використання» [3].

Об'єктами дослідження, з якими найчастіше стикаються експерти-

товарознавці при проведенні такого роду експертиз, є:

- товари (обладнання, предмети меблів, предмети одягу і взуття, складно-побутова техніка, радіоелектронна апаратура, оргтехніка і т.п.);
- продукція підприємств на стадії виробництва;
- промислова сировина та матеріали;
- певні види послуг.

Акцентовано увагу на тому, що експертиза послуг включає низку основних складових з отримання вихідних даних, серед яких необхідно виділити такі, як: критерії експертизи послуг, які поділяють на загальні та конкретні; вихідні дані необхідні для проведення товарознавчої експертизи споживчих властивостей послуг включають способи дослідження якісних характеристик послуг. Доведено, що традиційно основними етапами застосування вихідних даних під час проведення товарознавчих експертиз послуг визнають такі, як: аналізування для забезпечення експертів необхідною інформацією про якість послуги у процесі формування ними оціночних суджень; оцінювання, що базується на результатах аналізу процесу організації та технології надання послуг і містить характеристику споживчого рівня якості послуги та її обґрунтування.

Для проведення такого роду досліджень, в якості вихідних даних надаються документи, в яких зазначаються відомості про події, у наслідок яких відбулися негативні наслідки для власників (зафіксовані компетентними органами) і перелік виробів, які піддалися дії негативних факторів.

Вихідні дані – це документи, в яких містяться характеристики об'єктів оцінки [3].

Такі дані можуть міститися у наступних документах: постанові, ухвалі про призначення судово-товарознавчої експертизи, заяві, листі про проведення товарознавчих досліджень. Ці дані відображують обставини справи та характеристики об'єктів, наведені в матеріалах справи (позовна заява, акт обстеження майна, протоколи допиту потерпілих та свідків, довідки, у яких зазначений перелік найменувань пошкодженого майна тощо).

Наведемо приклад. Внаслідок вибуху (наслідки пожежа, залиття), завдано шкоди власнику майна. Представниками комісії з надзвичайних ситуацій був складений акт, у якому було зазначене зіпсоване майно. Потерпілий направив до суду позовну заяву про відшкодування шкоди відповідачем, до якої додаються документи на придбання майна (гарантійні талони), товарно-супровідні документи стосовно вартості майна (чеки), довідки із спеціалізованих сервісних організацій, про проведення ремонтних робіт (в яких зазначена вартість відтворення) або ж акти, в яких вказується про неможливість відновлення пошкодженого майна.

На даному етапі проведення експертизи експерт, після проведення

відповідного аналізу наданих документів та відомостей, зазначених у матеріалах справи, у разі відсутності необхідної інформації чи повних вихідних даних, стосовно обставин справи та об'єктів дослідження, спрямовує клопотання на адресу особи або органу, яка призначила експертизу.

Відповідно до процесуального законодавства, «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень», в клопотанні експерт вказує про надання додаткових матеріалів, необхідних для вирішення поставлених перед ним питань [2].

Під час проведення ознайомчого етапу, експертом вивчаються всі факти та обставини справи, надані документи (вихідні дані), узгоджуються питання огляду досліджуваного майна за певною адресою, у присутності відповідних учасників справи.

Для проведення незалежної експертизи необхідною умовою є присутність особи або органу, що призначила експертизу, яка і повинна забезпечити проведення огляду пошкодженого майна. У випадках технічного пошкодження устаткування, радіоелектронної апаратури, побутової техніки і оргтехніки (за винятком повного руйнування об'єктів дослідження), необхідне залучення фахівців сервісних центрів з ремонту даного виду виробів, для можливості проведення технічної діагностики пошкодженого майна.

У цілях підвищення ефективності використання знань у галузі товарознавства, при проведенні такого роду експертиз, доцільно, на наш погляд, пояснити залученому фахівцю задачі проведення дослідження та які вихідні дані необхідні для вирішення поставленого питання.

Наприклад, якщо об'єктами дослідження виступають предмети меблів, виконані по індивідуальному замовленню, можливе залучення фахівця представника підприємства-виробника, для визначення пошкоджених деталей та елементів з проведенням необхідних вимірів та розрахунків кошторису. Фахівцями складається кошторис на ремонтно-відновні роботи по відтворенню пошкодженого майна. Цей документ надається для проведення товарознавчих досліджень в якості додаткових матеріалів. Складений кошторис надається на фірмовому бланку, завірений печаткою підприємства і підписом її керівника. У цьому документі наводиться повний перелік деталей і елементів, що підлягають заміні, вказується вартість матеріалу і робіт по розбиранню пошкоджених деталей, збиранню нових елементів.

Якщо, згідно представлених документів пошкоджені вироби підлягали роботам по відтворенню до стану майна, що передували дії на них впливу негативних факторів, до проведення судово-товарознавчої експертизи (що може бути пов'язане із значним проміжком часу між подіями і направленням на експертизу відповідного документу), тобто, проведені послуги з ремонту і відтворення втраченого товарного вигляду, експерту в даному випадку необхідно запросити додаткові дані:

оригінали документів, квитанцій, рахунків по сплаті за проведені послуги.

У випадках повного знищення, руйнування майна в наслідок впливу різних негативних факторів, а також при дослідженні виробів, які не можливо відтворити по фрагментах, що залишилися, об'єктами дослідження виступають вихідні дані, вказані в матеріалах справи, в тому числі і зазначені у процесуальному документі про призначення експертизи.

При цьому, як показує практика, при дослідженні знищеного майна в більшості випадків наданих матеріалів (вихідних даних), щодо об'єктів дослідження, недостатньо для проведення судово-товарознавчої експертизи.

Залежно від певної оціночної ситуації, специфіки об'єктів дослідження, експерту необхідно скласти клопотання і запросити повний перелік товарних характеристик майна, що підлягає дослідженню, які допоможуть достатньо чітко ідентифікувати вироби і відповісти на поставлені перед ним питання.

Ідентифікація об'єкту дослідження, в ході якої з'ясовуються його стан і відмінні ознаки.

Основними товарними характеристиками, необхідними для ідентифікації об'єктів дослідження, є наступні дані:

- торгова марка;
- модель виробу;
- комплектність;
- матеріал виготовлення;
- країна виробник;
- дата придбання і термін експлуатації;
- технічні характеристики;
- особливості оформлення і виконання, залежно від групи товарів

[4].

Для визначення переліку вихідних даних, щодо товарних характеристик знищеного майна по основних групах товарів народного споживання, які необхідно запросити, рекомендується використовувати дані, вказані в «Методиці визначення вартості майна» у другому розділі «Визначення вартості не наданого на дослідження майна» [5].

При проведенні дослідження майна, яке є продукцією підприємства на стадії виробництва, необхідно встановити перелік ознак об'єкта (адекватно ідентифікувати) з урахуванням специфіки виробництва в цілому і особливостей досліджуваних об'єктів.

У таких випадках, у клопотанні необхідно запросити такі вихідні дані:

– найменування, марка, повні товарні характеристики і кількість виробів, напівфабрикатів;

– калькуляцію кошторисної вартості продукції, яка включає дві частини: вартість сировини і основних матеріалів та статті калькуляції (зарплата, паливо і електроенергія, витрати на експлуатацію

устаткування та ін.), які містять в собі розрахунки собівартості одиниці продукції, а також розміри всіх непрямих витрат, що розраховуються при калькуляції продукції в тій номенклатурі і порядку розрахунків, які прийняті на даному підприємстві;

– фінансово-технічну документацію (залежно від об'єкту оцінки, особливостей і складності виробництва).

Отримані на клопотання відповіді та всі надані документи реєструються, як додаткові матеріали для проведення судово-товарознавчої експертизи. Зареєстровані матеріали надалі експерт може використовувати, як вихідні дані для визначення розміру шкоди.

Всі аргументи і кожна цифра в розрахунку шкоди повинні мати відповідне документальне підтвердження. До них можна віднести: договори на придбання майна, яке було пошкоджене або зіпсоване, рахунки-фактури, копії платіжних доручень, чеки, витратні ордери, кошториси тощо.

При оформленні висновку надані експерту вихідні дані та інші інформаційні документи (цінова інформація) наводяться у додатку до нього.

Завдяки плідній і наполегливій праці науково-консультативної та методичної ради з проблем судової товарознавчої експертизи при Міністерстві юстиції України з 2000 р., на думку сучасних науковців, визнано, що з метою визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, можливо використання чинних акредитованих та атестованих у відповідному порядку методик, що містяться у Державному реєстрі. У разі потреби під час проведення експертизи також можуть використовуватись науково-технічна та довідкова література, перелік якої затверджується наказом Міністерства юстиції України та не є вичерпаним, інформаційні бази даних з мережі Інтернет, а також програмні продукти, рекомендовані для використання в експертній практиці рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.06.2022).

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень від 08.10.1998 р. № 53/5. (зі змінами та доповненнями) : затв. наказом Міністерства юстиції України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 08.06.2022).

3. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

4. Методика проведення судово-товарознавчих експертиз по визначенню розміру матеріальної шкоди, завданої власнику пошкодженого майна / МЮУ : ХНДІСЕ ; А. І. Лозовий, В. М. Губарева. Харків : ХНДІСЕ, 2006. 44 с.

5. Методика визначення вартості майна / МЮУ : ХНДІСЕ ; А. І. Лозовий, О. С. Донцова та ін. Харків : ХНДІСЕ, 2004. 110 с.

Котенко С. О.,
*старший судовий експерт відділу
товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих,
гемологічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

Солоніченко Л. А.,
*судовий експерт відділу товарознавчих
та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних,
будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА СУДОВИХ ЕКСПЕРТІВ ПРИ ВИНЕСЕННІ КЛОПОТАНЬ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УМОВАХ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ВОЄННОГО СТАНУ

З 1 травня 2022 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» № 2201-ІХ. Законом внесено зміни, зокрема визначено, що зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження. Ефективність розкриття і розслідування злочинів в даний час багато в чому обумовлюється використанням спеціальних знань, що значно розширює пізнавальні можливості слідчого, оскільки кримінальне судочинство не може ефективно функціонувати. Чітке розуміння сутності спеціальних знань у кримінальному судочинстві вкрай важливе для їх ефективного використання у процесуальній діяльності: воно сприятиме правильному визначенню галузі знань, які можуть бути використані; залученню до участі у слідчій дії відповідного фахівця; визначенню підстав і призначення експертного дослідження, його предмета, а також вирішенню інших питань.

Експерт є самостійним учасником кримінального провадження, специфіка участі якого визначається тим, що він в певній мірі забезпечує весь комплекс функцій органів, що здійснюють провадження по справі та інших учасників процесу. Відповідно до пп. 2 п. 3 ст. 69 Кримінально-процесуального кодексу України експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи. У діяльності експерта

товарознавця часто виникає необхідність реалізації цього права [2, ст. 69].

Згідно з Інструкцією з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС: затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ 17.07.2017 р. № 591, у разі незадоволення порушених експертом клопотань упродовж сорока п'яти календарних днів з дня його направлення, експерт не вирішує окреме питання, з приводу якого було направлено клопотання, або складає повідомлення про неможливість проведення експертизи. Проведення призначеної судової товарознавчої експертизи до виконання заявленого клопотання призупиняється.

Питання поставлені на вирішення судової товарознавчої експертизи є стрижнем постанови і процесу проведення судової товарознавчої експертизи. Від відповіді слідчого на клопотання судового експерта багато в чому залежить обґрунтованість, правильність висновку та взагалі своєчасність вирішення поставлених на розгляд судової товарознавчої експертизи питань, а від цього й відповідно швидкість проведення досудового розслідування.

В реаліях сьогодення виникають труднощі в практичній діяльності органів досудового розслідування, і як наслідок у роботі експертів. Відомості, що підлягають внесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань вносяться до нього за першої можливості, а процесуальні дії під час кримінального провадження фіксуються у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин. За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складанням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій [1, пп. 14].

В умовах війни необхідність у залученні експертів з метою оцінки викраденого майна зростає в рази. На сьогодні збільшилась кількість, не тільки крадіжок, а й все частішими стають випадки мародерства. За ст. 432 Кримінального кодексу України мародерство – це викрадення речей вбитих чи поранених на полі бою [2, ст. 432]. Проте в умовах війни під «мародерством» розуміють крадіжки, вчинені не лише на полі бою, але й на інших територіях під час воєнного стану.

На дослідження надходить велика кількість різноманітних об'єктів і для того щоб відповісти на запитання експерту товарознавцю дуже важливо мати достатню кількість вихідних даних не лише для початкової ідентифікації об'єкта дослідження, а й подальшої його оцінки. Так, якщо об'єктом дослідження є наприклад мобільний телефон чи інша дрібна

побутова техніка. Для вирішення поставленого запитання експерту товарознавцю необхідна інформація про дату покупки та дату введення вищевказаних об'єктів дослідження в експлуатацію, їх повне та точне найменування, а іноді й основні технічні характеристики (такі як об'єм оперативної та вбудованої пам'яті), по можливості комплектацію на момент скоєння злочину.

Відповідно до Інформаційного листа щодо особливостей визначення вартості ювелірних виробів з дорогоцінних металів, для того щоб визначити вартість ювелірного виробу, нам необхідна достатня інформація щодо об'єкта дослідження, а саме: маса виробу; проба або відсотковий склад дорогоцінних металів та інших домішок у виробі; інформація про вставки (найменування, маса, колір, чистота, огранка, вартість) із дорогоцінного каміння органічного утворення, напівдорогоцінного каміння та їх імітацій; інформація про дату виготовлення виробу та/або термін користування виробом; інформація про пошкодження виробу та/або ознаки користування ним; інформація про специфічні (художні) характеристики виробу) [4, ст. 3].

При надходженні об'єктів дослідження з пошкодженням або в непридатному для подальшого використанні стані важливо щоб в постанові про призначення судової товарознавчої експертизи містилася інформації про стан об'єкту дослідження на момент скоєння кримінального правопорушення, характер пошкоджень та за можливості вказати в результаті чого такі пошкодження виникли.

Якщо об'єктом дослідження є велосипеди, то необхідно повністю прописати точне найменування, торгову марку, модель, а також рік випуску даної моделі велосипеду, при чому звернути увагу потрібно й на дату придбання об'єкта дослідження потерпілим, та основні технічні характеристики (діаметр коліс, тип (жіночий чи чоловічий), матеріал виготовлення рами та її розмір, кількість швидкостей та тип гальм).

Якщо об'єктом дослідження є різні металеві вироби, якщо наприклад орган досудового розслідування не володіє інформацією щодо точних розмірних характеристик, дати придбання і введення в експлуатацію, то експерту товарознавцю необхідно зазначити інформацію щодо виду металу (чорний чи кольоровий) та обов'язково точної маси, щоб у експерта була можливість в даному випадку оцінити вказані металеві предмети якщо не в якості виробу, то хоча б в якості брухту металу.

Досить часто виникає необхідність в написанні клопотання при надходженні експертиз щодо визначення ринкової вартості продуктів харчування чи спиртних напоїв. Так, для таких споживчих товарів як, м'ясні, хлібобулочні та кондитерські вироби, обов'язково вказати не лише торгову марку, повне та точне найменування, з вказівкою штрих-коду, а за можливості виробника, сорт, тип фасування, точну масу. Для алкогольних та інших напоїв, окрім найменування, бажано вказати об'єм, вид тари (пляшка, ПЕТ, банка), та тип алкогольний, неалкогольний,

слабоалкогольний, безалкогольний та тип газованості (негазований, слабо газований, сильно газований), також необхідно вказати чи на момент скоєння правопорушення, об'єкти дослідження перебували в новому та запакованому стані (експлуатації не піддавалися), а також чи відповідають вищевказані об'єкти дослідження умовам зберігання, термінам придатності, транспортування, відповідності упаковки безпеки і стандартам, а також наявності відповідних сертифікатів, прийнятих для товарів даної категорії на ринку України.

Якщо об'єктом судової товарознавчої експертизи є косметична продукція, чи то при призначенні експертиз з даними об'єктами дослідження необхідно вказати повне та точне найменування, з вказівкою штрих-коду, тип та об'єм, за можливості прописати чи є дані товари оригіналом фірми виробника (оскільки це впливає на ціну товару), наприклад для парфумів, туалетних чи парфумованих вод, а також інформації чи знаходились дані товари у користуванні, тобто піддавалися експлуатації, оскільки згідно з Постановою Кабінету Міністрів України Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів», непродовольчі товари, якщо вони не задовольняють споживачів з будь-яких причин (знаходились в розпакованому стані та/або експлуатації), не підлягають обміну (поверненню), та відповідно мають цінність лише для власника, і таким чином не мають ринкової вартості у зв'язку з відсутністю інвестиційної привабливості для рядового покупця.

Враховуючи рекомендації з боку судово експертних установ, стосовно обсягу та повноти наданої інформації, своєчасності призначення експертиз розглянуті вище все це сприятиме зменшенню кількості направлених клопотань та винесенню повідомлень про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи, і як наслідок повноті та всебічності висновку експерта. І таким чином, поліпшить експертне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, учинених під час воєнного стану.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-17. / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Інформаційний лист щодо особливостей визначення вартості ювелірних виробів з дорогоцінних металів / Ю. О. Чечіль, Є. І. Горішній, А. В. Кулік, Ю. Д. Суліменко. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 19 с.

Лук'янова В. О.,

*завідувачка сектору автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

Бузина С. О.,

*судовий експерт сектору автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків;*

Бушмін В. О.,

*старший судовий експерт сектору автотоварознавчих досліджень відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

Царинний Є. О.,

*старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності,
Харківський НДЕКЦ МВС України,
м. Харків*

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ЯК ОБ'ЄКТА СУДОВОЇ ТРАНСПОРТНО-ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ З МЕТОЮ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ УКРАЇНІ ТА ЇЇ ГРОМАДЯНАМ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Розглянуто типологію колісних транспортних засобів на основі Постанови Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1166. Встановлено, що об'єктом експертизи є механічні колісні засоби категорій L, M, N та причіпні колісні засоби (категорія O). Розглянуто рекомендований порядок проведення технічного огляду КТЗ, який включає перевірку загальних характеристик КТЗ, візуальну оцінку стану КТЗ, а також його вузлів та агрегатів, проведення ходових випробувань та інші етапи. Охарактеризовано практичні аспекти проведення технічного огляду КТЗ, зокрема, питання фіксації даних, проведення фотозйомки, підстав проведення часткового демонтажу панелей та декоративних елементів. Розглянуто завдання та порядок ходових випробувань КТЗ або його окремих механізмів: перевірку відповідності технічним характеристикам, оцінку якості виконання очікуваних

технологічних операцій, виявлення можливих ознак несправності.

У зв'язку із значним розширенням автомобільного ринку України, автотоварознавчі експертизи проводяться все частіше. Для того, щоб результати проведених досліджень були реальними та об'єктивними, замовники та виконавці експертизи повинні чітко дотримуватися вимог законодавства. Порядок призначення і проведення автотоварознавчої експертизи є достатньо зрозумілим, хоча, як свідчить експертна практика, іноді виникають проблеми [1, с. 10].

Змісту судової автотоварознавчої експертизи, методичної послідовності її проведення присвячено праці таких вчених, як С. Й. Гонгало, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. Ю. Холодова, В. М. Губарева, Г. А. Сич та ін. Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо необхідність подальших досліджень та удосконалення методики проведення технічного огляду КТЗ в межах судової товарознавчої експертизи.

Правові основи судової автотоварознавчої експертизи визначено у Законі України «Про судову експертизу» [6], «Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів» [3], а також Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1166, в якій наведено типологію КТЗ залежно від конструкції, призначення чи особливостей [5]. Відповідно до визначених класифікацією ознак, до числа об'єктів автотоварознавчої експертизи відносяться:

- механічні колісні засоби із двома, трьома або чотирма колесами (мотоколісні засоби – мотоцикли та квадроцикли) (категорія L);
- механічні колісні засоби, які мають не менше чотирьох коліс і призначені для перевезення пасажирів та їх багажу (автомобілі легкові, автобуси) (категорія M);
- механічні колісні засоби, які мають не менше чотирьох коліс і призначені для перевезення вантажів (автомобілі вантажні та спеціалізовані) (категорія N);
- причіпні колісні засоби, призначені та сконструйовані для перевезення вантажів або людей, а також для використання як житлові приміщення (категорія O) [5].

Експертний огляд КТЗ або його складових може бути проведений як на місці події, його зберігання в умовах ремонтного підприємства, так і безпосередньо в експертній установі. Огляд дає можливість на основі органолептичних методів визначити необхідні дані про об'єкт. Експерт може використовувати і технічні засоби (додаткові джерела освітлення, лупу тощо), проводити вимірювання [7, с. 513–526].

Перед проведенням огляду КТЗ або його складової необхідно ознайомитися із записами реєстраційних документів, інформацією про загальні технічні характеристики та можливі комплектації об'єкта дослідження, визначитися з місцем розташування ідентифікаційного або серійного номера, нанесеного виробником КТЗ, або його складової,

ознайомитись з результатами попередніх досліджень та інше довідково-нормативною документацією.

Для фіксації отриманих даних застосовуються як вербальні методи (запис тексту на папері, запис з допомогою диктофона), і зорові образи (складання важливих, кінематичних та інших схем, фотографування, відеозапис тощо).

Фотозйомка є одним із ефективних засобів фіксації доказової інформації. Отримані фотографії дозволяють найбільш точно зафіксувати стан КТЗ, його зовнішній вигляд та властивості, щоб наочно сприйняти відбите. Фотографії забезпечують змогу безпосередньо вивчати зафіксовані об'єкти, що може дозволити неодноразово повертатися до їхнього вивчення. При проведенні судових автотоварознавчих експертиз та експертних досліджень в основному застосовується оглядова, вузлова, детальна або макrofотозйомка.

Пошкодження складових КТЗ слід фотографувати за правилами масштабної фотозйомки із застосуванням відповідної масштабної лінійки. Масштабна зйомка дає змогу визначити за фотознімком лінійні розміри сфотографованого об'єкта, обсяги та характер пошкоджень. Причому важливо відзначити, що розподіл масштабної лінійки повинні бути узгоджені з розмірами об'єкта, який фотографується.

На підставі даних, отриманих у ході проведеного огляду, висувуються експертні гіпотези, планується подальше дослідження, у тому числі питання взаємодії з особою (органом), що призначила експертизу (запитуються об'єкти та дані, необхідні для проведення дослідження, тощо). Взаємодія експерта з особою (органом), яка призначила експертизу, також може бути обумовлена необхідністю проведення додаткових експертних досліджень. Наприклад, експерт-автотоварознавець в результаті огляду встановив, що є ознаки зміни номерів вузлів та агрегатів або виправлень у записах про дату випуску, номер шасі або інших вузлів та агрегатів у технічному паспорті. Експерт повідомляє про це уповноважену особу для прийняття рішення про призначення відповідних експертиз та досліджень [4, с. 609].

Технічний огляд КТЗ як об'єкта судової автотоварознавчої експертизи може проводитися у такому порядку:

- перевірка відповідності загальних характеристик КТЗ інформації про об'єкт експертизи, яку зазначено у документі про призначення експертизи;
- перевірка наявності об'єктів експертизи у кількості, яка дозволяє досягнути цілей технічного огляду;
- візуальна оцінка стану КТЗ ззовні та стану салону;
- візуальна оцінка стану вузлів та агрегатів, електронного обладнання (із частковим демонтажем панелей та декоративних елементів, якщо вони перешкоджають зовнішньому огляду);
- вимірювання фізичних габаритів КТЗ та окремих складових частин;

– проведення ходових випробувань КТЗ, перевірка працездатності механізмів та електронного обладнання;

– виявлення ознак, які вказують на можливі несправності КТЗ в цілому, або окремих його складових (шум, вібрація, нагрівання, тощо);

– у разі необхідності – проведення технічного огляду КТЗ із проведенням демонтажу його складових (в умовах спеціалізованого ремонтного підприємства) [2, с. 258–263].

Під час проведення технічного огляду експерт, насамперед, повинен:

– перевірити тотожність виявлених під час огляду ідентифікаційних номерів записам у документації до КТЗ (у свідоцтві про реєстрацію, технічному паспорті, тощо);

– перевірити відповідність фактичної комплектації нормативній – на основі даних про заводську комплектацію моделі КТЗ; встановлення факту фізичної наявності/відсутності пристроїв (обладнання); встановлення факту фізичної наявності/відсутності модернізацій, тощо;

– записати показання одометра;

– перевірити наявність інформативних ознак, які вказують про проведення відновлювальних ремонтів;

– перевірити наявність пошкоджень (їх характеру та обсягу), зносу та інших ознак, які впливають на технічний стан КТЗ (з фотофіксацією у разі виявлення);

– встановити вид лакофарбового покриття корпусу КТЗ;

– визначити перелік складових, імовірно придатних для подальшої експлуатації, та перелік робіт, необхідних для їх демонтажу (у разі виявлення значних пошкоджень КТЗ) [2, с. 258–263].

Узагальнення вищенаведеного дозволяє констатувати, що відомості, отримані у результаті проведення технічного огляду КТЗ є основою для наступних етапів судової автотоварознавчої експертизи. Достовірність, повнота та об'єктивність результатів технічного огляду залежать від якості огляду, тестування та випробувань КТЗ. Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку вбачаємо у дослідженні практики проведення наступних етапів судової автотоварознавчої експертизи.

Література

1. Данілін С. С., Гонгало С. Й. Загальна характеристика автотоварознавчої експертизи. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2015. № 1(11). С. 1–12.

2. Експертизи у судочинстві України : наук-практ. посіб. / за заг. ред В. Г. Гончаренко, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

3. Методика товарознавчої експертизи та оцінки колісних транспортних засобів: затв. Наказом Міністерства юстиції України від 24.11.2003 р. № 142/5/2092 : із змін., внес. наказом № 3207/05/1033 від 21.10.2019 р. / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1074-03#n519> (дата звернення: 02.06.2022).

4. Потанин М. В., Прусаков А. О. Особенности осмотра объектов исследования при проведении судебных автотовароведческих экспертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. №10. С. 606–611.

5. Про єдині вимоги до конструкції та технічного стану колісних транспортних

засобів, що експлуатуються : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1166: із змін., внес. Постановою № 7 від 05.01.2021 р. / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1166-2010-%D0%BF#n36> (дата звернення: 06.06.2022).

6. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII : із змін., внес. Законом № 1928-IX від 02.12.2021 р. / Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

7. Холодова О. Ю., Губарева В. М., Сич Г. А. Методологія визначення вартості майна, обладнання, сировини та споживчих товарів з урахуванням ретроспективності оцінки під час проведення судово-товарознавчих експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 22. С. 513–526.

Ольхов В. С.,

*завідувач сектору лабораторії інженерно-транспортних досліджень,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
м. Харків,*

Хоробрих П. М.,

*завідувач лабораторії інженерно-транспортних
та дорожньо-технічних досліджень,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
м. Харків,*

Пасашков О. О.,

*старший науковий співробітник лабораторії
інженерно-транспортних досліджень,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»,
м. Харків,*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИ ВИЗНАЧЕНІ ВАРТОСТІ ПОШКОДЖЕНЬ АВТОМОБІЛЬНИХ ДОРІГ, ЯКІ УТВОРИЛИСЯ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

24.02.2022 р. на території України відбулося повномасштабне військове втручання з боку Російської Федерації, внаслідок якого практично по всій території України виникали бойові зіткнення з російськими військовослужбовцями. Також війська РФ періодично здійснюють ракетні обстріли великих міст та об'єктів критичної інфраструктури. Проведення бойових дій на території України призводить до руйнування об'єктів підприємств, житлових будинків, а також інфраструктури міст та районів України. Разом з тим утворюються значні руйнування автомобільних доріг населених пунктів і доріг загального користування, а також відомчих доріг та прилеглої території.

Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну на даний час

зруйновано вже понад 24 тис. км доріг і 305 мостів. Загалом збитки сягнули майже \$104 млрд.

Все вищевикладене створює додаткові питання стосовно визначення вартості ремонту автомобільних доріг, які були пошкоджені саме внаслідок бойових дій.

Відповідно до загальної кваліфікації, яка наведена у ГБН Г.1-218-182:2011 [1], ремонтні роботи можливо поділити на капітальні та поточні (середні та дрібні), також відновлення дорожнього покриття може бути проведене в рамках експлуатаційного утримання автомобільних доріг. Критерієм для призначення капітального ремонту є такий транспортно-експлуатаційний стан дороги, який не задовольняє вимогам руху згідно з ДСТУ 3587 [2]. Поточний (планово-попереджувальний) ремонт – запланований обсяг робіт з відновлення транспортно-експлуатаційного стану автомобільних доріг та інженерних споруд, а також роботи з покращення облаштування автомобільних доріг.

До призначення експертизи особа (орган), що призначає експертизу, має підготувати матеріали, які є об'єктами дослідження, та направити їх до експертної установи разом із постановою (ухвалою). Якщо експертне дослідження робиться по зверненню громадян або фізичних осіб, до експертної установи необхідно надати відповідне звернення (заяву), про залучення експерта та відповідні матеріали.

Також одною з проблем вирішення питання по встановленню вартості ремонтних робіт є те, що в процесі експлуатації автомобільної дороги вона піддається руйнівним навантаженням внаслідок руху транспортних засобів, що викликає її пошкодження. Тому експерту необхідно розмежувати пошкодження, які виникли в процесі проведення бойових дій, а які утворилися в процесі експлуатації, щоб у свою чергу дасть змогу визначити об'єм пошкодження автомобільної дороги, а відповідно і визначити у подальшому вартість відновлювального ремонту.

У зв'язку з вищевикладеним, перед експертом може бути поставлено завдання щодо визначення виду ремонту автомобільної дороги, виходячи з її техніко-експлуатаційного стану після проведення бойових дій, що у свою чергу дасть відповідь на питання, який саме необхідний ремонт, локальна пошкоджена ділянка або стан автомобільної дороги такий, що вимагає проведення капітального ремонту із заміною наявного покриття на нове. Це також буде впливати на визначення вартості проведення ремонтних робіт, відповідно і на встановлення матеріальної шкоди, яка завдана внаслідок військової агресії РФ.

Як було вказано вище, експерту необхідно розмежувати пошкодження доріг, які виникли внаслідок бойових дій від тих, що виникли внаслідок експлуатації автомобільних доріг. При дослідженні даних об'єктів (автомобільної дороги) може виникнути необхідність залучення до проведення експертизи, експертів вибухотехніків та за

можливістю експертів-хіміків, які у свою чергу допоможуть експерту-будівельнику розмежувати пошкодження. У даному випадку є доцільним призначення саме комплексної судової дорожньо-технічної, будівельно-технічної, вибухотехнічної та хімічної експертизи, проведення якої значно підвищить доказовість даної експертизи.

Література

1. Ремонт автомобільних доріг загального користування. Види ремонтів та перелік робіт: ГБН Г.1-218-182:2011. *Інформаційна довідникова система «Будстандарт»*. URL: <http://budstandart.com/> (дата звернення: 21.06.2022).

2. Автомобільні дороги, вулиці та залізничні переїзди. Безпека дорожнього руху. Вимоги до експлуатаційного стану: ДСТУ 3587-97. *Інформаційна довідникова система «Будстандарт»*. URL: <http://budstandart.com/> (дата звернення: 21.06.2022).

3. Знаки дорожні. Загальні технічні умови. Правила застосування: ДСТУ 4100-2014. *Інформаційна довідникова система «Будстандарт»*. URL: <http://budstandart.com/> версія 3.1.0. (дата звернення: 21.06.2022).

4. Безпека дорожнього руху. Розмітка дорожня. Загальні технічні вимоги. Методи контролювання. Правила застосування ДСТУ 2587:2010. *Інформаційна довідникова система «Будстандарт»*. URL: <http://budstandart.com/> версія 3.1.0. (дата звернення: 21.06.2022).

5. Правила дорожнього руху України : постанова КМУ від 10.10.2001 р. № 1306 (із змінами та допов.). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p> (дата звернення: 21.06.2022).

Кравцов С. О.,

*к.ю.н., доц., доцент кафедри цивільного процесу,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

24 лютого 2022 р. росія² офіційно «де-юре» і «де-факто» оголосила війну Україні, прикриваючись безглуздими цілями «спеціальної військової операції». Внаслідок активних насильницьких і протиправних військових дій з боку країни-агресора було завдано чимало шкоди майну звичайних громадян. Були зруйновані як приватні будинки, так і багатоповерхові, зазнали пошкодження адміністративні будівлі адміністрацій областей (наприклад, будівлі Харківської та Миколаївської обласної адміністрації), школи, дитячі садочки та ін.

За даними останнього звіту в межах спільного проєкту Мінекономіки та Київської школи економіки (KSE institute), станом на 8 червня 2022 р. прямі збитки економіки України від пошкодження та руйнування

² Останнім часом слово «росія» прийнято писати з маленької літери. Як пояснює мовознавець Олександр Авраменко, прізвища людей та імена, які вживають зневажливо, пишуть з малої літери. І це правило давнє, воно ще з радянських часів було в нашому правописі. Наприклад, «гітлери», «путіни» ми можемо спокійно писати з малої літери, це відповідає вимогам чинного правопису.

житлових і нежитлових будівель та інфраструктури складають уже майже \$104 млрд, а загальний рівень втрат оцінюється в \$600 млрд [1].

На сьогоднішній день дуже важливим питанням залишається створення єдиного механізму щодо відшкодування шкоди, яка заподіяна незаконними діями російських військ. На національному рівні вже розроблені та подані на обговорення деякі нормативно-правові акти, які допоможуть тим, хто зазнав шкоди отримати компенсацію за свої зруйноване майно. Так, відповідно до проекту Закону «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [2], регламентуються питання щодо отримувачів компенсації; процедури подання заяви про компенсацію; способів надання компенсації; правового статусу та компетенції Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації та ін. Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 р. № 326 визначаються процедури визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [3].

Але без підтримки міжнародної спільноти намагання України реалізувати ідеї щодо реального відшкодування шкоди громадянам, які втратили своє майно, може бути неможливим через відсутність ресурсного забезпечення.

Так, 18.05.2022 р. був прийнятий Указ Президента України № 346/2022 «Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [4]. У п. 2 Указу зазначається, що робочій групі слід розробити та внести пропозиції щодо засобів та правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у тому числі репарації, конфіскації, контрибуції, а також кроків щодо їх упровадження з урахуванням міжнародно-правових механізмів, міжнародного досвіду та судової практики.

Основна ідея даної робочої групи є створення Комісії з міжнародних позовів для відшкодування. Як і більшість інших комісій з розгляду позовів, повноваження Комісії визначатимуться міжнародною угодою, укладеною між Україною та заінтересованими державами. Дана комісія буде таким собі «майданчиком», де буде розглядатися широкий спектр питань відповідно до міжнародного економічного та гуманітарного права з боку різних груп потерпілих сторін, у тому числі держав, міжнародних організацій, юридичних та фізичних осіб [5]. Створення такої інституції не є якимсь новим явищем в міжнародному гуманітарному праві, оскільки військові конфлікти між Іраном і США, Еритрею та Ефіопією закінчувалися створенням спеціальних комісій, які були уповноважені

розглядати аналогічні питання. Але слід дати аналіз даних інституції в порівняльно-правовому аспекті.

Як приклад існування аналогічної інституції можна проаналізувати діяльність Комісії Іран-США (офіційна назва – Iran-United States Claims Tribunal). Трибунал з урегулювання взаємних претензій Ірану та Сполучених Штатів був створений як один із заходів, вжитих для врегулювання кризи у відносинах між Ісламською Республікою Іран та Сполученими Штатами Америки, що виникла внаслідок кризи із захопленням заручників у посольстві Сполучених Штатів у Тегерані в листопаді 1979 р. та подальшого блокування іранських активів Сполученими Штатами Америки. Уряд Демократичної Народної Республіки Алжир виступав посередником у пошуках взаємоприйняттого рішення. Провівши консультації з урядами обох країн щодо зобов'язань, які кожна з них готова взяти на себе для врегулювання кризи, уряд Алжиру зафіксував ці зобов'язання у двох заявах, зроблених 19 січня 1981 р. Потім Іран та Сполучені Штати приєдналися до «Спільної декларації» та «Декларації про врегулювання претензій», які називаються «Алжирські декларації». Відповідно до Алжирських декларацій Трибунал має право виносити рішення за позовами громадян Сполучених Штатів проти Ірану та іранських громадян проти Сполучених Штатів [6].

Аналізуючи діяльність даного Трибуналу, можна побачити, що основний акцент робиться саме на тому, що обидві країни, між якими був воєнні дії, виявили бажання щодо регулювання даних питань щодо відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок військових дій.

У ситуації, яка зараз існує в Україні, на нашу думку, країна-агресор не піде на такі перемови щодо визнання зі свого боку факту спричинення шкоди Україні.

Крім того, іншим важливим аспектом є наявність імунітету держави. Дане питання намагався вирішити Верховний Суд у своїй Постанові від 14 квітня 2022 р. [7]. Так, у відповідності до даної Постанови Касаційний цивільний суд зауважує, що Закон України «Про міжнародне приватне право» встановлює судовий імунітет щодо іноземної держави за відсутності згоди компетентних органів відповідної держави на залучення її до участі у справі в національному суді іншої держави.

Водночас як Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16 травня 1972 р., так і Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 2004 р., передбачають, що держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду.

Україна не є учасницею жодної із цих конвенцій. Однак вони

відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі.

Починаючи з 2014 р., загальновідомим є той факт, що РФ чинить збройну агресію проти України та продовжує це станом на момент ухвалення цього рішення.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 14 квітня 2022 р. щодо заяви ВРУ «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» дії Збройних сил, політичного і військового керівництва Росії під час збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., визнано геноцидом Українського народу.

Визначаючи, чи поширюється на РФ судовий імунітет у справі, яка переглядається, Верховний Суд урахував таке:

- предметом позову є відшкодування моральної шкоди, завданої фізичним особам, громадянам України, внаслідок смерті іншого громадянина України;

- місцем завдання шкоди є територія суверенної держави – України;

- передбачається, що шкода є завданою агентами РФ, які порушили принципи та цілі, закріплені в Статуті ООН, щодо заборони військової агресії, вчиненої стосовно іншої держави – України;

- вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави – України, що закріплено в Статуті ООН;

- національне законодавство України керується тим, що, за загальним правилом, шкода, завдана в Україні фізичній особі в результаті протиправних дій будь-якої іншої особи (суб'єкта), може бути відшкодована за рішенням суду України (за принципом генерального делікту).

Тобто Верховний Суд виходить із того, що в разі застосування деліктного винятку будь-який спір, що виник на її території в громадянина України, навіть з іноземною країною, зокрема РФ, може бути розглянутий і вирішений судом України як належним та повноважним судом.

Отже, після початку війни в Україні з 2014 р. суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Окрім того, у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України 24 лютого 2022 р. Україна розірвала дипломатичні відносини з Росією, що унеможливило із цієї дати направлення різних запитів і листів до посольства РФ в Україні з огляду на припинення його роботи на території України.

Верховний Суд установив підстави для висновку про те, що,

починаючи з 2014 р., немає необхідності в направленні до посольства РФ в Україні запитів щодо згоди РФ бути відповідачем у справах про відшкодування шкоди у зв'язку з вчиненням РФ збройної агресії проти України й ігноруванням нею суверенітету та територіальної цілісності Української держави. А з 24 лютого 2022 р. таке надсилання неможливе ще й з огляду на розірвання дипломатичних відносин України з РФ.

Крім того, слід також погодитись з точкою зору заступника міністра юстиції України Іриною Мудрою, про доцільність створення Комісії, яка розглядатиме позови про відшкодування збитків від фізичних осіб, підприємств і держави Україна. Україна ініціює цей процес, оскільки жоден створений національний чи міжнародний форум не може бути застосований для досягнення мети – компенсації збитків. Національні суди зіштовхуються з обмеженнями юрисдикції. Міжнародні суди та трибунали мають обмежену компетенцію або не пропонують ефективного механізму виконання рішень. Інструменти ООН не такі ефективні через право вето росії в Раді Безпеки.

На цій основі Україна пропонує створити багатосторонню міжнародну угоду, що запровадила б цей механізм, одним з компонентів якого є створення спеціального Фонду, з якого будуть розподілятися ресурси. Передбачається, що поповнення Фонду відбуватиметься завдяки арештованим активам рф за кордоном і, можливо, внескам самої росії [8].

На підставі вищевикладеного, слід зробити висновки, що посягання на територіальну цілісність Україна не повинна залишитись поза увагою міжнародних організацій не лише Європи, але й всього світу. Створення єдиного механізму відшкодування шкоди буде вважатися суттєвим кроком до відновлення нормальної життєдіяльності кожної людини, організації, держави в цілому.

Література

1. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3507954-vidskoduvanna-zbitkiv-zavdanih-zbrojnou-agresieu-rf-diemo-pokrokovu.html> (дата звернення 17.06.2022).
2. Проект Закону «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283> (дата звернення 17.06.2022).
3. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-p#Text> (дата звернення 17.06.2022).
4. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Указ Президента України № 346/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3462022-42577> (дата звернення 17.06.2022).
5. URL: <https://www.justsecurity.org/81862/launching-an-international-claims-commission-for-ukraine-ua/> (дата звернення 17.06.2022).
6. URL: <https://iusct.com/about/> (дата звернення 17.06.2022).

7. Постанова Касаційного цивільного суду від 14.04.2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zakonodas tvo/Rish_sud_imun.pdf (дата звернення 17.06.2022).

8. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/irina-mudra-zustrilasya-z-predstavnikami-parye-shchodo-koncepciyi-stvorenniya-komisiyi-z-mizhnarodnih-pozoviv-dlya-vidshkoduvannya-zbitkiv-i-yiyi-funkcionuvannya> (дата звернення 17.06.2022).

Гусаров К. В.,

д.ю.н, проф.,

завідувач кафедри цивільного процесу,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

м. Харків

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

З початком відкритої російської збройної агресії проти України 24 лютого 2022 р. правове регулювання суспільних відносин зазнало суттєвих коригувань. Не є виключенням і процесуальне законодавство, що регламентує процедуру судового захисту порушених під час військової агресії цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Слід зазначити, що за декілька місяців російської військової агресії помітна активна робота вітчизняного законодавця по врегулюванню трудових та інших правовідносин соціального спрямування, а також вдосконаленню правовідносин кримінально-правового циклу щодо військових, зокрема, злочинів. Увага держави до забезпечення соціальних прав учасників правовідносин під час воєнного стану відповідає конституційному положенню про визнання людини в Україні найвищою соціальною цінністю. Змін та доповнень зазнала чимала кількість норм права в цілому. Враховуючи предмет даного наукового заходу та необхідність висловлення пропозицій щодо внесення доповнень та змін до норм національного цивільного процесуального законодавства, вважаю за доцільне висловити наступні пропозиції, котрі можуть посилити ефективність судового захисту цивільних прав. Варто в даному аспекті погодитись із думкою В.В. Комарова про те, що інститути правосуддя і судочинства повинні вдосконалюватися відповідно до викликів сучасного суспільства [5, с. 5].

Процедура реалізації судового захисту потребує наявності комплексу заходів по зверненню за захистом тієї чи іншої особи до органу судової влади. Отриманню рішення суду з позитивним для позивача змістом передують ретельна робота над змістом позовної заяви, аналізом спірних правовідносин та їх правової характеристики. Наявність різноманітних «ускладнень» руху справи при відкладенні розгляду справи, зупиненні судових проваджень досить часто втомлює й вимотує сторін.

Проте при реалізації права звернення до суду не завжди помітним є аналіз такої передумови, як сплата судових витрат. У даному аспекті першочерговим є оплата судового збору в якості обов'язкової передумови звернення до суду. Аналіз інституту судових витрат з наукового боку здійснено, наприклад, Ю. В. Білоусовим та Н. Ю. Голубевою [2; 3]. У той же час аналіз Закону України «Про судовий збір», передусім ст. 4 цього нормативного акту передбачає, що при подачі позовної заяви майнового, зокрема, характеру, фізичною особою або фізичною особою-підприємцем, розмір судового збору дорівнює, за загальним правилом, 1 % ціни позову.

Під час військової агресії Російської Федерації проти України слід відмітити істотне скорочення доходів громадян. Така обставина робить ще більш ускладненим реалізацію права на судовий захист з причини, перш за все, виникнення труднощів при сплаті судового збору. Це стосується особливо тимчасово переміщених осіб, які втратили роботу та залишились в багатьох випадках без засобів до існування. З огляду на такі обставини, приймаючи до уваги необхідність реалізації гарантування доступу до правосуддя, варто на законодавчому рівні позитивно вирішити питання відносно звільнення від сплати судового збору фізичних осіб – внутрішньо-переміщених осіб, які звертаються до суду за захистом.

Проблема доступу до правосуддя до свого змісту включає і територіальну доступність судів для звернень заінтересованих осіб. Процесуальний порядок звернення до суду передбачає дотримання встановлених правил підсудності суду цивільних справ. Вони, з свого боку, викладені у статтях 23–32 ЦПК України та містять, в багатьох випадках, визначення підсудності місцем проживання (перебування) відповідача. Однак як вказаний вид підсудності, так і інші, визначені цивільним процесуальним законодавством, не передбачають, вважаю, складнощів у реалізації права звернення до суду за захистом під час військових дій. У зв'язку з цим уявляється за можливе запропонувати встановити альтернативну підсудність по цивільним справам за заявами тимчасово-переміщених осіб та осіб, що мешкають на тимчасово-окупованих територіях, до будь-якого суду першої інстанції на території України із урахуванням правил інстанційної юрисдикції.

Окупація значної території України з 24 лютого 2022 р. призвела до блокування переміщення як населення, так і звичайного руху транспорту, поштового зв'язку тощо. У зв'язку із цим має місце втрата судами справ, включаючи цивільні, внаслідок захоплення території України, пошкодження та руйнування будівель судів тощо. Проте національне цивільне процесуальне законодавство не містить механізму відновлення втрачених таким чином матеріалів цивільних справ. У зв'язку з цим потребує вдосконалення процедура відновлення втраченого судового провадження, оскільки повне відновлення обмежується вимогами статей

488 та 490 ЦПК України.

Розділ X ЦПК України містить нормативно-закріплений порядок відновлення втраченого судового провадження. Проте його навряд чи можна застосувати до відновлення матеріалів судових справ, що втрачені під час збройної агресії Російської Федерації, з декількох причин. Так, ст. 488 ЦПК України передбачає можливість відновлення втраченого повністю чи частково судового провадження, яке закінчено ухваленням рішення або у якій провадження закрито. Зазначена норма не передбачає можливість відновлення провадження по цивільній справі, яку втрачено під час розгляду справи по суті та в інших випадках, про які не зазначено у наведеній вище правовій нормі. Виникає питання і до визначення підсудності заяви про відновлення втраченого провадження. За правилами ст. 490 ЦПК України, відповідна заява подається до суду, що розглядав справу в якості суду першої інстанції. В той же час вважаю за доцільне запропонувати на законодавчому рівні доповнити встановлене правило підсудності. При цьому варто врахувати, що територіальна підсудність судової справи може бути змінена в умовах, зокрема, воєнного стану (ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). При цьому підсудність змінюється шляхом передачі справи до суду, котрий територіально найбільш наближений до того органу судової влади, котрий територіально найбільш наближений до того органу судової влади, котрий не може здійснювати правосуддя. У випадку неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження, останнє реалізуватиметься розпорядженням Голови Верховного Суду. Таке рішення також є підставою для передачі усіх справ, котрі перебували на розгляді суду, територіальні підсудність якого змінюється.

З причини висловлення пропозицій відносно розширення підстав для відновлення втраченого судового провадження, уявляється не доцільним існування такої підстави для відмови у відкритті провадження про відновлення втраченого судового провадження, яке на сьогодні закріплено у п. 1 ч. 4 ст. 492 ЦПК України. Мова іде про випадки подачі заяви про відновлення судового провадження, втраченого до закінчення судового розгляду та до ухвалення судового рішення в цілому.

Правила окремого провадження цивільного судочинства передбачають процедуру розгляду судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. В цій частині вирішальним є дотримання умов, викладених у нормах матеріального права, передусім у статтях 43 та 46 ЦК України.

За загальним правилом, фізична особа судом може бути визнана безвісно відсутньою за умови відсутності відомостей про місце її перебування протягом одного року в місці її постійного проживання. У випадку неможливості встановлення дня одержання останніх відомостей відносно місця перебування особи, початком її безвісної відсутності

вважається, відповідно до ч. 2 ст. 43 ЦК України, перше число місяця, що йде за тим, в якому такі відомості були одержані, а при неможливості встановлення цього місяця – перше січня наступного року. Під час воєнного стану на територіях проведення бойових дій, на нашу думку, слід звернути увагу на необхідність скорочення перебігу строку (ст. 43 ЦК України), впродовж якого відсутні відомості щодо місця перебування фізичної особи – до двох місяців з часу, коли востаннє було відомо про місце перебування фізичної особи (відносно осіб, які проживають чи перебувають на тимчасово-окупованих територіях України). У зв'язку з цим ч. 2 ст. 46 ЦК України доцільно виключити. У ч. 1 вказаної норми в той же час в якості підстав для застосування строку ймовірної загибелі фізичної особи, фразу «від певного нещасного випадку» додати «або військових дій». Підсудність цих справ доцільно віднести до будь-якого місцевого суду України з урахуванням правил інстанційної юрисдикції.

Поряд із викладеним, вважаю за необхідне звернути увагу на фактичну неможливість виконання судового рішення на тимчасово-окупованій території держави, надсилання виконавчих документів та судових рішень учасникам справи. І хоча на законодавчому рівні надсилання процесуальних документів певною мірою врегульовано шляхом їх публікації в електронних мережах та надіслання на електронні адреси учасників справи, питання виконання актів правосуддя на вищевказаних територіях не уявляється можливим.

Література

1. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України : монографія. Харків : Право, 2012. 624 с.
2. Білоусов Ю.В. Судові витрати як складова доступності правосуддя. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3. С. 66–71.
3. Голубєва Н. Ю. Судові витрати: значення та види. *Часопис цивілістики*. 2009. Вип. 34. С. 11–16. URL: <http://chascyvil.onua.edu.ua/index.php/chc/article/view/165/53> (дата звернення: 30.04.2022).

Лоцкін І. М.,

*начальник управління державного контролю на кордоні Східного міжрегіонального
головного управління Державної служби України з питань безпечності харчових
продуктів та захисту споживачів на державному кордоні,
м. Харків*

Яценко І. В.,

*д.вет.н., проф., провідний науковий співробітник,
Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Харків*

ОПТИМІЗАЦІЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ХАРЧОВІ ПРОДУКТИ,

КОРМИ, ПОБІЧНІ ПРОДУКТИ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ, ЗДОРОВ'Я ТА БЛАГОПОЛУЧЧЯ ТВАРИН В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНИ

Військове вторгнення Росії на територію суверенної незалежної держави Україна створило причинний фактор негативних наслідків у діяльності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, до повноважень яких належить ввезення (пересилання) на митну територію України об'єктів контролю, що входять до повноважень Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Відсутність можливості продовження діяльності, порушення/ускладнення логістичних маршрутів транспортування та втрата цільового споживача, у зв'язку проведенням активних бойових дій в окремих регіонах України, не є вичерпним переліком негативних наслідків військової агресії, проте є ключовою передумовою для створення більш гнучких та лояльних, законодавчо обумовлених умов ведення діяльності та підтвердження її відповідності законодавству України.

Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» від 18.05.2017 р. № 2042-VIII [1] (далі – Закон України № 2042-VIII) визначено правові та організаційні засади державного контролю, що здійснюється з метою перевірки дотримання операторами ринку законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також законодавства про побічні продукти тваринного походження під час ввезення (пересилання) таких побічних продуктів на митну територію України (далі – державний контроль).

Державним контролем згідно вимог Закону України № 2042-VIII [1] є діяльність компетентного органу, його територіальних органів, державних інспекторів, державних ветеринарних інспекторів, помічників державного ветеринарного інспектора та уповноважених осіб, що здійснюється з метою перевірки відповідності діяльності операторів ринку вимогам законодавства про харчові продукти, корми, здоров'я та благополуччя тварин, а також усунення наслідків невідповідності та притягнення до відповідальності за порушення відповідних вимог. Державний контроль включає також діяльність з перевірки відповідності законодавству про побічні продукти тваринного походження під час ввезення (пересилання) таких продуктів на митну територію України.

З метою зменшення навантаження на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, дії заходів передбачених державним контролем, постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 р. № 537 «Деякі питання проведення заходів державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного

походження, здоров'я та благополуччя тварин, державного ветеринарно-санітарного контролю і ввезення вантажів на митну територію України у період воєнного стану» [7] встановлено, що на період воєнного стану заходи державного контролю проводяться з урахуванням таких особливостей:

1. Заходи державного контролю у пунктах пропуску на державному кордоні України та зонах митного контролю на митній території України проводяться за наявності можливостей (умов) для їх проведення [7].

Визначена умова до набуття чинності змін внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперервного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» від 12 травня 2022 р. № 2246-IX [4] передбачала, що протягом п'яти років з дня опублікування Закону України № 2042-VIII [1] призначеними прикордонними інспекційними постами та призначеними пунктами пропуску на державному кордоні України для цілей цього Закону вважаються всі пункти пропуску на державному кордоні України та зони митного контролю на митній території України, визначені відповідно до митного законодавства, у тому числі якщо вони не відповідають вимогам зазначеного Закону. Термін спливу вказаного періоду становив травень 2022 р., з огляду на що внесені зміни, які передбачають новий часовий період три роки з дня припинення або скасування воєнного стану, дозволяють безперешкодне здійснення комерційної діяльності суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, в умовах фактичної відсутності призначених прикордонних інспекційних постів та призначених пунктів пропуску, які б відповідали передбаченим Законом України № 2042-VIII [1] вимогам.

2. У разі ввезення вантажів з продуктами харчування заходи державного контролю проводяться у формі документальної перевірки та перевірки відповідності на державному кордоні, окрім вантажів з продуктами, які підлягають фізичній перевірці на державному кордоні та лабораторним дослідженням (випробуванням) у випадках, визначених п. 1-2, п. 4 ч. 1 ст. 45 Закону України № 2042-VIII [1, 7].

3. У разі ввезення вантажів з харчовими продуктами нетваринного походження та кормами нетваринного походження заходи державного контролю проводяться у формі документальної перевірки, окрім вантажів, які підлягають перевірці відповідності та фізичній перевірці на державному кордоні, а також лабораторним дослідженням (випробуванням) у випадках, визначених п. 1-2, п. 4 ч. 1 ст. 45 Закону України № 2042-VIII [1] вимогам, та у разі, якщо такі вантажі включені до переліку харчових продуктів нетваринного походження та кормів нетваринного походження, вантажі з якими при ввезенні (пересиланні) на митну територію України підлягають посиленому державному контролю, затвердженого наказом Міністерства аграрної політики та продовольства

від 26.03.2018 р. № 158 [1; 7; 8].

Визначені особливості умов проведення державного контролю шляхом застосування лабораторних досліджень, виключно у випадках визначених п. 1-2, п. 4 ч. 1 ст. 45 Закону України від 18.05.17 № 2042-VIII [1], передбачають проведення досліджень:

- п. 1 – останній попередній вантаж, що походить з тієї самої потужності, за результатами лабораторного дослідження (випробування) визнано небезпечним [1];

- п. 2 – компетентним органом отримано офіційну інформацію, у тому числі через Систему швидкого повідомлення про загрози, пов'язані з харчовими продуктами та кормами (*The Rapid Alert System for Food and Feed – RASFF*), про появу (наявність) в країні-експортері небезпечного фактора, який може бути присутнім у вантажі, що ввозиться (пересилається) на митну територію України [1];

- п. 4 – за результатами огляду, органолептичних досліджень або простих фізичних та хімічних досліджень вантажу з'явилася обґрунтована підозра щодо невідповідності [1].

Зазначені умови в межах ризик-орієнтованого підходу для визначення рівня небезпечності, мають ключове значення з причини їх орієнтування на показник небезпечності, який фактично або ймовірно (за умов обґрунтовано прийнятого рішення про необхідність проведення лабораторних досліджень) може бути присутнім в об'єкті контролю. Відмінністю від зазначеного є проведення лабораторних досліджень харчових продуктів для цілей державного контролю, зазначених в умовах п. 3, п. 5 ч. 1 ст. 45 Закону України № 2042-VIII [1], які в основному орієнтовані на профілактичні або моніторингові заходи контролю без цільового спрямування до конкретного вантажу, в межах попередньо встановлених параметрів. До зазначених пунктів відносять:

- п. 3 – лабораторне дослідження (випробування) передбачено щорічним планом державного моніторингу, щорічним планом державного контролю або рішенням компетентного органу про затвердження періодичності лабораторних досліджень (випробувань) вантажів, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України [1];

- п. 5 – спеціальні умови імпорту передбачають лабораторні дослідження (випробування) відповідних вантажів [1].

Також з урахуванням вимог наказу Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів від 12.12.2018 р. № 1019 «Про затвердження періодичності перевірок вантажів, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України» [9], яким серед іншого затверджено «Періодичність документальних перевірок, перевірок відповідності, фізичних перевірок, лабораторних досліджень (випробувань) харчових продуктів нетваринного походження та кормів нетваринного походження, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України та підлягають державному контролю згідно з

щорічним паном державного контролю», передбачено проведення перевірок відповідності, фізичних перевірок та лабораторних досліджень в межах встановленого відсоткового показника, що з урахуванням встановлених на період воєнного стану особливостей застосовуватись не буде. Ця умова зменшить тривалість проведення державного контролю, а також сприятиме зменшенню додаткового фінансового навантаження на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаного з платністю здійснення державного контролю.

4. Ввезення вантажів з продуктами з держав, щодо яких було введено обмеження у зв'язку із спалахом на їх території хвороб, внесених до списку хвороб, затвердженого Всесвітньою організацією охорони здоров'я тварин (МЄБ), чи інших хвороб, які становлять загрозу для здоров'я людини та/або тварини, визначених законодавством України або міжнародним законодавством, дозволяється за умови, що такі продукти були достатньо оброблені, що гарантує знищення збудника відповідних хвороб, вантажі з продуктами супроводжуються відповідним міжнародним сертифікатом та іншими документами (декларацією виробника, гарантією компетентного органу країни походження), що засвідчують метод обробки продукту та гарантують його відповідність методам обробки, що знищують збудника відповідних хвороб, визначеним в інструкціях з профілактики та боротьби з хворобами, затверджених відповідно до законодавства, та/або в Кодексі наземних тварин Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (МЄБ) [7].

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 96 Закону України «Про ветеринарну медицину» від 25.06.1992 р. № 2498-XII [3], якщо існує високий ризик занесення збудників хвороби тварин, що підлягає повідомленню, на територію України з території сусідньої країни або її передачі через експортні чи транзитні вантажі, Головний державний ветеринарний інспектор України може видати розпорядження про встановлення на території, де є така загроза заборони, обмежень на ввезення на територію України, вивезення з території України або транзит товарів у зв'язку з ризиком, пов'язаним з переміщенням товарів з таких територій або через них.

Рішення про надання дозволу ввезення на територію України вантажів, в умовах наявності ризику поширення інфекційних захворювань тварин, прийнято з урахуванням особливостей міжнародної практики мінімізації зазначеного ризику, за рахунок обробки методами, які гарантують знищення збудника відповідних хвороб.

Кодекс наземних тварин Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (МЄБ) [5] регламентує в межах окремих розділів методи відповідних обробок, також визначає, що ветеринарні та санітарні заходи, пов'язані із міжнародною торгівлею, повинні ґрунтуватись на стандартах МЄБ. Сторона імпортера може дозволяти ввезення на свою територію тварин та продукції, застосовуючи вимоги, відмінні від тих, що рекомендовані зазначеним Наземним кодексом. Для доказу

ґрунтовності, з наукової точки зору, більш жорстких вимог сторона імпорту повинна провести аналіз ризиків відповідно з нормами МЄБ, визначені у Главі 2.1 Кодексу наземних тварин. Члени Всесвітньої торгової організації повинні при цьому посилались на положення Угоди із застосування санітарних та фітосанітарних заходів.

Прийняте рішення про надання дозволу ввезення, у разі дотримання встановлених умов фактичного проведення заходів обробки та документального підтвердження цих дій, є ефективною передумовою для зменшення обмежувальних чинників у діяльності широкого спектру суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що, у свою чергу, не збільшує рівень потенційного ризику поширення інфекційних захворювань.

5. Ввезення вантажів з кормовими добавками без їх державної реєстрації в Україні дозволяється за умови, що такі добавки зареєстровані (дозволені) в Європейському Союзі і призначені для виробництва кормів для продуктивних тварин [7].

6. Ввезення вантажів з фасованими (запакованими) кормами для продуктивних тварин, виготовленими з використанням кормових добавок, зареєстрованих (дозволені) у Європейському Союзі, дозволяється за умови, що такі корми походять з потужностей, розташованих в державах – членах Європейського Союзу або інших державах, за умови, що виробничі потужності в таких державах мають дозвіл на ввезення кормів до Європейського Союзу [7].

Згідно з п. 4 ч. 3 ст. 10 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» від 21.12.2017 р. № 2264-VIII [4] операторам ринку забороняється здійснювати обіг кормів вироблених із використанням кормових добавок, не зареєстрованих в Україні, також згідно з ч. 2-3 ст. 48 зазначеного закону ввезення (пересилання) на митну територію України кормів, що не відповідають вимогам, встановленим законодавством України про корми, заборонено.

Предбачені законодавством України умови є обґрунтованими в межах імплементації законодавства Європейського Союзу та впровадження ідентичних вимог з метою практичного виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої, ратифікованої Законом України від 16.09.2014 №1678-VII [6].

Надання дозволу ввезення вантажів з кормовими добавками та кормів з використанням кормових добавок зареєстрованих (дозволені) у Європейському Союзі є ефективним рішенням, яке дозволить розширити варіативний спектр кормових добавок та кормів на споживчому ринку України та здійснить імпортозаміщення на більш якісні та безпечні товарні позиції.

Література

1. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові

продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19/ed20220513#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

2. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

3. Про ветеринарну медицину : Закон України № 2498-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

4. Про безпечність та гігієну кормів : Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-19#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

5. Кодекс наземних тварин Всесвітньої організації охорони здоров'я тварин (МЕБ). URL: https://rr-europe.woah.org/wp-content/uploads/2020/08/oie-terrestrial-code-2_2019_ru.pdf (дата звернення: 05.06.2022).

6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої : Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

7. Деякі питання проведення заходів державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, державного ветеринарно-санітарного контролю і ввезення вантажів на митну територію України у період воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 р. № 537. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-provedennya-zahodiv-derzhavnogo-kontrolyu-za-dotrimanniyam-zakonodavstva-pro-t70522> (дата звернення: 05.06.2022).

8. Перелік харчових продуктів нетваринного походження та кормів нетваринного походження, вантажі з якими при ввезенні (пересиланні) на митну територію України підлягають посиленому державному контролю : затв. наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 26.03.2018 р. № 158. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11.04.2018 р. № 434/31886. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0434-18#Text> (дата звернення: 05.06.2022).

9. Періодичність перевірок вантажів, які ввозяться (пересилаються) на митну територію України» : затв. наказом Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів від 12.12.2018 р. № 1019. URL: <https://dpss.gov.ua/storage/app/sites/12/uploaded-files/nakazu/nakaz-1019-periodichnist.pdf> (дата звернення: 05.06.2022).

Янишен В. П.,

к.ю.н., доц., доцент кафедри цивільного права № 1.

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Віроломна агресія Російської Федерації проти України

супроводжується масовими воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Вбивства людей, знищення і пошкодження державного майна та майна юридичних і фізичних осіб, руйнація сталих торгівельних зв'язків та економічна блокада України, заподіяння шкоди земельному фонду та довкіллю є далеко не повним переліком тих зlodіян, що принесла в Україну Росія. Сукупний рівень втрат України від агресивної війни уже перевищив 600 млрд дол. США і постійно збільшується. Все це вимагає відповідного розслідування та притягнення до відповідальності як конкретних виконавців та інших співучасників у злочинах, так і держави агресора в цілому.

Важливим є відновлення майнового стану потерпілих від зазначених вище зlodіян, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, що здійснюється відповідно до правил, встановлених цивільним законодавством. Саме компенсаційний характер, що проявляється у відновленні майнової сфери потерпілого, є однією з ключових ознак і, одночасно, функцій, цивільно-правової відповідальності, яка, за загальним правилом, настає за наявності наступних умов: протиправність діяння заподіювача шкоди, шкода (майнова та/або моральна), причинний зв'язок між поведінкою правопорушника і шкодою та вина.

Відповідно до частин 1-2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. У свою чергу ч. 1 ст. 1167 ЦК України встановлено, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ЦК України. Наведені норми визначають обсяг відповідальності – зазвичай, завдана шкода відшкодовується у повному обсязі, а також суб'єкта відповідальності – за загальним правилом, ним є особа, яка завдала шкоду. В окремих, прямо встановлених законом, випадках відповідати за дії заподіювача шкоди буде інша особа (наприклад, роботодавець відшкодовує шкоду, завдану його працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України); шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, пр.ратури

або суду (ст. 1176 ЦК України)).

Якщо завдана шкода не компенсується добровільно, вона може бути відшкодована у судовому порядку, який передбачає наявність сукупності належних, допустимих, достовірних та достатніх доказів, а також відповідну процесуальну процедуру її доведення. Так, ч. 3 ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [2], виходячи з принципу змагальності сторін у цивільному процесі, встановлено, що кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України.

Національне законодавство передбачає, що позов про відшкодування шкоди може бути пред'явлено як в порядку цивільного судочинства, так і під час кримінального провадження. Форма та зміст такої позовної заяви, відповідно до ч. 4 ст. 128 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [3], повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Цивільний позов у кримінальному провадженні, розглядається судом за правилами, встановленими КПК України. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства (ч. 5 ст. 128 КПК України).

Слід зауважити, що приймати участь у кримінальному провадженні в якості цивільного позивача є більш «прийнятним», за ініціювання розгляду аналогічного позову в порядку цивільного судочинства. Це може пояснюватися, зокрема, тим, що цивільний позивач може розраховувати на сприяння, зокрема під час збору та фіксації доказів, з боку сторони обвинувачення.

Аналіз наведених правових норм свідчить, що питання притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за завдану шкоду належним чином врегульовано чинним законодавством. Процесуальна форма розгляду таких справ дозволяє сторонам (учасникам) у повній мірі реалізувати свої права, виходячи з принципів змагальності сторін, диспозитивності процесу тощо. Однак необхідно зазначити, що встановлений процесуальним законом порядок розгляду позову (цивільного позову) для мирного часу є досить обтяжливим для періоду масових вбивств та масштабних руйнувань з боку збройних сил агресора. А тому положення чинного законодавства, що регулює підстави та порядок відшкодування шкоди в умовах збройної агресії Росії потребують удосконалення у напрямку спрощення нині існуючої фіксації завданої шкоди, її належної оцінки з подальшим забезпеченням її відшкодування.

Важливим питанням також є вибір механізму відновлення майнового становища потерпілого. Можна виокремити два основних шляхи

одержання відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Росії.

По-перше, безпосередньо від країни-агресора шляхом звернення фізичних та юридичних осіб до Російської Федерації через національні та міжнародні судові інституції. Такий шлях потребує, внесення змін до процесуального законодавства в частині визнання країни-агресора відповідачем (цивільним відповідачем) у справі, а також збору, фіксації та оцінки доказів наявності завданої шкоди та їх оцінці. Проте такий шлях виглядає малоприйнятним для потерпілих, враховуючи значну кількість позивачів (цивільних позивачів), обсяги втрат та руйнувань, складність їх фіксації в багатьох випадках, а також негативне ставлення Росії до можливих майбутніх судових рішень проти неї. Навіть за сприятливих обставин, він може бути досить тривалим і не повністю ефективним.

По-друге, Україна надає потерпілим компенсацію з наступним зверненням до Російської Федерації з консолідованою вимогою з метою стягнення завданої шкоди. Наведений механізм є більш реалістичним, як за часом так і за обсягом виплат. Він передбачає проведення оцінки завданих особі збитків відповідно до затверджених у встановленому порядку методик. Вказаний механізм сприйнятий державою за основний. Він значно спрощує одержання потерпілими компенсації за завдану їм шкоду. Втім наразі обмежується фінансовими ресурсами держави. Передбачається одержання необхідних коштів для проведення відповідної компенсації з різних джерел, серед яких важливе місце посідають конфіскація активів країни-агресора на території всіх цивілізованих країн, підтримка фінансових організацій та міжнародних партнерів, благодійні внески міжнародних корпорацій, громадян, а також кошти і майно одержані в порядку сплати Російською Федерацією репарацій.

Кабінетом Міністрів України прийняті відповідні правові акти, спрямовані на здійснення компенсації постраждалим від збройної агресії Російської Федерації. Так, Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [4] передбачено 20 окремих напрямів, зокрема, людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати, економічні втрати, пов'язані з людськими втратами, військові втрати, втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою, втрати земельного фонду, втрати лісового фонду, збитки, завдані природно-заповідному фонду, втрати енергетичної інфраструктури, втрати культурної спадщини, економічні втрати підприємств, шкода, завдана атмосферному повітрю.

За кожним із встановлених напрямів встановлений перелік показників, що підлягають оцінці. Так наприклад, втрати акваторії, що включають втрачену частину територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях. За даним напрямом оцінюються наступні показники: упущена вигода, пов'язана з обмеженням мореплавства внаслідок

втрата частини територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях; шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях.

Факт фіксації пошкоджень або руйнації будівель та споруд, зумовлених збройною агресією Російської Федерації, здійснюється відповідно до Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд [5].

Верховною Радою України 01.04.2022 р. прийнято за основу проєкт Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» від 24.03.2022 р. № 7198 [6]. Вказаним законопроектом передбачено, надання компенсації у вигляді 1) грошової компенсації шляхом перерахування грошових коштів на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для цих цілей; 2) об'єкта нерухомого майна шляхом фінансування його будівництва; 3) фінансування виконання будівельних робіт з відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку.

На отримання компенсації мають право:

1) фізичні особи – громадяни України, які є: а) власниками пошкоджених та/або знищених об'єктів нерухомого майна; б) особами, які здійснили інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт та які не прийнято в експлуатацію; в) членами житлово-будівельних (житлових) кооперативів, які викупили квартиру, інше житлове приміщення кооперативу, але не оформили право власності на нього; г) спадкоємцями вказаних вище осіб.

2) об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків, управителями багатоквартирних будинків, житлово-будівельними (житловими) кооперативами, які здійснюють утримання відповідних будинків, щодо відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку.

Фінансування компенсації передбачається здійснювати з таких джерел: фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації; міжнародна технічна та/або поворотна або безповоротна фінансова допомога; інші джерела, не заборонені законодавством України.

На розгляд Верховної Ради України 17.05.2022 р. надійшов проєкт Закону України «Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» № 7385, яким передбачається створення Фонду відшкодування шкоди завданої

потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який здійснює виплату, завданої потерпілому шкоди. Фонд здійснює керівництво системою відшкодування шкоди особам, яку їм було завдано внаслідок збройної агресії Росії, у тому числі, провадить акумуляцію та облік коштів наданих державі Україна на підставі міжнародних договорів (за рахунок заарештованих активів), здійснює виплати (відшкодування), готує документи та здійснює розрахунки для виплати, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Фонду. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України. Потерпілим внаслідок збройної агресії Російської Федерації за змістом вказаного законопроекту визнається фізична особа, якій збройною агресією Російської Федерації завдано моральної, фізичної та/або майнової шкоди; юридична особа приватного права, фізична особа – підприємець, яким збройною агресією Російської Федерації завдано майнової шкоди.

Проведений аналіз чинних правових норм та перспективних положень дозволяє стверджувати, що в Україні формується нормативно-права база для належного забезпечення державою прав потерпілих від збройної агресії Російської Федерації. Водночас варто зауважити, що виплати (надання) компенсації потерпілим від держави Україна ґрунтуються на інших правових засадах чим інститут цивільно-правової відповідальності. Фіксація пошкоджень та руйнувань, а також оцінка завданої шкоди має бути спрощена до рівня можливості її проведення в умовах воєнного стану або безпосередньо після його припинення або скасування із залученням широкого кола осіб.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.03.2003 р. № 435-IV / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.06.2022).
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 06.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 19.06.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 08.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 19.06.2022).
4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 22.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2022).
5. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 473 / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 22.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2022).
6. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій,

спричинених військовою агресією Російської Федерації : проєкт Закону України від 24.03.2022 р. № 7198 / Верхов. Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7198&skl=10 (дата звернення: 19.06.2022).

7. Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації : проєкт Закону України від 24.03.2022 р. № 7385 / Верхов. Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602> (дата звернення: 19.06.2022).

Карнаух Б. П.,

*к.ю.н., доц., доцент кафедри цивільного права № 1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків*

ДЕЛІКТНИЙ ПОЗОВ ЯК ШЛЯХ ДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВІЙНОЮ: ОЦІНКА ПЕРСПЕКТИВ

Російсько-українська війна завдає українським громадянам величезних збитків. Так, за оцінкою Київської школи економіки, збитки, завдані українській економіці від пошкодження лише матеріальної інфраструктури, станом на 8 червня 2022 р. складають 103.9 млрд дол. США. Якщо ж рахувати й непрямі економічні втрати (зменшення ВВП, скорочення інвестицій, відтік робочої сили, додаткові витрати на оборону і соціальну підтримку), то ця цифра зростає до 564-600 млрд дол. США [1].

Серед іншого, зруйновано житлову нерухомість загальною площею 44.8 млн кв. м і вартістю понад 39 млрд дол. США; знищено майже 105 тис. автомобілів вартістю близько 968 млн дол. США [1].

Утім найтяжчою втратою є втрата близьких. Згідно з даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини станом на 21 червня 2022 р. втрати серед цивільного населення складають 10,403 людини серед яких: 4,634 убито і 5,769 поранено [2].

Усі названі втрати – включаючи, як втрати власності чи доходів, так і моральні страждання від втрати близьких – за звичайних обставин підлягають відшкодуванню за рахунок того, хто їх завдав, відповідно до норм деліктного права.

Але чи спрацює деліктне право в умовах війни? Чи є пред'явлення деліктного позову ефективним засобом для отримання відшкодування за шкоду, завдану російською агресією? І якщо принципова відповідь так, то які камені спотикання можуть чигати на позивачів на шляху до отримання компенсації? – Цими питаннями визначається мета дослідницького проєкту.

Ці питання далеко не риторичні. Чимало простих громадян уже звертаються до українських судів із позовами до Російської Федерації про відшкодування завданої їм шкоди. Український бізнесмен Рінат Ахметов заявив, що в судовому порядку вимагатиме від Російської

Федерації 17–20 млрд дол. відшкодування за знищення належних йому металургійних заводів у Маріуполі [3]. Об'єднання українських і міжнародних юристів працює над підготовкою групового позову на загальну суму в один трильйон доларів [4].

На наше переконання, деліктне право принципово спроможне служити одним із механізмів, що забезпечують відшкодування шкоди, завданої приватним особам і компаніям унаслідок російської агресії. Однак, застосування цього механізму покладає на позивачів тягар доказування, який за умов триваючої війни може бути складно підважити. Так, за загальним правилом, для того, аби задовольнити деліктний позов, суд має установити чотири елементи делікту: протиправність, шкоду, причинний зв'язок і вину. Тягар доказування перших трьох елементів лягає на плечі позивача.

Окрім того, застосовуючи деліктно-правовий механізм відшкодування, позивачі можуть, зустрітися зокрема, із такими складнощами.

Перша – це юрисдикційний імунітет держави, який означає, що одна держава (в даному разі – Російська Федерація) не може бути відповідачем у справі, яка розглядається національним судом іншої держави (в даному разі – України). Утім Верховний Суд у Постанові від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19 ухвалив, що за умов агресивної війни проти України Російська Федерація не може посилатися на юрисдикційний імунітет у справах про відшкодування шкоди, завданої цією війною українським громадянам [5].

Обґрунтовуючи цей висновок, Верховний Суд покликався на правило про територіальний деліктний виняток, закріплене у двох міжнародних конвенціях, – Європейській конвенції про імунітет держав (Базель, 16 травня 1972 р.) та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності. Хоча жодна із двох конвенцій не була ратифікована ні Україною, ні РФ, Суд ухвалив, що ці конвенції відображають загальну тенденцію до обмеження юрисдикційного імунітету держав у міжнародному праві.

Утім, на наш погляд, дійсною причиною невизнання імунітету РФ має бути не територіальний деліктний виняток, а радше «права людини/*jus cogens*-виняток», згідно з яким імунітет виключається не через місце вчинення делікту, а через те, що делікт полягає в кричущому порушенні загальноновизнаних прав людини, які становлять собою серцевину надімперативних норм міжнародного права (*jus cogens*).

У цьому сенсі українська ситуація відмінна від справ, що розглядалися Міжнародним Судом ООН та ЄСПЛ, де було постановлено, що незважаючи на грубі порушення прав людини держава, однак, повинна користуватися імунітетом. На відміну від цих справ, українська справа розглядалась безпосередньо під час війни, коли ще не укладено жодних угод про репарації, і легітимна мета

«забезпечення взаємоповаги та добрих відносин», будучи цілковито знівельованою, вже більше не може виправдовувати обмеження прав позивачів на доступ до суду.

Друга проблема стосується співвідношення між цивільним позовом про відшкодування шкоди, завданої воєнним злочином, і кримінальним провадженням щодо відповідного воєнного злочину. В цьому контексті ключове питання полягає в тому, чи може цивільний позов бути задоволений раніше, ніж буде ухвалено вирок у кримінальній справі про воєнний злочин, внаслідок якого завдано шкоду. Якщо суди постануть на позицію «спершу вирок – потім відшкодування», це може утруднити або й зовсім унеможливити отримання відшкодувань для більшості потерпілих. У зв'язку з цим слід виходити із розмежування стандартів доказування в цивільних і кримінальних справах. Зокрема, якщо виходити із того, що стандарт доказування для цивільної справи («баланс вірогідності») є нижчим, ніж стандарт доказування для кримінальної справи («поза розумним сумнівом»), то закономірним буде висновок, що один і той же факт (завдання шкоди внаслідок воєнного злочину) може вважатися доведеним для цілей цивільного судочинства, навіть якщо він поки що не установлений в рамках кримінального провадження.

Насамкінець для позивачів критично важливою може виявитися можливість притягнення до відповідальності не лише безпосереднього агресора, чи його прямих агентів, але й співучасників воєнних злочинів, якими можуть бути приватні військові компанії, чи компанії які забезпечували фінансовою і матеріальною підтримкою звірства агресора на території України. У цьому контексті слід виходити із широкого трактування ст. 1190 ЦК України: спільне заподіяння шкоди в контексті ст. 1190 ЦК України слід розуміти як таке, що, окрім виконавця, охоплює також дії організатора, пособника і підбурювача делікту. При цьому визначення кола причетних до завдання шкоди для цілей деліктної відповідальності не повинне остаточно визначатися результатами кримінального провадження, адже деліктна відповідальність повинна мати ширший засяг дії, аніж відповідальність кримінальна. Зокрема, з точки зору деліктної відповідальності співучасником завдання шкоди може бути, в тому числі, юридична особа.

Разом із тим, потенційна дієвість деліктного права, зовсім не означає, що деліктне право має бути єдино можливим шляхом до отримання компенсації. Поряд із деліктно-правовим належить розробити також і адміністративно-правовий механізм відшкодування (подібний до механізму соціального страхування). Перевага останнього – у простоті й швидкості процедури підтвердження статусу потерпілого.

Література

1. Київська школа економіки. Збитки, нанесені інфраструктурі України станом на 8 червня. URL: <https://kse.ua/russia-will-pay/> (дата звернення: 19.06.2022).

2. Office of the High Commissioner for Human Rights.Ukraine: civilian casualty update 22 June 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2022/06/ukraine-civilian-casualty-update-22-june-2022> (дата звернення: 19.06.2022).

3. ТСН. Ахметов готує позов до Росії за зруйновані заводи в Маріуполі: сума збитків уточнюється. URL: <https://tsn.ua/groshi/ahmetov-gotuye-pozov-do-rosiyi-zazruynovani-zavodi-v-mariupoli-suma-zbitkiv-utochnuyetsya-2071138.html>

4. Walker, S. & Koshiv, I. 'Mass Civil Legal Action to Seek Compensation for Ukrainian War Victims' (31 May 2022). URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/may/31/mass-civil-legal-action-to-seek-compensation-for-ukrainian-war-victims> (дата звернення: 19.06.2022).

5. Постанова Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 19.06.2022).

Дудник Т. Г.,

*завідувачка сектору інженерно-технічних досліджень,
Полтавське відділення Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Полтава*

Савельєв Д. Ю.,

*старший судовий експерт сектору інженерно-технічних досліджень,
Полтавське відділення Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
м. Полтава*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ РОЗРАХУНКІВ ЗБИТКІВ ЗРУЙНОВАНОГО АБО ПОШКОДЖЕНОГО МАЙНА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ, ЗОКРЕМА ЗЕРНОСХОВИЩ (СИЛОСІВ), ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Сьогодні експертне забезпечення фіксування збитків та розрахунок їх обсягу є надважливим з огляду на судові перспективи використання складених відповідними фахівцями документів про розмір збитків – висновку експерта. Створення на етапі визначення розміру збитку саме висновку експерта в подальшому майбутньому надасть йому статусу доказу в судовому процесі.

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 р. № 326 у профільних міністерствах створено декілька Методик визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії Російської Федерації за напрямками, визначеними Постановою.

Фондом державного майна України розроблений проект внесення змін і доповнень до Постанови Кабінету Міністрів України № 326 в частині доповнення Додатком «Загальні засади оцінки збитків, завданих

майну та майновим правам внаслідок збройної агресії російської федерації», яким, серед іншого, передбачається здійснення оцінки збитків виключно оцінювачами.

На нашу думку оцінка збитків не є компетенцією їх професійної діяльності. А сама методика розрахунку збитків повинна містити набагато більше вихідних даних та аспектів.

В існуючих методиках не визначено методів розрахунку матеріальної шкоди (збитків) об'єктів сільськогосподарських підприємств, тому наразі є актуальним питання розробки механізму визначення розрахунку матеріальної шкоди (збитків) майну підприємств, які зайняті у сільськогосподарському секторі економіки.

Метою розрахунку матеріальної шкоди (збитків) є:

- визначення розміру реальних збитків (у вартісному виразі);
- визначення упущеної вигоди;
- визначення витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав, що зазнали руйнівного впливу.

Одним із суб'єктів оціночної діяльності, хто може розрахувати суму матеріальної шкоди (збитків) є судові експерти. Результатом дослідження експерта є висновок експерта (експертне дослідження).

Судова експертиза, що пов'язана з розрахунком збитків, та діяльність судових експертів, що пов'язана з оцінкою майна, здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей методичного регулювання розрахунку збитків, спричинених втратою, руйнуванням та пошкодженням майна державної, комунальної та приватної форм власності в ході збройної агресії.

Висновок експерта проводиться на підставі ухвали суду, або постанови слідчого, судді, прокурора та ін. Експертне дослідження проводиться на підставі договору між суб'єктом оціночної діяльності та замовником такого розрахунку.

Замовниками розрахунку матеріальної шкоди (збитків) є постраждалі та їх уповноважені особи, спадкоємці та особи, що претендують на успадкування майна, а також органи державної влади або органи місцевого самоврядування, зокрема органи, які Кабінетом Міністрів України наділені повноваженням щодо визначення розміру збитків, завданих внаслідок збройної агресії, а також комісії, що створені з метою визначення розміру компенсації постраждалим внаслідок збройної агресії.

Наразі зафіксовано багато випадків руйнування та пошкодження майна підприємств, зайнятих у сільськогосподарському секторі економіки, а саме елеваторів (зернохосовищ), складів та інших об'єктів сільськогосподарського призначення, внаслідок потрапляння ворожих ракет, обстрілів з різних видів зброї, мародерства збройних сил окупанта.

Таким чином постає питання щодо відшкодування збитків за зруйноване та пошкоджене внаслідок військових дій нерухоме майно, зокрема зерносклади (силоси).

На сьогодні силоси є високотехнологічними спорудами, що надають можливість зберігати зерно із застосуванням ефективних виробничих процесів та з мінімальним використанням ручної праці.

Зерновий силос – це ємність для зберігання зерна або іншими словами, це зерносклад у вигляді спеціальної конструкції. При їх будівництві враховуються вітрові та снігові навантаження, сейсмічність та розрахункові навантаження ґрунтів при проектуванні фундаментів.

Силос сталевий з гофрованою стінкою – споруда, що складається з вертикальної сталевий гофрованої циліндричної оболонки (стілки), конструкцій покрівлі, та може включати поздовжні і кільцеві ребра жорсткості, що з'єднуються за допомогою болтових з'єднань.

Ребро жорсткості – частина конструкції у вигляді бруса, балки або сталевий чи з іншого матеріалу профілю, яка виконує функцію підтримки жорсткості конструкції і може бути покрита обшивкою. Наприклад: шпангоут з корпусу судна, стійка з кузова вантажівки і так далі.

Залежно від розташування ребер розрізняють:

Поздовжні ребра жорсткості.

Поперечні основні ребра жорсткості – розташовані перпендикулярно.

Поперечні короткі (додаткові) ребра жорсткості – також розташовані перпендикулярно, але в місцях найбільших стискувальних напружень. Застосування коротких ребер не рекомендується, але припускається в клепаних балках, а також зварних – між стиснутим поясом і поздовжнім ребром.

Скісники – ребра у вигляді трикутників (косинців), що встановлюють у внутрішніх кутах конструкцій (наприклад, у місцях зіткнення стояна з опорою).

Як і будь-який об'єкт, силоси придатні до експлуатації за наявності дотримання відповідних технічних умов, а саме: розрахункової міцності, стійкості та жорсткості. Також вони повинні зберігати працездатність під дією гармонійних (зі змінним знаком) навантажень і забезпечувати надійність, тобто здатність безвідмовно виконувати інженерні функції протягом заданого терміну експлуатації.

Розрахунком матеріальної шкоди (збитків) внаслідок пошкодження чи руйнування силосів займаються експерти-будівельники.

Для проведення будівельно-технічної експертизи з визначення суми матеріальної шкоди (збитків) необхідно:

1. Вивчити документи технічний стан силосу сухого зерна.
2. Провести натурне обстеження та зробити відповідні виміри.
3. При необхідності провести розрахунки по навантаженням.
4. Зробити розрахунок суми завданих збитків.

Умовою завдання на проведення розрахунку збитків або складовою

рішення органу державної влади або органу місцевого самоврядування є дата проведення розрахунку.

Дата розрахунку є датою, на яку проводиться розрахунок збитків. Дата розрахунку встановлюється з урахуванням положень частини третьої ст. 225 Господарського кодексу України, та є будь-якою датою, що передує або збігається з датою подання позову до суду (датою звернення до відповідного органу про компенсацію), але не раніше 23 лютого 2022 р.

Судові експерти-будівельники мають право доступу до об'єкта розрахунку, документації та іншої інформації, яка є необхідною або має суттєве значення для проведення розрахунку матеріальної шкоди (збитків), отримують пояснення та додаткові відомості, необхідні для проведення розрахунку, від замовника та інших осіб та здійснюють огляд об'єкта розрахунку, зокрема, із використанням технічних засобів та інформаційних джерел (дані дистанційного зондування Землі та їх похідних продуктів, фотоматеріали, відеоматеріали та інше).

Особистий огляд об'єкта проводиться судовим експертом, який здійснює експертизу, за умови наявності доступу до такого об'єкта (на дату розрахунку здійснено розмінування, доступ до майна наявний, безпечний та інше), а також якщо документів про об'єкт, що надаються замовником розрахунку, та інформаційних джерел, необхідних для проведення експертизи недостатньо.

Судова експертиза (експертне дослідження) здійснюється за наявності вихідних даних, необхідних для проведення розрахунку, та наявності інформаційних джерел.

Вихідними даними, що застосовуються під час розрахунку матеріальної шкоди (збитків) внаслідок пошкодження (руйнування) силосу є:

- правова, технічна та інша документація на майно, що зазнало руйнівного впливу, яка дає змогу його ідентифікації, в тому числі документи, які складені відповідними комісіями під час огляду об'єкта збитку і ґрунтуються на судженнях (свідченнях) членів комісій;

- звіт (акт) про обстеження пошкоджених та/або знищених об'єктів після завдання шкоди, з рекомендаціями щодо подальшої експлуатації, складений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 423 «Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва»;

- проектно-кошторисна, виконавча та звітна документація з будівництва (за наявності);

- інші документи, які містять характеристики об'єкта оцінки, визначені методиками оцінки шкоди та збитків, передбаченими пунктом 5 цього Порядку.

Інформаційними джерелами, що застосовуються під час розрахунку матеріальної шкоди (збитків) внаслідок пошкодження (руйнування)

силосу є:

- результати огляду об'єкта оцінки, що здійснений, зокрема, із використанням технічних засобів та інформаційних джерел (фотоматеріали, відеоматеріали, дані дистанційного зондування Землі та їх похідні продукти, аналітика соціальних мереж, існуюча публічна інформація та інше);

- ринкові дані, які застосовуються під час проведення розрахунку збитків: інформація про угоди купівлі-продажу подібного до об'єкта оцінки майна, ринкові ціни на подібне майно тощо;

- проектно-кошторисна документація на об'єкт будівництва;

- інші інформаційні джерела, які можуть бути застосовані під час розрахунку, визначені методиками розрахунку шкоди та збитків.

Оплата робіт з проведення розрахунку матеріальної шкоди (збитків) судовим експертам, здійснюється за кошти підприємств, установ, організацій, фізичних осіб або інших джерел, що не заборонені законодавством.

Література

1. ДБН В.1.2-14:2018 «Загальні принципи забезпечення надійності та конструктивної безпеки будівель та споруд», затв. наказом Мінрегіону України від 02.08.2018 р. № 198.

2. ДБН В.1.2-2:2006 «Навантаження та впливи. Норми проектування», прийнятий наказом Мінрегіону України від 03.07.2006 р. № 220.

3. ДБН В.2.6-221:2021 «Конструкції силосів сталевих з гофрованою стінкою для зерна. Основні положення», затв. наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 30.12.2021 р. № 367 та накази від 31.01.2022 р. № 22, від 08.04.2022 р. № 62, від 16.05.2022 р. № 72 (вступають в силу з 01.09.2022).

РЕЗОЛЮЦІЯ

Робочої групи

з удосконалення механізму фіксації фактів пошкодження (руйнації) нерухомого майна приватних осіб та відшкодування завданих у результаті збройної агресії РФ збитків

Вступ

Одним із найвразливіших для України з точки зору наслідків воєнного впливу способом ведення РФ війни є завдання значної шкоди цивільному населенню у прилеглих до зони бойових дій районах шляхом авіаційного бомбардування та обстрілів важкою, реактивною й стратегічною артилерією житлових кварталів та об'єктів житлової інфраструктури (шкіл, дитячих садочків, лікарень, магазинів, історичних та архітектурних пам'яток тощо) населених пунктів задля примушення до покори і потрібних політичних рішень.

Внаслідок такого способу ведення бойових дій зазнали повного руйнування або пошкодження різного ступеня десятки тисяч об'єктів

майна державної, комунальної та приватної власності.

Така стратегія здійснення РФ проти України збройної агресії є беззаперечним порушенням ст. 25 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі.

За інформацією, що міститься на сайті Офісу Генерального прокурора України, станом на дату підготовки тексту цієї Резолюції органами досудового слідства проводиться досудове розслідування в понад 20 тис. кримінальних провадженнях, зареєстрованих за фактами порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), та в 73 кримінальних провадженнях за фактами планування, підготовки, розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України).

За оцінками аналітиків проєкту «Росія заплатить», створеного KSE Institute спільно з Офісом Президента та Міністерством економіки України, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерством інфраструктури та Міністерством розвитку громад та територій, за чотири місяці війни зруйновано чи пошкоджено, зокрема, мільйони квадратних метрів житлового фонду на суму в десятки мільярдів доларів США.

На жаль, наведені показники збільшуватимуться кожного дня продовження РФ війни проти України саме в такий агресивний спосіб.

Зважаючи на масштаби завданих державою-агресором збитків, проблема правового регулювання їх відшкодування, в тому числі приватним особам, є невідкладною до розв'язання, що у свою чергу актуалізує увагу до проблеми оптимізації законодавчого закріплення процедури відновлення порушених прав приватних осіб, спонукає до удосконалення правових механізмів фіксації збитків та подальшого відшкодування завданої постраждалим особам шкоди.

Методичні рекомендації щодо фіксації фактів пошкодження (руйнації) майна внаслідок збройної агресії РФ проти України

1. Обґрунтування доцільності вибору способів фіксації

Члени Робочої групи відзначають, що стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, одним із беззаперечних здобутків якого стали компактні й надійні засоби фото- та відеофіксації, спричинив масовий перехід людства з логосфери в іконосферу та нівелювання чіткої межі між професіоналами та аматорами в різних жанрах зйомки (пейзажної, портретної, репортажної тощо).

Саме тому первісним завданням при розробленні рекомендацій членами Робочої групи було визначено зрозумілість і прийнятність для опанування фізичними особами, незалежно від їхнього віку, фаху та практичного досвіду, за умови наявності технічних засобів фіксації.

У контексті вирішення визначеного для Робочої групи завдання з

удосконалення правових механізмів фіксації завданих збитків члени Робочої групи одноголосно відзначають доцільність наземної й повітряної цифрової фото- і відеозйомки пошкоджених (зруйнованих) об'єктів як сучасних технічних прийомів фіксування доказової інформації, переваги яких полягають у забезпеченні:

- точного, швидкого, безпечного, безконтактного (дистанційного) фіксування різних об'єктів, їх ознак і станів;
- об'єктивного уявлення про зображений на фотознімку чи відеограмі об'єкт завдяки наочності й документальності зображення;
- можливості виявлення й фіксації слабо видимих і невидимих при звичайному візуальному спостереженні ознак і властивостей об'єктів зйомки (внаслідок важкодоступності, безбарвності чи малих розмірів);
- компенсування недоліків інших форм фіксування доказової інформації (вербальної, графічної, предметної);
- фіксування події в динаміці одночасно із записом звукового супроводу (відеозйомка);
- відображення результатів фіксування у дискретній (цифровій) формі, придатній без попереднього опрацювання для оперативного передавання до компетентних органів із застосуванням сучасних транспортних телекомунікаційних мереж.

2. Вимоги до технічного засобу фіксації

2.1. Рекомендованим технічним засобом фото- та відеофіксації є сучасний смартфон, технічні характеристики якого дозволяють виготовляти як фотознімки, так і відеограми прийнятної якості, зберігати та безпосередньо спрямовувати їх до компетентних органів.

2.2. Технічний засіб має бути з повністю зарядженою акумуляторною батареєю, активованими налаштуваннями геопозиціонування та необхідної експозиції, достатнім обсягом вільної пам'яті), а також допоміжних пристроїв, а саме штативу або моноподу, ручного стабілізатора, засобів освітлення, кріплень засобу фото- та відеозйомки на різних поверхнях), які сприятимуть якості зйомки, але не є обов'язковими.

2.3. При виконанні детальної зйомки вимірювальним методом масштабним способом доцільно використовувати масштабну криміналістичну лінійку, яку необхідно завжди мати при собі, зберігаючи під чохлам смартфона. За відсутності спеціальної лінійки функцію умовного еталону міри в кадрі може виконувати інший стандартний загально вживаний предмет, паприклад, банківська картка.

3. Принципи фіксації

Здійснювана фото- та відеофіксація має відповідати певним засадам, серед яких члени Робочої групи відзначають дотримання

принципів безпеки, верховенства права та законності, повноти та об'єктивності.

3.1. Безпека. Комплекс дій з фіксації має проводитися з дотриманням умов безпеки для життя та здоров'я всіх осіб, які братимуть участь у здійсненні фіксування.

3.2. Верховенство права та законність. Здійснення фіксації має відбуватись відповідно до основних вимог чинного законодавства України, бути спрямоване на забезпечення подальшого відновлення порушеного права постраждалої особи та не порушувати права, свободу та охоронювані законом інтереси інших осіб.

3.3. Повнота. Здійснення фіксації має забезпечувати максимально повне відображення всіх доступних складових об'єкта зйомки в їхньому взаємозв'язку між собою «від загального до конкретного», ззовні та зсередини, наземно та з повітря (за можливості).

3.4. Об'єктивність. Здійснення фіксації не має змінювати (викривляти) ознаки об'єктів зйомки. Виконавці та учасники фото-відеозйомки, технічні засоби, носії інформації, фотознімки та відеограми мають бути ідентифіковані.

4. Основні правила фіксації

4.1. До початку здійснення фіксації потрібно після вмикання технічного засобу вголос зафіксувати під відеозапис відомі дані про місце (адресу) зйомки, її дату, час, погодні умови, дані про особу, яка здійснює фіксацію, мету здійснення фіксації та відомі обставини пошкодження чи руйнування майна.

4.2. Загальні характеристики та унікальні особливості об'єкта зйомки доречно здійснювати із застосуванням фото- та відеозйомки чотирьох відомих видів: орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної.

4.3. Після завершення фіксування зазначається час завершення огляду, визначається місце зберігання відеограм та фотознімків.

4.4. Виготовлені у вищеописаний спосіб відеограми та фотознімки без будь-якої обробки рекомендовано зберегти на застосованому для зйомки технічному засобі фіксації, зовнішніх накопичувачах інформації та сервісах зберігання файлів (GoogleDrive, Dropbox тощо).

5. Пояснення до рекомендацій

5.1. *Наведені обґрунтовані з точки зору вимог криміналістичної науки методичні рекомендації щодо обрання найдоцільніших засобів і видів фото- відеозйомки, методів і прийомів фото- та відеофіксації, ідентифікації учасників огляду й фіксування, засобів зйомки і носіїв інформації сформульовані у виготовлених нами і доданих до цієї роботи Пам'ятці, а також у документальному навчально-методичному відеофільмі, які покликані забезпечити наочне сприйняття й практичне опанування підготовлених Робочою групою*

рекомендацій.

Зазначені матеріали є додатками до цієї Резолюції та доступні за посиланнями:

Додаток № 1 «Пам'ятка».

Додаток № 2 «Відеофільм».

5.2. Члени Робочої групи зауважують, що метою запропонованих рекомендацій не є повна заміна фото- та відеодокументами традиційних письмових чи актуальних нині електронних документів, за допомогою яких здійснюється документообіг у передбачених чинним процесуальним законодавством позасудових і судових провадженнях. Йдеться про усунення притаманних останнім недоліків (суб'єктивізму, неповноти, значних витрат часу на оформлення тощо) за рахунок залучення до них як невід'ємних додатків фотографій та відеогам, в яких наочно, швидко, повно й об'єктивно відображається процес і результат фіксування доказової інформації.

5.3. Члени Робочої групи переконані в тому, що запропоновані рекомендації є придатними для застосування як уповноваженими особами правоохоронних органів під час здійснення огляду місця події в межах кримінальних проваджень, посадовими особами адміністративних органів під час обстеження пошкоджених (зруйнованих) об'єктів в адміністративному порядку, так і безпосередньо приватними особами – пересічними громадянами, працівниками юридичних осіб, уповноваженими ними особами (представниками, працівниками центрів БВПД, адвокатами тощо), за можливості – із залученням відповідних спеціалістів.

5.4. На добровільних засадах практичну допомогу постраждалим приватним особам на підставі запропонованих рекомендацій здатні надавати правники, науково-педагогічні працівники, журналісти, фотографи та відеооператори, волонтери й інші громадські активісти, які, приміром, у рамках кримінального провадження набуватимуть процесуального статусу спеціаліста (ст. 71 КПК України). У цьому зв'язку члени Робочої групи визнають позитивний досвід функціонування неформальної цільової волонтерської спільноти (наприклад, CRIMINALIST.UA) та цивільно-військового співробітництва Угрупування військ «Харків» з Харківською обласною прокуратурою та її структурними підрозділами.

Пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з відшкодування збитків, завданих майну приватних осіб внаслідок збройної агресії РФ проти України

1. Члени Робочої групи наголошують, що наразі в Україні одночасно функціонують декілька сучасних цифрових ресурсів (майданчиків), за допомогою яких пропонується поширювати здобуті фото- і відеодокази

збройної агресії РФ проти України (warcrimes.gov.ua, damaged.in.ua, culturecrimes.mkip.gov.ua, diia.gov.ua/services/poshkodzhene-majno). Однак започаткування жодного з них не передбачає створення реальних правових механізмів забезпечення відшкодування шкоди, завданої конкретній приватній особі.

Це зумовлює необхідність пропонувати створення окремого Єдиного державного реєстру (електронної інформаційно-комунікаційної системи, призначеної для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення інформації про особу та її пошкоджене і/або знищене майно), верифікація даних якого здійснювалась би в автоматичному режимі завдяки інтеграції з банками даних Єдиного державного демографічного реєстру, функціонування якого передбачено Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що функціонує згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», та інших державних реєстрів і банків даних.

Внівши виготовлені з дотриманням запропонованих криміналістичних рекомендацій фотознімки і/або відеограми до такого Реєстру шляхом заповнення зручної й зрозумілої інтерактивної електронної форми, особа надає згоду на обробку її персональних даних шляхом проставлення відмітки про надання дозволу на обробку своїх персональних даних відповідно до сформульованої мети їх обробки. Крім того, така особа власним підписом засвідчує свою непричетність до навмисного чи з необережності заподіяння шкоди майну, зображеному на наданих аудіовізуальних матеріалах, про ознайомлення зі змістом ст. 383 «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення» та ст. 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу» Кримінального кодексу України і про попередження про передбачену ними кримінальну відповідальність.

2. Зважаючи на оцінку запропонованих методичних рекомендацій як універсальних, яку було надано науковою та експертною спільнотою під час науково-практичної конференції 22.06.2022 р., члени Робочої групи наголошують на доцільності застосування цих рекомендацій задля вдосконалення чинних і створення нових механізмів правового регулювання відшкодування збитків, завданих пошкодженням (руйнацією) будь-яких об'єктів майна приватних осіб внаслідок актів збройної агресії РФ проти України.

Отже, всі чинні правові механізми відшкодування збитків, зокрема інститут цивільного позову в кримінальному судочинстві, позовне провадження в цивільному та господарському судочинстві, а також надання грошової допомоги та компенсації в адміністративному порядку можуть бути вдосконалені з урахуванням методичних рекомендацій,

запропонованих Робочою групою.

3. Оцінюючи чинні механізми відшкодування збитків, Робоча група відзначає складність реалізації тих із них, що ґрунтуються на деліктному праві, адже в умовах триваючої війни покладання на позивача тягара доказування та юрисдикційний (судовий) імунітет держави-агресора очевидно відтерміновуватимуть відновлення порушеного права.

Так, Робоча група визнає роль Верховного Суду у формуванні політики «справедливого права» й важливе прецедентне значення в цьому контексті його правової позиції як найвищого суду в системі судоустрою, викладеної в постанові від 14.04.2022 р. у справі № 308/9708/19, за якою за умов агресивної війни проти України Російська Федерація не може посилатися на юрисдикційний імунітет у справах про відшкодування шкоди, завданої цією війною українським громадянам. При цьому Робоча група переконана, що така правова позиція потребує законодавчого визнання та додаткової деталізації.

4. Оцінюючи стан правового регулювання механізмів відшкодування, заснованих на судових рішеннях, прийнятих у порядку кримінального та цивільного судочинства, Робоча група визнає також проблему співвідношення цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої воєнним злочином, і кримінальним провадженням щодо відповідного воєнного злочину.

У цьому контексті Робоча група визнає пряму залежність судової перспективи в цивільній справі чи залежність розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні від власне процесуальних результатів такого кримінального провадження і, відповідно, наявність всіх правових підстав для формування такої судової практики, в якій національні суди не задовольнятимуть цивільні позови про стягнення збитків від шкоди, завданої воєнними злочинами, до ухвалення вироків у кримінальній провадженнях про такі воєнні злочини. Ймовірність формування судової практики таким шляхом розглядається як вкрай висока, що у свою чергу унеможливить реальне отримання відшкодувань для більшості потерпілих.

5. За таких обставин адміністративно-правовий механізм відшкодування має очевидну перевагу перед іншими механізмами, що обумовлено можливістю запровадження простої процедури як визнання приватної особи в якості постраждалої від акту збройної агресії, так і відшкодування зацікавлений особі завданих цим актом збитків, що послідовно відповідатиме ідеям «сервісної держави» та прагненню забезпечення доступності для широких верств українських громадян механізмів фіксації пошкоджень (руйнації) майна приватних осіб і відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ проти України.

6. Зважаючи на викладене, Робоча група сформувала такі пропозиції щодо вдосконалення чинних національних правових

механізмів з відшкодування збитків, завданих майну приватних осіб внаслідок збройної агресії РФ проти України:

6.1. Інститут цивільного позову в кримінальному судочинстві

6.1.1. Робоча група зазначає, що правова природа цивільного позову в кримінальному провадженні утворюється поєднанням публічного та приватного начал з огляду на те, що предмет цивільного позову обумовлений його безпосереднім зв'язком із вчиненням злочином, покладенням на органи держави обов'язку встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, особливо в тих випадках, коли воно розпочато у зв'язку із вчиненням воєнного злочину. При цьому, за правилами кримінально-процесуального закону, ініціатива щодо пред'явлення цивільного позову покладається на зацікавлену особу (потерпілого) і залежить від пред'явлення нею цивільного позову.

Отже, вирішення питання про відшкодування збитків та визначення перспективи подальшого стягнення за вироком суду розподілено між зацікавленою особою та уповноваженою особою органу, в провадженні якого перебуває кримінальне провадження.

При цьому при пред'явленні цивільного позову про відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ проти України, існує низка факторів, які об'єктивно затягують в часі реальне відшкодування, до яких Робоча група відносить:

- складність належного фіксування факту руйнування чи знищення житла чи іншого володіння особи, особливо в умовах бойових дій;
- складність встановлення розміру заподіяної шкоди, що потребує за вимогами кримінально-процесуального закону тривалого часу у зв'язку з необхідністю призначення експертиз;
- відсутність у переважної більшості випадків особи, щодо якої можна заявити цивільний позов.

6.1.2. З метою оптимізації кримінального процесуального порядку відшкодування збитків і зважаючи на потребу оперативного процесуального реагування на факти шкоди, заподіяної збройною агресією РФ проти України, Робоча група пропонує внести зміни та доповнення до чинного кримінального процесуального законодавства, за якими у випадку заподіяння шкоди воєнними злочинами РФ проти України її (як державу-агресора) буде можливо залучати до кримінального провадження в якості цивільного відповідача, а також буде вдосконалено механізми арешту майна РФ задля забезпечення відшкодування збитків від воєнних злочинів держави-агресора на території України.

6.1.3. Більш докладно пропозиції Робочої групи з удосконалення чинного інституту цивільного позову в кримінальному провадженні наведено у **Додатку № 3** до цієї Резолюції.

6.2. Особливості позовного провадження у спрах про захист приватних осіб у зв'язку зі збройною агресією РФ проти України у цивільному судочинстві

6.2.1. Робоча група додатково відмічає складності у функціонуванні судової системи, пов'язані з браком судових кадрів та недосконалий стан правового регулювання, який ускладнюватиме на практиці вирішення питання про своєчасне відновлення порушених прав постраждалих від пошкодження чи руйнації майна приватних осіб. Деякі з них є аналогічними недолікам механізму відшкодування збитків за цивільним позовом у кримінальному судочинстві.

Зважаючи на принцип диспозитивності, на якому ґрунтується цивільне судочинство, питання відшкодування збитків зацікавленій особі напряду залежатиме від пред'явлення нею позову до суду.

При цьому перспектива пред'явленого цивільного позову про відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ проти України, в цивільному судочинстві залежить не лише від належного фіксування факту руйнування чи знищення майна, а й, як уже зазначалося вище, від вирішення проблеми судового імунітету РФ. Ці перешкоди обумовлюватимуть затягування в часі як сам розгляд судової справи, так і реальне відшкодування на користь зацікавленої особи.

6.2.2. Задля вдосконалення цивільного процесуального порядку відшкодування збитків та з метою повноцінного забезпечення доступу до правосуддя тимчасово переміщених осіб Робоча група пропонує встановити в цивільних справах альтернативну підсудність за заявами тимчасово переміщених осіб та осіб, що мешкають на тимчасово окупованих територіях, до будь-якого суду першої інстанції на території України з урахуванням правил інстанційної юрисдикції, звільнити позивачів у цій категорії справ від сплати судового збору та запровадити особливості позовного провадження у справах у спрах про захист приватних осіб у зв'язку із збройною агресією РФ проти України, зокрема умовно та не безспірно розв'язати питання з судовим імунітетом РФ у такій категорії справ.

6.2.3. Більш докладно пропозиції Робочої групи з удосконалення чинного законодавства задля забезпечення позовного провадження у спрах про захист приватних осіб у зв'язку із збройною агресією РФ проти України наведено у **Додатку № 4** до цієї Резолюції.

6.3. Адміністративний порядок компенсування приватним особам збитків, майно яких пошкоджено чи зруйновано внаслідок актів збройної агресії РФ проти України

6.3.1. Робоча група відмічає невідповідність вимогам часу та умовам воєнного стану чинного Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки

(квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 02.09.2020 р. № 767.

Робоча група наголошує на актуальності вдосконалення адміністративно-правового механізму, за яким саме Держава має реалізовувати ініціативу з належного та повного виявлення, обстеження та оформлення зазначених фактів, а також нести перед кожною постраждалою приватною особою первісну відповідальність за невідкладне та справедливе відшкодування завданих збитків у припустимий за сучасних обставин спосіб – сплата компенсації за будь-яке пошкоджене чи зруйноване нерухоме чи рухоме майно, надання у власність майна, аналогічного зруйнованому тощо.

6.3.2. Задля вдосконалення чинного механізму компенсування збитків в адміністративному порядку Робоча група наголошує на необхідності наділення відповідними повноваженнями військові адміністрації, які в надзвичайних умовах правового режиму воєнного стану є єдиними дієвими та безперервно функціонуючими місцевими державними органами. При цьому, Робоча група акцентує увагу на доцільності обов'язкової участі в роботі створених при військових адміністраціях колегіальних органів (комісіях) представників відповідного за місцем дислокації військового командування (задля з'ясування причин та обставин пошкодження (руйнації) майна приватних осіб) та представників системи безоплатної правової допомоги (задля гарантування правового захисту цих постраждалих приватних осіб).

6.3.3. Більш докладні пропозиції Робочої групи з удосконалення чинного законодавства, яким встановлено адміністративний порядок компенсування приватним особам, майно яких пошкоджено чи зруйновано внаслідок актів збройної агресії РФ проти України, наведено в **Додатку № 5** до цієї Резолюції.

Висновки

Задля відповідного опрацювання наведених у цій Резолюції та додатках до неї рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення чинних в Україні правових механізмів з відшкодування збитків, завданих майну приватних осіб внаслідок збройної агресії РФ проти України, Робоча група ухвалила направити дану Резолюцію до:

1) Верховної Ради України – для опрацювання та вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Закону України «Про міжнародне приватне право», Закону України «Про судовий збір», законопроекту «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації»

(реєстраційний № 7198) тощо;

2) Комісії Кабінету Міністрів України з проведення аудиту збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації – для опрацювання і врахування в нормотворчій діяльності Уряду України та відповідних міністерств з удосконалення актів, якими встановлено адміністративний порядок обстеження та компенсування приватним особам, майно яких пошкоджено чи зруйновано внаслідок актів збройної агресії РФ проти України.

Додатки

Додаток № 1. Пам'ятка з методичним рекомендаціями щодо фото- та відео фіксації (за посиланням: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/buklet_pamyatka.pdf).

Додаток № 2. Відеофільм з методичним рекомендаціями щодо фото- та відео фіксації (за посиланням: <https://youtu.be/0xNPyl-EiUI>).

Додаток № 3. Пропозиції щодо змін та доповнень до КПК України.

Додаток № 4. Пропозиції щодо змін та доповнень до ЦПК України, Закону України «Про міжнародне приватне право», Закону України «Про судовий збір».

Додаток № 5. Пропозиції щодо змін та доповнень до адміністративного законодавства.

Голова

Робочої групи

Дмитро ЛУЧЕНКО

ДОДАТОК № 3

до Резолюції

Робочої групи

НЮУ імені Ярослава Мудрого

ПРОПОЗИЦІЇ щодо змін та доповнень

*до чинного Кримінального процесуального кодексу України
зادля вдосконалення інституту цивільного позову
в кримінальному судочинстві:*

1) частину 1 ст. 62 «Цивільний відповідач» після речення першого доповнити реченням другим такого змісту:

«У випадку заподіяння шкоди воєнними злочинами чи злочином агресії проти України цивільним відповідачем може бути визнано державу-агресора».

2) частину 1 ст. 91 «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» після пункту 7 доповнити новим

абзацом такого змісту:

«Не підлягає доказуванню факт збройної агресії Російської Федерації проти України».

3) частину 10 ст. 100 «Зберігання речових доказів і документів та вирішення питання про спеціальну конфіскацію» викласти в такій редакції:

*«10. Під час вирішення питання щодо спеціальної конфіскації насамперед має бути вирішене питання про повернення грошей, цінностей та іншого майна власнику (законному володільцю) та/або про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Застосування спеціальної конфіскації здійснюється тільки після доведення в судовому порядку стороною обвинувачення, що власник (законний володілець) грошей, цінностей та іншого майна знав про їх незаконне походження та/або використання, **окрім майна, цінностей, грошей та інших матеріальних активів, які належать фізичним чи юридичним особам держави-агресора Російської Федерації. Таке майно, гроші, цінності, інші матеріальні активи підлягають спеціальній конфіскації у будь-якому випадку.** У разі відсутності у винної особи майна, на яке може бути звернене стягнення, крім майна, яке підлягає спеціальній конфіскації, збитки, завдані потерпілому, цивільному позивачу, відшкодовуються за рахунок коштів від реалізації конфіскованого майна, а частина, що залишилася, переходить у власність держави».*

4) відповідні частини 2, 10 ст. 170 «Накладення арешту на майно» викласти в такій редакції:

«2. Арешт майна допускається з метою забезпечення:

1) збереження речових доказів;

2) спеціальної конфіскації;

3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;

4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди;

5) відшкодування шкоди, завданої збройною агресією та тимчасовою окупацією Російською Федерацією території України

«10. Арешт може бути накладений у встановленому цим Кодексом порядку на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, віртуальні активи, щодо яких

ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна.

Не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів або майна, яке належить фізичним чи юридичним особам держави-агресора Російської Федерації».

5) частину 4 ст. 173 «Вирішення питання про арешт майна» КПК України викласти в такій редакції:

«4. У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна. Слідчий суддя, суд зобов'язаний застосувати такий спосіб арешту майна, який не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи, або інших наслідків, які суттєво позначаються на інтересах інших осіб. Вказана вимога не поширюється на майно, яке належить фізичним або юридичним особам держави-агресора Російської Федерації».

6) частину 11 ст. 182 «Застава» викласти в такій редакції:

«11. Застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. При цьому застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень. Застава, внесена заставодавцем, може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою. Застава, внесена у кримінальних провадженнях, розпочатих за статтями 109–114-1, 258–258-5, 260, 261, 437–442 Кримінального кодексу України, звертається судом на виконання вироку в частині майнових стягнень без згоди заставодавця».

**ДОДАТОК № 4
до Резолюції
Робочої групи
НЮУ імені Ярослава Мудрого**

**ПРОПОЗИЦІЇ щодо змін та доповнень
до Цивільного процесуального кодексу України,
Закону України «Про міжнародне приватне право»,
Закону України «Про судовий збір»
зادля вдосконалення позовного провадження у спрах
про захист приватних осіб
у зв'язку зі збройною агресією РФ у цивільному судочинстві**

1) частину 1 ст. 30 «Виключна підсудність» ЦПК України викласти в такій редакції:

«1. Позови, що виникають із приводу нерухомого майна, крім позовів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно або його знищення, пошкодження у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини. Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою»

або в такій редакції:

«1. Позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються за місцезнаходженням майна або основної його частини (крім випадків, передбачених частиною сімнадцятою статті 28 цього Кодексу). Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою».

2) розділ III ЦПК України доповнити главою 13 такого змісту:

«Глава 13. Особливості позовного провадження у спрах про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб та/або юридичних осіб у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України»

Стаття 292¹. Особливості судового імунітету Російської Федерації та пов'язаних з Російською Федерацією осіб у спрах, що виникли у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України

1. Пред'явлення позову до Російської Федерації та/або пов'язаних з Російською Федерацією осіб, залучення Російської Федерації та/або пов'язаних з Російською Федерацією осіб до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить Російській Федерації та/або пов'язаним з Російською Федерацією особам й знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно не потребують згоди компетентних органів Російської Федерації та/або пов'язаних з Російською Федерацією осіб.

2. Звернення стягнення на майно пов'язаних із Російською Федерацією осіб відбувається на підставі міжнародних договорів України з Європейським Союзом або з іноземними державами.

3. Для цілей глави 13 даного розділу пов'язані з Російською Федерацією особи – це фізичні та юридичні особи, до яких Європейським Союзом або іноземними державами (уповноваженими органами іноземних держав) були застосовані спеціальні економічні (обмежувальні) заходи (санкції) або які будь-яким іншим чином були внесені до санкційних списків у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України та/або іншими діями, що підривають або загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України.

Стаття 292². Особливості повідомлення учасників справи про дату, час та місце розгляду справи у спорах що виникли у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України

1. Позовна заява розглядається в судовому засіданні з повідомленням учасників справи про дату, час та місце судового засідання.

2. Якщо відповідачем або третьою особою у справі виступає Російська Федерація, повідомлення про розгляд справи здійснюється через повідомлення постійного представника Російської Федерації при Організації Об'єднаних Націй.

3. Повідомлення пов'язаних з Російською Федерацією осіб, що залучені до участі у справі як відповідачі або треті особи, здійснюється за загальними правилами цивільного судочинства.

4. Неявка в судове засідання учасників справи, повідомлених відповідно до положень цієї статті, не перешкоджає розгляду справи та не може бути підставою для зупинення строків її розгляду, відкладення засідання на інший час чи дату або оголошення перерви в судовому засіданні.

Стаття 292³. Особливості судового провадження у спорах, що виникли у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України

1. Справи у спорах про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб та/або юридичних осіб у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України розглядаються в порядку загального позовного провадження.

Стаття 292⁴. Особливості доказування у спорах, що виникли у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України

1. Застосування Європейським Союзом або іноземними державами (уповноваженими органами іноземних держав) спеціальних економічних (обмежувальних) заходів (санкцій) або будь-яке інше внесення особи до санкційних списків у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації,

збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України та/або іншими діями, що підривають або загрожують територіальній цілісності, суверенітету та незалежності України є належним доказом пов'язаності даних осіб із Російською Федерацією та її уповноваженими органами або посадовими особами.»

3) частину 2 ст. 79 «Судовий імунітет» Закону України «Про міжнародне приватне право» після абзацу 1 доповнити новим абзацом такого змісту:

«Положення абзацу першого цієї частини не застосовуються до пред'явлення позовів до Російської Федерації та/або пов'язаних з Російською Федерацією осіб у справах про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб та/або юридичних осіб у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, зокрема у справах за позовами про відшкодування РФ шкоди, спричиненої актами збройної агресії проти України».

4) пункт 22 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» викласти у такій редакції:

«22) позивачі – у справах за позовами про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб та/або юридичних осіб у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України».

**ДОДАТОК № 5
до Резолюції
Робочої групи
НЮУ імені Ярослава Мудрого**

**ПРОПОЗИЦІЇ щодо змін та доповнень
до законодавства, яким встановлено
адміністративний порядок
компенсування приватним особам збитків,
майно яких пошкоджено чи зруйновано
внаслідок актів збройної агресії РФ проти України**

1) У Порядку надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, затверджене постановою КМУ від 18.12.2013 р. № 947 (в редакції постанови від 02.09.2020 р. № 767):

1.1. У назві Порядку словосполучення «*постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано*» замінити словосполученням **«постраждалим, майно яких пошкоджено чи зруйновано»**.

1.2. У тексті Порядку словосполучення «*постраждалим, які є власниками житла*» замінити словосполученням **«постраждалим, які є власниками будь-якого нерухомого чи рухомого майна, а слова «житло», «житлові будинки (квартири)» замінити словом «майно»**.

1.3. Викласти в такій редакції п. 4 Порядку:

«4. Органи місцевого самоврядування, а в разі їх відсутності – обласні військові адміністрації, організують проведення обстеження пошкодженого або зруйнованого житла, обліковують його, складають і затверджують списки постраждалих на відповідній території та видають довідки про визнання особи постраждалою внаслідок надзвичайної ситуації».

1.4. Викласти в такій редакції п. 5 Порядку:

«5. Рішення про надання постраждалим грошової допомоги та її розмір приймають обласні військові адміністрації».

Рішення про надання грошової компенсації приймають комісії з розгляду питань, пов'язаних з наданням грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації (далі – комісія), на підставі поданих органами місцевого самоврядування, а у разі їх відсутності – обласними військовими адміністраціями, сформованих та затверджених списків постраждалих на виплату грошової компенсації.»

1.5. Викласти в такій редакції п. 6 Порядку:

«6. Комісії утворюють в усіх областях обласними військовими адміністраціями. Рішення про утворення комісії погоджується з Мінреінтеграції».

1.6. Викласти в такій редакції п. 7 Порядку:

«7. До складу комісії в обов'язковому порядку включаються представники структурних підрозділів обласної військової адміністрації відповідно до структури, затвердженої Головнокомандувачем Збройних Сил України, а також представники Мінреінтеграції».

До складу комісії можуть також входити представники інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого

самоврядування, а в разі їх відсутності – **районних військових адміністрацій чи військових адміністрацій населених пунктів, громадських об'єднань та неприбуткових організацій (за їх згодою)».**

1.7. Викласти в такій редакції п. 12 Порядку:

«12. Для проведення обстеження житла, зруйнованого внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, органи місцевого самоврядування, а у разі їх відсутності – **обласні військові адміністрації**, утворюють комісію з обстеження **майна, пошкодженого чи зруйнованого** внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації (далі – комісія з обстеження), призначають її голову, заступника голови та затверджують її склад із залученням **в обов'язковому порядку депутатів відповідних місцевих рад, представників райдержадміністрацій, співробітників правоохоронних органів, представників установ та центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, зокрема, адвокатів, залучених до надання безоплатної правової допомоги, а також представників громадських об'єднань та неприбуткових організацій (за згодою).**

До роботи Комісії з обстеження в обов'язковому порядку залучаються військовослужбовців, уповноважених Головнокомандувачем ЗСУ зі складу органів військового управління, військових з'єднань, військових частин ЗСУ та інших утворених військових формувань, що дислокуються в населених пунктах, де розташовано пошкоджене чи зруйноване майно приватних осіб.

У разі потреби до обстеження **майна** відповідно до законодавства можуть за згодою залучатися фахівці проєктних і науково-дослідних організацій та інші суб'єкти господарювання, в тому числі ті, які мають право проводити обстеження та технічну інвентаризацію об'єктів нерухомого майна **та огляд транспортних засобів».**

1.8. В абзаці 2 п. 17 Порядку словосполучення «у строк не більше 30 календарних днів» замінити словосполученням «**у строк не більше 15 календарних днів».**

3) Відповідно до методичних рекомендацій, визначених у Додатку № 1, та пропозицій щодо змін і доповнень до законодавства, яким встановлено адміністративний порядок, наведених у пункті 1 цього Додатку, Робоча група також наголошує на необхідності відповідного нормативного коригування таких актів чинного законодавства:

2.1. Порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків

збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд (постанова КМУ від 19 квітня 2022 р. № 473).

2.2. Зміни до Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва (постанова КМУ від 5 квітня 2022 р. № 423).

2.3. Методика обстеження будівель та споруд, пошкоджених внаслідок надзвичайних ситуацій, бойових дій та терористичних актів.

2.4. Зміни до Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи (постанова КМУ від 19 квітня 2022 р. № 470).

2.5. Кошторисні норми України «Настанова з визначення вартості робіт з оцінки технічного стану та експлуатаційної придатності об'єктів».

2.6. Порядок виконання робіт з демонтажу об'єктів, пошкоджених або зруйнованих внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів.

**ПРОБЛЕМАТИКА ДОКУМЕНТАЛЬНОГО
ОФОРМЛЕННЯ, ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ
ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ,
ЗАВДАНИХ УКРАЇНІ ТА ЇЇ ГРОМАДЯНАМ
ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

**Тези науково-практичної конференції
м. Харків, 22 червня 2022 р.**

.

<https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/>

Відповідальний за випуск проф. Д. В. Лученко

Редактор М. М. Сорокун
Комп'ютерне макетування М. М. Сорокун

Оприлюднено через мережу Інтернет 20.07.2022 р.
Формат 60x84^{1/8}. Обл.-вид. арк. 11,2.

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Редакційно-видавничий відділ наукових видань
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77, к. 518
тел. (057) 704-89-16
e-mail: epdsp@nlu.edu.ua